

RATRAMNI

CORBEIENSIS MONACHI

CONTRA GRÆCORUM OPPOSITA

ROMANAM ECCLESIAM INFAMANTIUM

LIBRI QUATUOR.

(Apud Acherium, Spicilegii tomo I, pag. 63.)

MONITUM.

Hos libros episcoporum hortatu jussuve elucubrasse Ratramnum persuadere videntur isthæc libri quarti verba postrema : « Egimus velut potuimus respondentes ad ea quæ nobis scripta misistis. Quæ si placuerint, Deo gratias agimus; sin vero displicuerint, vestræ correctionis censuram præstolamur. » Etenim summus Ecclesiæ hierarcha Nicolaus I Galliæ episcopus litteris commonuerat ut Græcorum, Romanæ sedis adversariorum, objectis occurrerent, uti auctor est Frodoardus in Hist. Eccl. Rhemens. lib. III, cap. 47 : « Nicolaus papa epistolam eidem (Hincmaro) et cæteris archiepiscopis et episcopis in regno Caroli constitutis transmisit, innotescens præfatos Græcorum imperatores, sed et Orientales episcopos calumniari sanctam Romanam Ecclesiam, imo omnem Ecclesiam quæ Latina utitur lingua; quod jejunamus in Sabbatis; quod Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere dicimus; quia presbyteros chrismate linire baptizatorum frontes inhibemus: dicentes ipsi Græci quod chrisma ex aqua luminis Latini conficiamus; reprehendentes nos Latinos quod octo hebdomadibus a casei et ovorum esu more suo non cessamus; dicentes etiam quod in Pascha more Judæorum super altare pariter cum Dominico corpore agnum benedicamus et offeramus; succensentes etiam nobis quia clerici apud nos barbas suas radunt; et dicentes quia diaconus non suscepto presbyteratus officio apud nos episcopus ordinatur, » etc. Deinde Nicolai epistolæ verba subtexit : « Tua, Hincmare, charitas cum hanc epistolam legerit, mox ut etiam ad alios archiepiscopos, qui in regno filii nostri Caroli gloriosi regis consistunt, deferatur, summopere agere studeat, ut et de his singuli in suis diocesis propriis una cum suffraganeis suis, in cujuscuque regno sint constituti, convenienter tractare, et nobis quæ repererint suggerere curent, eos incitare non negligat, » etc. En summa schismatis in Oriente a Photio pseudopatriarcha Constantinopolitano et gregariis excitati, fotique a Græcorum imperatoribus Michaelæ et Basilio.

Itaque Ratramnus noster id muneris sibi impostum accurate, eleganter et prorsus erudite, quatuor peregit libris. In prioribus totus est cum in sacris Scripturis, tum in Græcorum Latinorumque placitis, quo novatorum propellat blasphemias, et stabiliat de Spiritu sancto catholicam veritatem. Quarto vero in libro de varia Quadragesimæ observatione, deque vario ciborum usu; de jejuniu Sabbati apud Latinos: de clericorum barbæ et capitis tonsura, ac celibatu; de Confirmationis sacramento a solo episcopo conferendo; de Romani pontificis in patriarcham Constantinopolitanam atque adeo in universos orbis

Christiani præsules summo jure: deque aliis Ecclesiæ ritibus agit omnino feliciter. Quam porro in sacra Scripturæ et in antiquorum Patrum ac conciliorum lectione versatus fuerit Ratramnus, facile qui libros hosce quatuor evolveriat, animadvertent. Non enim sinit præfationis angustia proluxiori stylo laudes tanti viri percurrere, de quo nonnulla duntaxat scriptorum testimonia hic subjicienda existimavi.

Sed antequam ulterius progrediar, non abs re fuerit lectorem præmonere, Jacobum Sirmondum, immortalis memoria dignum, edendo S. Fulgentii opuscula quædam, dum in calce fragmenta eorum quæ hactenus latuere, recenseret, illos ipsos Ratramni libros Hincmaro Rhemensi ascripsisse fragmento ultimo, in hunc modum : *Ex libro III Hincmari archiepiscopi Rhemensis adversus objecta Græcorum, ad Odonem Bellovacensem*; deinde ipsissima Ratramni verba subjicit : *Fulgentius episcopus litterarum studiis admodum eruditus, etc.*, quæ infra lib. III, c. 5, videbis. Demum idem loca duo Fulgentii inedita a Ratramno locis citatis allata profert. Quid Sirmondo persuaserit prolem hanc extraneo parenti supponere, mihi prorsus incompertum, cum alioquin cæteris Hincmari operibus, per duodequadraginta prope annos a se summo studio summaque diligentia conquistis, illud non ignobile opus accensere debuisset. Nunc testimonia in medium afferamus.

SIGIBERTUS de Scripturis Ecclesiasticis, cap. 95 : « Bertramus (sive Ratramnus) scripsit librum de Corpore et Sanguine Domini, et ad Carolum librum de Prædestinatione. »

Joannes TRITHEMUS, abbas de Viris illustribus ordinis S. Benedicti, lib. II, cap. 48 : « Bertramus monachus, in divinis Scripturis studiosus et eruditus, atque in secularibus litteris nobiliter instructus, scripsit non parvipendendæ lectionis opuscula, quibus suum magnifice exercitavit ingenium, e quibus ego tantum reperi de Corpore et Sanguine Domini lib. I, ad Carolum de Prædestinatione lib. I. Claruit A. D. 870. »

Claudius ESPENCÆUS, doctor Parisiensis, de Eucharistia lib. IV, c. 19, sub med. : « Et merito sane, cum verus, ut ita loquar, ille Bertramus, totos annos septingentos, nec a quodam hæreseos fuerit insimulatus, vel reprehensus quasi male scripserit, sed in catalogum scriptorum ecclesiasticorum relatus, ut vir non minus vita quam doctrina, ingenio et eloquio insignis. »

Claudius DE SAINTES, episcopus Ebroicensis, de Eucharistiæ Controversiis, repet. 2, c. 14 : « Verum illum Bertramum totos annos septingentos neuo-

hærescos reprehendit, quasi male scripserit; sed referitur in catalogum scriptorum ecclesiasticorum, ut vir non minus vita quam doctrina, ingenio et eloquio insignis et catholicus. »

Aubertus Miræus in Scholiis ad præfatum Sigiberti caput: « Bertramus scripsit librum de Corpore et Sanguine Domini, excusum Coloniae 1532, Basileæ in Mycropresbytico, et alibi, sed damnatum a Tridentinis censoribus. Ita Molanus in Bibliotheca ms. Hæretici enim primi typis ediderunt, videnturque illi inseruisse quæcumque vel obscura vel in speciem prave sonantia leguntur. Plurimis certe locis veram Christi præsentiam astruit et transsubstantiationem docet, ut ne ipse quidem interpolator id sub finem dissimulet, dicens multa non coherere et præcedentia sequentibus contradicere. Hoc inter alios observavit Bartholomæus Petrus Lintrensis, doctor Theologus. »

Dionysius Petrus S. J. Theologicorum Dogmatum tomo II, lib. VII, cap. 2, ante finem, *Ratramni tanquam catholici nobilisque scriptoris auctoritate utitur, explicans vocem Filioque, additam ad Symbolum Constantinopolitanum*: « Quin etiam Ratramnus, Corbeiensis monachus, in lib. II pro Romana Ecclesia contra Græcos, quem circa annum 868 scripsit, Photii tempore, tanquam ab illis objectum corrupti symboli crimen diluit, » etc. *Ac subdit*: « Scripsit autem Ratramnus, ut jam dictum est, post acceptam Nicolai Encyclicam, quam ad Hinemarum et alios episcopos in regno Caroli Calvi constitutos miserat anno 867, ut eos hortaretur ad refellendam Græcorum calumniam, adversus Romanam Ecclesiam objectas a Michaelæ imperatore et Basilio in epistola quadam ad se scripta. »

Joannes de Launo, doctor Parisiensis, in dissertatione de veteri ciborum Delectu, etc., pag. 13: « Græcorum objectioni sic respondet Ratramnus, Corbeiensis monachus, in opere quod tunc episcoporum auctoritate contra Græcos vir ille doctissimus conscripsit. Ex lib. IV hujus operis, » etc. *Inde prælixum pericopen excerptis.*

Gilbertus Maugin, regi a consiliis, in Historiæ et Chronologiæ Dissertationis capite 17, ad annum 850. « Hoc etiam anno Ratramnus, Corbeiensis monachus non levis armaturæ in Ecclesia Christi miles, regio mandato obtemperans, duos libros de Prædestinatione composuit. » Quos ille primus luci dedit.

Jacobus de Sainte Beuve, socius Sorbonicus ac regius professor, tractatus de Eucharistia in Sorbonæ scholis ipse prælegens, Ratramnum multis iisque non vulgari eruditione referit egregie vindicat. Primo quidem post Sigibertum, Trithemium, Espencæum et Sanctesium, inter ecclesiasticos scriptores orthodoxosque locum obtinuisse Ratramnum, deinde catholicum opus de Corpore et Sanguine Domini composuisse docet; fretus non tantum Sigiberti et aliorum testimoniis, imo hiæce potissimum rationibus adductus. Altera est, septingentos per annos hæresis haud insimulatum ab ullo scriptore, nedum damnatum Ratramnum. Altera vero, neque ab ipso Berengario hæresiarcha, neque ab ejus discipulis usquam laudatum repereris. His accedit quod immunitas existerit liber ille Ratramni a censura consilii Vercellensis, in quo Berengarii impium dogma simulque Joannis Erigenæ, sive Scoti, ejusdem farinae opuscula æterno anathemate fuere percussa. Postremo subjungit Sanbovæus: « Etsi opus illud de Corpore et Sanguine Domini, quod Bertrami præferebat nomen, genuinus esset ipsius fetus, minimeque corruptus, interpolatusve, sciam esse nihilominus Ratramnum nostrum, vel suæ hæresi faventem, ob nævos eo in opere contentos, incassum persuadere conantur hæretici: quippe qui continuo in Ecclesia sinu vixit, ac placide in ejus obdormivit communione. » Ait enim Facundus lib. X, cap. 5: « Non ex levi sono verborum, sed ex intentione dicentis æstimanda sunt quæ dicuntur. Dicentis autem intentio, cum jam persona defuncta est, ex communione religiosus æstimatur. » Et sane ab heterodoxorum calumniis catholice defendi posset Ratramnus, non secus atque olim Dionysium Alexandrinum vindicavit Athanasius. « Magni certe argumenti est (inquit ipse in epistola de Dionysii sententia contra Arianos) ne in hoc quidem illos verum dicere, sed calumniis virum premere, quod ille nunquam ab aliis episcopis de impietate convictus est, neque hæresim propugnando ab Ecclesia secessit, sed in eam pietate obdormivit; quodque ejus memoria hactenus cum Patribus hucusque celebrata est, et in catalogum relata; qui si cum istis ejusdem opinionis fuisset, aut si scriptorum suorum rationem non reddidisset, minime dubium quin eadem quæ illi passus fuisset. » Tandem vero cum tam præclara et aperta in præfato Ratramni opere realem corporis et sanguinis Christi præsentiam sub speciebus eucharisticis probent ac transsubstantiationem, obscuriora proinde et difficiliora ad orthodoxum sensum benigne queunt elucidari; ex Regula nimirum Facundi, lib. IX, c. 5: « Quomodo calumniantium hæreticorum est ex dubiis et obscuris quæ certa et manifesta sunt male interpretati, ita salvum est prudentiæ ac pietatis catholice ex indubitatis atque evidentibus et firmare ambigua et latentia declarare. Si qui vero orthodoxi etiam aliud faciendum putaverint, non sunt in hoc a prudentibus imitandi. »

Hæc Acherius, qui præterea monet eos libros a se editos esse ex codice Thuaneo. Hunc codicem deinde Baluzius contulit in bibliotheca Colbertina, eumque diligentis suæ fructum retulit, quod in nonnullis locis deprehendit Acherii librarium in Ratramni opere exscribendo nimium ingenio suo indulisse.

LIBER PRIMUS.

CAPUT PRIMUM.

Michaelis et Basilii imp. oppositis responsio. Opposita Græcorum.

Opposita quibus Michael et Basilius, Græcorum imperatores, Romanam Ecclesiam infamare conantur, vel falsa, vel hæretica, vel superstitiosa, vel irreligiosa fore cognoscuntur. Quapropter merito contemptui subjacere deberent, nisi consideraretur quod simplicibus minusque capacibus scandalum læsionis

D inferre valerent, illudque Salomonicum Spiritu sancto prolatum: *Responde stulto secundum stultitiam suam, ne sibi sapiens esse videatur* (Prov. xxvi, 5). Cum enim dicant quod christum conficiamus ex aqua; et quod agnum die sancto Paschæ super altare una cum Dominico corpore sacrandum Judæorum de more ponamus, nonne manifeste mentiuntur? Nec timent illud Psalmistæ Spiritu sancto loquentis: *Perdes omnes qui loquuntur mendacium* (Psal. v, 7).

Et quod alibi Spiritus sanctus conminatur : *Falsus testis non erit impunitus* (*Prov. xix, 5, 9*). Item, quod culpam nituntur non solum Romanam, verum omnem Latinam Ecclesiam, quod Spiritum sanctum de Patre Filioque procedere confiteamur, secundum catholicam fidem, cum illi tantum dicant, eum de Patre procedere, nonne se hæreseos pravitate condemnant, et ab Ecclesiæ communione remonent, et in Spiritum sanctum blasphemant? quod peccatum irremissibile esse Salvator in Evangelio protestatur (*Marc. iii, 29*). Nisi forte monstrare possint a suis majoribus catholicis viris hoc aliquando denegatum. Etenim cum dicant Spiritum sanctum procedere a Patre, non negant et a Filio procedere. Quod si majores suos sequi voluerint, amplexabuntur catholice dictum, procedere Spiritum sanctum a Patre, sicut et sui majores sunt amplexi, qui sacris litteris instituti optime noverunt utriusque Spiritum esse, videlicet tam Patris quam Filii. Quod in sequentibus clarius demonstrabitur.

CAPUT II.

Iterum de Græcorum objectis. — Quid muneris imperatoribus incumbit.

Jam quod arguere conantur, quod in Sabbato jejunamus, vel quod Paschale jejunium non eadem cum eis regula celebremus; quis non videat quanto tumore, quantaque stultitia vel inflati vel exæcati talia dicant? Arguunt jejunantes, iterum reprehendunt non jejunantes; aut enim bonum est jejunium, aut malum; si bonum: cur accusant? si malum: cur exercent quod accusant? Forsitan res non sui merito scienda, sed pro personarum acceptione judicanda est; ut jejunium quod celebrat Latinus sit arguendum; quod vero Græcus, sit venerandum, sic judicant vel elatione decepti, vel scientia privati. Quis autem ferre possit quod reprehendere gestiunt continentiam affectantes, a feminarum concubitu se removens, carnis et animæ sanctitatem æmulantes? Quæ cum sint in cunctis mortalibus præconio laudis extollenda, tum præcipue in sacri altaris ministris, quorum est officium in sacris semper assistere, Divinitati servitutis obsequium jugiter exhibere, pro commissis populis divinam majestatem diebus omnibus jugi precatu placare. Hoc quia nostri sacerdotes agere de more majorum non omittunt, infamantur nuptias damnare. Quid hæc impugnant, nisi religionem? Quid hæc destruere nituntur, nisi sanctimoniam sine qua nemo placere potest Deo? Quis vero non videat quanto sit tenendum ridiculo, de barbæ tonsione quod culpant: vel quod presbyteri penes nos baptizatorum frontes chrismate sancto non linunt, sed hoc privilegium pontificibus relinquunt? Num in barbæ vel tonsione, vel conservatione, præceptorum divinorum prævaricatio cognoscitur ulla? vel si presbyteri quos baptizant eorum frontes unctione sacra non linunt; num idcirco baptismi gratiam non perficiunt, trinam mersionem

A per invocationem sanctæ Trinitatis facientes? Superstitionis ista deprehenduntur esse, non alicujus religiosæ considerationis.

Quid mirum hujusmodi si calumniæ procedant ab hominibus sacræ legis peritis, sæculari potentia fultis, imperii fastu confidentibus? De sacris dogmatibus, de ecclesiastico ritu, non imperatorum, sed episcoporum fuerat disputare. Discendum illis, non docendum, in Ecclesia ministerium commissum est. Nam quamvis imperiali dignitate præcellant, res illis publica commissa est, non episcopale ministerium. Imperatores de sæculi legibus tractare debent; episcopi vero de divinis dogmatibus disputare. Suum modum studeant tenere, non officium episcopale præripere, ne illis proveniat quod Ozia regi pontificale ministerium præsumens contigit; qui divinitus lepra percussus non solum a templo, verum et a communione populi noscitur ejectus (*II Par. xxvi, 17*). Cur ergo recentes isti doctores, et monstruosi, ut ita dicamus, præceptores, suo nunc tempore in crimen devocare conantur, quod sui priores, si tamen Ecclesiæ filii sunt, et unitatis catholice sectatores, duxere semper venerandum? Nullus novus cultus apud Romanam Ecclesiam nunc agitur; nulla nova religio, nulla nova doctrina, institutio nova nulla. Majores nostri quæ tenuere, quæ docuere, quæ servanda suis posteris reliquere, hæc tenemus, hæc servamus, nihil supra ponentes, nihil eis adimentes. Quod de sancto Spiritu senserunt, hoc sentimus. Perceperunt illi ab apostolis, apostoli a Christo acceperunt. In eadem fide tam Orientalis quam Occidentalis semper remansit Ecclesia. Noverunt etenim apostoli dictum, quod est *una fides, unum baptismum* (*Ephes. iv, 5*). Et licet hæreses frequenter exurgerent, quæ tanquam mali pisces Christi retia rumpebant, Christi tamen tunica permansit integra. Instituta vero majorum suis quibuscunque locis edita, sicut non omnibus ecclesiis eadem, sic unitatem fidei nullo modo divisere: nec propter alternæ consuetudinis commutationem mutæ societatis amisero communionem. Quoniam aliud est de habitu, de conversatione discernere, et aliud de unitate fidei similiter sentire. Sed de his posterius. Nunc ad proposita veniamus, et de singulis quæ gratia sancti Spiritus donaverit, disputemus, non ordinem propositarum sequentes quæstionum. Est enim minus prudenter dispositus, quia levitate mentis, non prudentiæ gravitate digestus esse cognoscitur.

Et primo de Spiritu sancto quæ donaverit ipse dicamus: hoc enim et primum est et præcipuum, et ad catholicæ fidei pertinens firmamentum. Ostendere namque est animo quod sic de eo sentimus et confitemur, sicut et Patres nostri senserunt et confessi sunt; et sic ipsi senserunt et professi sunt, sicut apostoli senserunt et docuerunt. Apostolorum autem doctrinam si quis arguere maluerit, Christi necesse est magisterium redarguat, et prophetarum oracula refutet.

CAPUT III.

Probatum Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere. Ario assimilantur Græci. Salvator est veritas. Spiritus sanctus est spiritus veritatis, id est Christi. Caritas dicitur Spiritus sanctus.

Arguitis quod Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere dicamus, cum ipsi ex Patre tantum procedere dicatis. Consideremus Evangelii lectionem, et ex eo responsionis tenorem capiamus. Loquitur enim Salvator in sermone quem secundum Joannem ad discipulos nocte, qua tradendus erat, fecerat, inter reliqua sic : *Cum autem venerit Paracletus quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis, qui a Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me (Joan. xv, 26). Legitis qui a Patre procedit, et audire non vultis dicentem Filium, quem ego mittam vobis a Patre. Dicite quemadmodum mittatur a Filio : hoc namque dicere Filium non negatis, si tamen Evangelium legitis, aut Evangelio si creditis? Aut ergo missionem hanc confitemini processionem, aut, quod est impium, dicetis obsequium^a; et eritis, quod absit, cum Ario, qui minorem dogmate per-verso Spiritum sanctum asserbat Filio. Absit autem ut Arii partes velitis astruere; absit ut Spiritum sanctum minorem Patre Filioque velitis affirmare. Igitur cum dicat Filius missurum se esse Spiritum veritatis qui a Patre procedit, profecto fatetur quod a se dicat eum procedere, dum confirmat eum se mittere. Fortassis quæstionem facit, quod non simpliciter dixerit Salvator : *Quem ego mittam vobis : sed addiderit, a Patre. Hoc Ariani movere primi, gradum facere volentes in Divinitate. Sed Evangelii veritas consubstantialiam totius Trinitatis ostendit unitatem. Procedit Spiritus sanctus a Patre, illius quia de substantia manat. Mittit quoque Filius Spiritum veritatis a Patre, quia Spiritus sanctus ut a Filio procedat, ipse natus est ex Patre; et sicut accepit de Patre Filius nascendo substantiam, sic itidem accepit a Patre ut Spiritum veritatis mitteret a se procedendo. Alioquin cum dicit : *Qui a Patre procedit; non negat a se procedere, quoniam missio Filii, processio est Spiritus sancti; ut mittat Spiritum veritatis, non tanquam minorem jubendo ipse major existendo; sed missionis verbo monstratur, quia sicut procedit Spiritus veritatis a Patre, sic etiam procedit et a Filio. Hinc in consequentibus : *At ille me clarificabit; quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis (Joan. xvi, 14). Quid enim accipiet Spiritus sanctus a Filio, cum unius sint substantiæ uniusque potentiæ? Nimirum, de meo accipiet, dixit; id est a me procedit, quia sicut sunt unius substantiæ Pater et Filius, sic et de utroque procedendo Spiritus sanctus accepit consubstantialitatis existentiam.****

Nec debet movere quod accipiet futuri temporis dixit, hoc enim ad illud respicit quod futurum erat, quod discipulis mitteretur; non ad illud quod a Patre

A Filioque procedit : sine tempore namque procedit a Patre, procedit et a Filio; quia Pater et Filius et Spiritus sanctus tres quidem personæ, sed unius ejusdemque exstiterunt existuntque substantiæ.

Sequitur : *Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt; propterea dixi, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis (Ibid., 15). Si omnia quæcunque habet Pater, habet et Filius, profecto sicut est Spiritus sanctus Patris Spiritus, sic est et Filii Spiritus; alioquin si Patris est tantum, non etiam Filii, non omnia quæcunque habet Pater, sunt Filii. Sed habet omnia quæcunque habet Pater, Filius. Igitur sicut est Spiritus sanctus Patris Spiritus, sic est et Filii Spiritus. Sed hanc habitationis possessionem non putemus vel minorationem depositionis, vel conditionis additionem. Verum illud declaratur, quia sicut procedit Spiritus sanctus a Patre, sic quoque procedit a Filio. Paulo superius Christus ait : *Cum autem venerit ille Spiritus veritatis; et prius dixerat : Cum autem venerit Paracletus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis. Veritas Salvator est, ipse Philippo testificatur : Ego sum via, veritas, et vita (Joan. xiv, 6). Si ergo veritas Salvator est, et Salvator Filius Patris est, quid est aliud dicere Spiritum veritatis, quam Spiritum Filii? Cognoscitur ergo Spiritus Patris esse, qui procedit a Patre; simulque Spiritus Filii, quem Salvator constitetur Spiritum esse veritatis.**

Si quæris unde sit Spiritus veritatis, quære simul unde sit Spiritus Patris; procedendo namque a Patre Spiritus Patris est; simulque procedendo a Filio, qui est veritas, Spiritus est Filii. Non propter subjectionem dicuntur ista, sed propter unius ejusdemque substantiæ significationem. Quoniam sicut sunt Pater et Filius unius ejusdemque substantiæ, sic ab utroque procedit Spiritus sanctus. Nec putes duos habere patres Spiritum sanctum, quia procedit a Patre, procedit a Filio; quoniam Spiritus sanctus non est Filius, et qui filius non est, habere patrem non potest.

Dicitur quoque Spiritus sanctus caritas esse, unde beatus Joannes : *Deus caritas est (I Joan. iv, 16). Quam charitatem commendans scribit fidelibus : Et vos unctionem quam accepistis ab eo, mancat in vobis; et necesse non habetis ut aliquis doceat vos; sed sicut unctio ejus docet vos de omnibus (I Joan. ii, 27). Huic simile Salvator : Cum autem venerit, inquit, ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem (Joan. xvi, 16). Sive igitur dicas : *Deus caritas est; sive dicas : Sicut unctio ejus docet vos de omnibus; sive dicas : Spiritum veritatis, qui docet omnem veritatem : Spiritum sanctum significas. Est autem caritas Patris, qua nos dilexit : est caritas Filii, qua nos redemit. Sed non diversa propterea caritas, quia Patris esse dicitur atque Filii : qua namque charitate Pater diligit Filium, eadem charitate Filius diligit Patrem : est namque caritas Patris Spiritus sanctus, est caritas quoque Filii Spi-**

^a *Dicetis obsequium. Verissima lectio; antea legebatur, impium dicenti, obsequium.*

ritus sanctus. Procedit charitas Patris a Patre, ut diligat Filium; procedit etiam charitas Filii a Filio ut diligat Patrem. Igitur utriusque una charitas, quoniam utriusque unus Spiritus ab utroque procedens.

Christus clamabat dicens: *Si quis sitit, veniat ad me, et bibat* (Joan. vii, 37). *Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ.* Subjungit evangelista: *Hoc autem dixit de Spiritu quem accepturi erant credentes in eum* (Joan. vii, 39). Aquæ vivæ flumina, evangelista docente, inundationem dicimus Spiritus sancti, qua docet Salvator in se credentes irrigandos. Unde igitur flumina, nisi de fide Christi manantia? Et unde fides, nisi ex Christi doctrina? Quemadmodum igitur doctrina Christi de Christo, et fides illius doctrinæ de Christo: sic flumina aquæ vivæ, id est Spiritus sanctus procedit a Christo: Christus namque et homo perfectus, et Deus perfectus. Ex quo perfectus Deus, Spiritum sanctum in se credentibus, qui a se procedit, largitur, infundit; cujus fluentia corda credentium æternæ vitæ fontibus inundant.

Samaritanæ quoque dicit: *Qui biberit ex aqua hac, sitiet iterum: qui autem biberit ex aqua quam ego dabo ei, non sitiet in æternum. Sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam* (Joan. iv, 13). Quod alibi flumina dixerat aquæ vivæ; nunc appellat fontem aquæ salientis in vitam æternam; in utroque Spiritum sanctum volens intelligi, quem manifestissime dicit a se dari cum dicit: *Aquam quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ.* Quod enim dat, ex semetipso dat: dat autem fontem aquæ salientis in vitam æternam, id est Spiritum sanctum in se credentibus copiosissime largitur. Demonstrans a se procedere, quem a se dicit credentibus donari.

Resurgens a mortuis et discipulis in conclavi residentibus, post pacis salutationem, et post mandatum pacis legationem: *Insufflavit*, et dicit eis: *Accipite Spiritum sanctum* (Joan. xx, 22), et reliqua. Quid enim per insufflationem, nisi Spiritus sancti processionem significat? Non ut flatus ille corporeus ex aere sumptus, et pulmonum ministerio per oris organum effusus, Spiritus sancti fuerit substantia, verum tali nos modo voluit edocere, Spiritum sanctum ex seipso procedere, et de substantia Filii Spiritus quoque sancti substantiam manare. Sicut Pater Filii nativitatem de sua substantia volens ostendere propagatam, ac per hoc Filium sibi fore consubstantialem, loquitur in Psalmo eidem Filio: *Ex utero ante luciferum genui te* (Psal. cix, 3). Non quod uterum Deus Pater habuerit, de quo Filium ante sæcula genuerit; sed quo testificatus fuerit, quod Filium non de nihilo, non alterius de rei substantia, sed propria de natura substantiaque genuerit. Sic et Filius insufflando dans Spiritum sanctum apostolis, ostendit de sua substantia procedere, quem tali insufflatione voluit donare.

De sacramento corporis et sanguinis sui loquens

discipulis ait: *Verba quæ locutus sum vobis, Spiritus et vita sunt* (Joan. vi, 64). Unde igitur procedunt verba, nisi mentis ab intimo? Igitur verba quæ loquitur Christus Spiritus et vita sunt, quia Spiritus, qui de corde Christi procedit, vita est. Non quod in Divinitate cor sit, carnis videlicet particula; sed quod tali vocabulo voluit interioris substantiæ monstrare sacramentum, de quo dicit procedere Spiritum qui vita est. Ergo procedit Spiritus sanctus a Filio, et est unius ejusdemque substantiæ cum Filio.

CAPUT IV.

Testimonia proferuntur ex Evangelio et Epistolis Pauli.

In Evangelio Lucæ sic legitur: *Et egressus est Christus in virtute Spiritus in Galilæam* (Luc. iv, 14). De Salvatore legitur, quod sit virtus Patris, et nunc Spiritus virtus appellatur. Nunquid alia virtus Christus, et alia virtus Spiritus? Non utique: Sed uterque virtus dicitur, ut una utriusque substantia monstratur. Quid est autem quod ait: *In virtute Spiritus?* Nunquid majorem voluit ostendere Spiritus sancti virtutem Filii virtute? Non omnino. Quid est ergo quod ait: *In virtute Spiritus?* Non enim externam Christo voluit ostendere virtutem, et velut aliunde concessam, sed propriam; quæ cum sit Spiritus sancti, sit etiam simul et Filii tanquam in una natura non in essentia diversa et manendo simul in uno alter procedat ex altero, Spiritus videlicet sanctus ex Filio; uterque vero de Patre: sed Filius nascendo, Spiritus vero sanctus procedendo. Non quod alternis temporibus de Patre procedat vel Filio, sed quod nullo interveniente tempore de Patre procedat simul et Filio.

Beatus Paulus apostolus scribit ad Galatas: *Quoniam estis filii Dei, misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra clamantem, Abba, Pater* (Gal. iv, 6). Non ait: Misit Deus Spiritum suum. Quod si diceret, non penitus excluderet Filium; quoniam Deus est etiam Filius, quemadmodum Pater est Deus, et uterque non duo dii, sed unus est Deus: quod enim persona separat, substantia conjungit. Volens autem omnem auferre quæestionem, personam Filii specialiter dixit, misisse Deum Spiritum Filii sui in corda nostra. Num alius est Spiritus Filii, quam Spiritus Patris? Quod si idem est Spiritus amborum, profecto procedit ab utroque; non enim sic dicitur Spiritus Filii tanquam sit minor Filio; hoc qui sentit, vel dicit, non est catholicus. Qua de re non est quare dicatur Spiritus Filii, nisi quia procedit a Filio; sicut dicitur Spiritus Patris, quia procedit a Patre.

Ad Philippenses autem scribens, inter cetera sic ait: *Scio enim quia hoc mihi proveniet in salutem per vestram orationem, et subministrationem Spiritus Jesu Christi* (Philip. i, 19). Jesus Christus, Deus et homo. Nunquid de humano spiritu loquebatur Apostolus, hæc quando dicebat? In cruce namque Jesus Christus humanum posuit spiritum, evangelista testante, qui de illo dicit: *Et inclinato capite tradidit*

Spiritum (Joan. xix, 30). Et de quo dicit etiam ipse: *A Potestatem habeo ponendi animam meam, et iterum sumendi eam* (Joan. x, 18). Iste vero Spiritus, de quo nunc loquitur Apostolus (*I Cor. xii, etc.*), per cujus subministrationem certa spe confidit, quod in nullo super Christi administratione confundetur, Deus est: qui etiam Spiritus sanctus appellatur, ad distinctionem Patris et Filii; de quo testatur Apostolus, quod divisiones gratiarum ipse distribuat, qui operatur, omnia prout vult. Hic ergo Spiritus est Christi, non subiectione servili, sed processione divina, Patri, Filioque in natura, in majestate, in dignitate æqualis.

Scribit sanctus Lucas in Actibus apostolorum: *Cum venissent autem in Mysiam, tentabant ire Bithyniam, et non permisit eos Spiritus Jesu* (Act. xvi, 7). De quo Spiritu dicat, superius narrat, dicens: *Transientes autem Phrygiam et Galatiæ regionem, veliti sunt a sancto Spiritu loqui verbum in Asia* (Ibid., 6). Quem dixerat superius sanctum Spiritum, ipsum postea dixit Spiritum Jesu, manifeste signans non alium esse Spiritum Jesu quam Spiritum sanctum. Cur autem dicatur Spiritus Jesu, frequenter est dictum, quoniam procedit a Jesu. Non ex ea natura qua factus est misericorditer homo, sed ex ea qua natus de Patre æqualis est Patri.

Item loquitur ad Titum: *Secundum suam misericordiam salvos nos fecit per lavacrum regenerationis, et renovationis Spiritus sancti, quem effudit in nos abunde per Jesum Christum Salvatorem nostrum* (Tit. iii, 5). Quemadmodum effudit per Jesum Christum Spiritum sanctum? nunquid velut minorem per majorem? Hoc Ariani voluerunt: sed Patrem dicit effudisse Spiritum sanctum per Jesum Christum, ut ostenderet effusionem Spiritus sancti factam ex Jesu Christo, non tanquam aliunde accipiendo, sed eam ex seipso mittendo: neque enim voluit dicere ut Pater Spiritum sanctum effuderit per Jesum Christum, tanquam si per fistulam effundatur aqua, ut nihil in hac effusione fuerit Filii, præterquam ministerium vel evectiois, vel transitionis. Hoc itaque sentire impietatis est. Verum effudit Pater Spiritum sanctum in nos abunde per Jesum Christum Salvatorem nostrum, quia procedit et a Filio, sicut procedit a Patre: et dicendo effudit per Filium, monstravit processionem ejus a Filio, nec tamen negavit eum a Patre procedere; quia cum procedit a Filio, procedit et a Patre.

De hac effusione Spiritus sancti testatur beatus Petrus in Actibus apostolorum de Domino Jesu Christo Judæis sic loquens: *Dextera igitur Dei exaltatus, et promissione Spiritus sancti accepta a Patre, effudit hunc quem vos vidistis et audistis* (Act. ii, 33). De quo locutus Lucas in eisdem Actibus testatur: *Cum completerentur, inquit, dies Pentecostes, erant omnes pariter in eodem loco, et factus est repente de cælo sonus tanquam advenientis spiritus vehementis; et replevit totam domum ubi erant sedentes. Et apparuerunt illis dispersitæ linguæ tanquam ignis; seditque*

supra singulos eorum: et repleti sunt omnes Spiritu sancto, et cæperunt loqui variis linguis, prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis (Act. ii, 1-4). Et in consequentibus: *Erit in novissimis diebus, dicit Dominus, effundam de Spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri* (Ibid., 17); et reliqua. Et paulo post: *Et quidem super servos meos et super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, et prophetabunt* (Ibid., 18). Hoc totum posuimus ut beato Petro docente nosceremus Spiritum sanctum effusum super apostolos, et reliquos credentes, qui pariter fuerant congregati die Pentecostes, ab Jesu. Unde scriptum est: *Hunc Jesum resuscitavit Deus, cui omnes nos testes sumus* (Ibid., 32). Deinde intulit: *Dextera igitur Dei exaltatus effudit hunc*, id est Spiritum sanctum, nimirum Jesus, quem Deus resuscitavit, quem vidistis et audistis (Ibid., 33). Vidistis in igneis linguis, audistis in linguarum varietate: nam Spiritus sanctus in propria natura nec videri corporea visione, nec audiri potest auditu corporeo, sed assumpsit habitum, ignis speciem sub linguarum imagine, quo posset intueri, et discipulorum potius ut vocibus, quo posset audiri. Quod autem ait: *Promissione Spiritus sancti accepta a Patre effudisse hunc Spiritum*, non Divinitatis, sed humanitatis commendat gratiam. Nam secundum Divinitatem non accepit repromissionem, quoniam omnia quæ habet Pater sua sunt, non temporaliter accipiendo, sed æternaliter habendo.

CAPUT V.

Quid sit effusio sancti Spiritus. Qui spirat Spiritus sanctus.

Et comparemus his Pauli sententiam supra jam positam, qua dixit loquens ad Titum, de Spiritu sancto, quem effudit in nos abunde per Jesum Christum Salvatorem nostrum (Tit. iii, 6). Paulus testatur quod Pater effuderit Spiritum sanctum per Jesum Christum Salvatorem nostrum. Petrus vero dicit, quod Jesus effuderit hunc eundem Spiritum sanctum resurgens a mortuis. Quibus docemur et Patrem eum effundere et Jesum Christum, ut discamus ab utroque procedere Spiritum sanctum, quem uterque effudit: neque enim cogitare debemus hanc effusionem localem existisse, ut de Patre manans localiter transierit ad Christum tanquam Patrem relinquendo, vel ut posset ad Filium venire semetipsum extendendo, ut altera sui parte Filium contingeret, altera vero in Patre maneret. Similiter cum a Filio in discipulos fuerit effusus, vel Filium reliquerit et ad discipulos venerit, vel certe quadam protensione facta, proportionem quadam sui, discipulorum corda irradiaverit, et quadam in Christo resederit; veluti radium solis si consideres alia sui parte spheram ipsius illustrantem, alia vero terra attingentem. Sed ista in corporibus sunt; at vero in Divinitate sanctæ Trinitatis nil istorum deprehenditur, sed absque temporis intervallo vel loci Spiritus sanctus a Patre effunditur, similiter et a Filio. Effun-

ditur a Patre in Filium, quia genuit Pater Filium, A effunditur et a Filio, quia omnia quæ Patris sunt, habet Filius.

Testatur quoque sanctum Evangelium quod Spiritus ubi vult spirat (Joan. III, 8). Quid est spirat? nimirum quia quodcumque vult, ubicumque vult semetipsum effundit. Videamus totius Trinitatis unam operationem. Pater effundit, Filius effundit Spiritum sanctum. Spiritus sanctus, ubi vult spirans, semetipsum effundit. Quam congruenter Apostolus dicit effusionem Spiritus sancti factam per Jesum Christum, per quem Pater Deus omnia fecit, quam convenienter quoque Petrus apostolus testatur Filium effudisse Spiritum sanctum, de quo dicit Evangelium quod omnia que facit Pater, hæc eadem et Filius facit similiter (Joan. XVI, 15). Effundit igitur Pater Spiritum sanctum, effundit et Filius, quoniam sicut datur a Patre, datur et a Filio. Non igitur arguant Græcorum imperatores Latinos, quod confiteantur Spiritum sanctum procedere a Filio, sicut procedit a Patre, sed potius discant fidei veritatem a Christo, discant et ab apostolis illius.

Item in Actibus apostolorum loquitur Petrus: *Et nos sumus testes horum verborum, et Spiritus sanctus, quem dedit Deus-omnibus obedientibus sibi (Act. v, 32)*. Quem Deum dicit dedisse Spiritum sanctum, nisi de quo superius ait: *Dextera Dei igitur exaltatus, effudit hunc quem vidistis et audistis (Act. II, 33)*; Jesum Christum (sicut dictum est) intelligi monstrans? Sed quomodo dedit Spiritum sanctum Deus obedientibus sibi? num quasi minorem? Nequaquam. Filius namque dicit: *Spiritus ubi vult spirat*. Dat itaque Deus Spiritum sanctum obedientium sibi cordibus infundendo, non ut se relinquat in quo per unitatem substantiæ permanet, sed ut illos illuminet quos prius non irradiabat. Nemo quod non habet donare prævalet: sic Filius testatur habere Spiritum sanctum, quem dedit omnibus obedientibus sibi. Quemadmodum autem habet per unitatem substantiæ, non per possessionis obtentum, sic et cum donat, non alieni juris quasi donum tribuit, sed sui quod est proprium muneris impertitur. Quod non alias Filius faceret, si non se quoque Spiritus sanctus procederet. In sequentibus etiam beatus Petrus docens quemadmodum Cornelius de gentibus, et qui cum eo fuerant credentes, baptismi gratiam perceperint, sic post cætera dicit: *Si ergo eandem gratiam dedit illis Deus, sicut et nobis qui credidimus in Dominum Jesum Christum, ego quis eram qui possem prohibere Deum (Act. XI, 17)*? Quamvis hic Deus, vel Spiritus sanctus, qui corda repleverit credentium, et linguarum dederit scientiam, vel certe Pater possit intelligi; tamen si consideremus verba Petri superius loquentis de missione Spiritus sancti super credentes, quod Filius eum effuderit (sicut antea dictum est), consequenter et hic Deus Filius intelligendus, qui dederit eandem gratiam Cornelio, sociisque ejus. Petro loquente, quam dedit prius effundens Spiritum sanctum super discipulos in linguis igneis. Et evidenter

monstratum est, effusionem Spiritus sancti, sive donationem, ad Patrem pertinere et ad Filium, quia procedit ab utroque. Et hic igitur quod dicit eandem gratiam dedisse nuper credentibus, quam dedit prius apostolis, Spiritum sanctum manifeste significat, quem dare potuit Filius, quoniam a se procedit: quod omnino non posset, si non ab illo procederet.

CAPUT VI.

Testimonia ex Scripturis.

Ad Romanos beatus Paulus scribens, fidelibus ait: *Vos autem in carne non estis, sed in Spiritu; si tamen Spiritus Dei habitat in vobis. Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus (Rom. VIII, 9)*. Videte cujus personam velitis accipere cum dicit: *Si Spiritus Dei habitat in vobis*. Quod si personam Patris accipitis, consequenter eundem Spiritum, Spiritum Christi esse testatur. Quo dicto manifeste comprobatur eundem esse Spiritum Patris qui sit et Christi: et dum utriusque Spiritum esse non tacet, ab utroque procedere constat. Quod si utrumque velitis intelligere de persona Christi, quod ordo lectionis magis videtur admittere (nam Christus est Deus); sic quoque docemur Spiritum Christi esse Spiritum sanctum: per quod instruimur eum a Christo procedere. Nam persona Patris manifestius infra signatur, ubi loquitur: *Quod si Spiritus ejus, qui suscitavit Jesum Christum a mortuis, habitat in vobis*. Quamvis et hic Filius possit intelligi, quod hominem quem susceperat, ipse quoque cum Patre suscitaverit, sicut in Evangelio dicit. Sed sive hoc, sive illud malueris, manifeste instruimur eundem esse Spiritum Filii, qui sit et Patris. Unde quod inferius sanctus dicit Apostolus: *Quicumque Spiritus Dei aguntur, hi filii sunt Dei (Rom. VIII, 14)*, de utroque sine cunctatione potest accipi, id est, sive de Patre, sive de Filio; utriusque namque Spiritus est, ab utroque procedens; sicut in multis jam comprobatum est. Et infra: *Non enim accepistis Spiritum servitutis iterum in timore; sed accepistis Spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus: Abba, Pater (Ibid., 15)*. Ad Galatas autem scribens ait: *Quoniam autem estis Filii Dei, misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra clamantem: Abba, Pater (Gal. IV, 6)*. Videte quod eundem dicat Spiritum adoptionis filiorum, quem confitetur Spiritum Filii, quem nos doceat Apostolus eundem esse Spiritum Patris, quem dicit Spiritum adoptionis, et eundem esse Spiritum Filii, quem misit Deus in corda nostra; et in eodem, qui tam Patris quam Filii monstratur Spiritus, clamamus Abba, Pater. Quod nequaquam facere possemus, si non quemadmodum procedit a Patre Spiritus sanctus, sic etiam procedat et a Filio.

Scribit Corinthiis in Epistola secunda: *Epistola nostra vos estis, scripta in cordibus nostris; quæ scitur et legitur ab omnibus hominibus: manifestati quoniam*

epistola estis Christi, ministrata a nobis, et scripta non atramento, sed Spiritu Dei vivi (II Cor. III, 2, 3). Cum dicat quod Corinthii sint epistola Christi, quæ scripta sit Spiritu Dei vivi, unam operationem demonstrat sancti Spiritus et Christi; sed quem appellat hoc in loco Deum vivum? Nimirum Christum, cujus epistolam dicit esse Corinthios, manifestans Spiritum esse Christi, qui scripserit in cordibus Corinthiorum epistolam non atramento corporis, sed illustratione sui. Per hoc ergo quod eandem epistolam scribunt Christus et Spiritus sanctus, sicut unius operationis, sic esse monstrantur unius substantiæ: quod enim scribit Christus, hoc et Spiritus sanctus, et quod Spiritus sanctus, hoc et Christus, non alternatione temporis, nec locorum permutatione, nec operis varietate; quoniam sicut ejusdem sunt voluntatis, sic ejusdem operationis, nec dissimilis potentiae, quoniam non sunt dissimilis essentiae. Quemadmodum autem dicatur Spiritus sanctus, Spiritus Christi frequenter est dictum; quoniam non sicut vel pars illius, vel qualitas, vel aliquid subjectum, sed sicut procedens a Christo. Item ad Corinthios in eadem: *Usque hodiernum diem cum legitur Moyses, velamen est positum super cor eorum; cum autem conversus fuerit ad Deum, auferetur velamen (II Cor. III, 15, 16).* Quem hic dicat Deum paulo superius manifestat; dicens de eodem velamine quomodo in Christo evacuatur. Si ergo velamen veteris lectionis evacuatur in Christo, manifestum quia, cum conversus quis fuerit ad Christum, auferetur velamen

Quod et beatus Joannes in Apocalypsi sua dicit: *Et ego flebam multum, quia nemo dignus inventus est aperire librum, nec videre eum. Et unus de senioribus dixit mihi: Ne ferveris; ecce vicit leo de tribu Juda, radix David, aperire librum, et septem signacula ejus (Apoc. v, 4, 5).* Apertio libri, velaminis est ablatio: quem autem dicat ista facturum, non eget expositione, cum manifestum sit leonem de tribu Juda, et radicem David, significare Christum, qui septem quoque signacula ejus perhibetur aperire. Quibus septem signaculis Spiritus sanctus insinuat propter septemvicem ipsius donationis gratiam. Ipse est namque Spiritus sapientiæ et intellectus, consilii et fortitudinis, scientiæ et pietatis, ipse quoque Spiritus timoris Domini, sicut propheta loquitur Isaias (Isa. XLII, 2). Aperit autem septem signacula libri hujus radix David, id est Salvator: quoniam mysteria quæ continentur in eo spiritalia, reseruntur in Christo, cum auferatur velamen quod in libro Veteris Testamenti constat signatum, et revelatur in Christo.

Subjungit vero Apostolus: *Dominus autem Spiritus est, ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas (II Cor. III, 17).* Cujus Domini? Nimirum illius in quo velamen auferatur, quod in lectione Veteris Testamenti cum legitur Moyses, manet non revelatum: remotio vero velaminis, remotio servitutis est, quæ continetur in littera legis, ut fiat libertas quæ per Spi-

ritum Domini ministratur; quod sit cum de littera transitur ad spiritalem intelligentiam, et de servitute carnis in Spiritus libertatem venit. Videmus in his Spiritum Domini Spiritum Christi dici. Hinc et in consequentibus: *Nos autem omnes revelate facie gloriam Domini speculantes, in eandem imaginem transformamur a claritate in claritatem, tanquam a Domini Spiritu (II Cor. III, 18).* Ergo cum revelatio faciei per Christum fiat, et nos transformemur a claritate in claritatem a Domini Spiritu, communis operatio Jesu Christi, sanctique Spiritus ostenditur. Unde quod ait: *A Domini Spiritu, Christi sine dubio personam ostendit.* Qui cum sit Spiritus ipsius, pariter tamen cum Salvatore revelationem operatur veteris lectionis. Quod ergo simul operantur unius substantiæ societas ostenditur. Quod vero Domini Spiritus dicitur, quod ab ipso procedit, insinuat: Dominum namque Salvatorem hoc in loco significari circumstantia lectionis evidenter insinuat.

CAPUT VII.

Testimonia alia.

Beatus Petrus apostolus scribit credentibus in Epistola prima: *De qua salute exquisierunt atque scrutati sunt prophetæ, qui de futura in vobis gratia prophetaverunt, scrutantes in quod vel quale tempus significaret in eis Spiritus Christi (I Petr. I, 10, 11).* Princeps apostolorum cui Salvator loquitur: *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam (Matth. xvi, 18),* dicere non dubitat Spiritum sanctum, qui locutus est in prophetis, Spiritum esse Christi: et nescio qui sæculari elati dignitate præsumunt reprehendere, quod ab apostolis Ecclesiæ Christi didicerunt! Ergo si Spiritus sanctus non procedit a Christo, quomodo Spiritus dicitur esse Christi? procedit igitur a Christo, quia non ex subjectione, nec ex particulari sectione dicitur ejus esse, sed quod ejus de substantia substantialiter procedat.

Cerne quoque beatum Joannem in eandem concurrere sententiam, et Spiritum sanctum Christi Spiritum esse proclamantem; ait enim in Apocalypsi: *Et vidi in medio throni, et quatuor animalium, et in medio seniorum agnum stantem, tanquam occisum, habentem cornua septem, et oculos septem (Apoc. v, 6).* Et exponens quid dixerit, adjecit: *Qui sunt septem spiritus Dei missi in omnem terram (Ibid.).* Agnum occisum nemo, puto, negabit catholicis intelligi Christum debere: de quo Baptista Joannes: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi (Joan. I, 29).* Hic agnus Dei immolatus est propter peccata mundi, et resurrexit propter justificationem mundi. Hic agnus habere dicitur oculos septem, quibus septem Dei spiritus, Joanne docente, significantur: non quia septem sint personarum enumerationes, cum sit unus Spiritus sanctus in sanctæ Trinitatis comprehensione: septem autem dicuntur, propter septenariam donorum distributionem; nam substantia liter unus est. Ergo manifestum, cum dicit oculos

agnum habere septem, quod Christum fateatur habere Spiritum sanctum, non quasi membrum aliquod, vel partem corporis aliquam, sed quod substantialiter in ipso sit, a quo substantialiter etiam procedit. In ipso autem dicimus esse, non velut in loco, nec velut in subjecto; non enim continetur a Christo, quasi minor sit Christo, quod solet rebus contingere quæ locis continentur; majora sunt enim quæ continent eis quæ continentur: non enim sic dicimus esse Spiritum sanctum in Christo, quoniam æqualis est, non minor. Sed neque sic dicitur quasi in subjecto; non enim est accidens, quod sine sui subjecto non possit existere: sed est in Christo sicut consubstantialis; sicut in splendore ignis videmus inesse calorem: ignis enim et splendet et calet, quomodo et illuminat et accendit.

Habes etiam in Zacharia propheta: *Ecce enim adducam servum meum orientem: quia ecce lapis quem dedi coram Jesu; super lapidem unum septem oculi sunt* (Zach. iii, 8); et infra: *Septem isti oculi sunt Domini, qui discurrunt in universam terram* (Zach. iv, 10). Lapis iste Salvator est, de quo Psalmista loquitur: *Lapidem quem reprobaverunt edificantes, hic factus est in caput anguli* (Psal. cxvii, 22). Quem etiam servum suum orientem Deus Pater appellat: servum propter hominis susceptionem; orientem, quia ipse est sol justitiæ. Et super istum lapidem oculos dicit esse septem Domini discurrentes in universam terram. In oculis Spiritum sanctum intelligendum. Septem autem propter causam superius dictam, cum unus sit Spiritus sanctus, dona vero gratiarum plura. Quid est autem super lapidem septem oculos esse? Nimirum Spiritum sanctum in Christo manere. Et sicut oculi dicuntur ejus in quo sunt substantialiter esse, sic Spiritum sanctum intelligas Christi esse. Quod et sub specie candelabri idem propheta signavit, dicens: *Vidi, et ecce candelabrum aureum totum, et lampas ejus super caput ipsius, et septem lucernæ ejus super illud* (Zach. iv, 2). Candelabrum aureum Christi conspice incarnationem; aureum quia sine macula, sine aliqua commistione delicti, totum fulgidum, totum splendidum. Lampas autem super caput ipsius Divinitas est in homine. *Caput enim Christi Deus*, dicit Apostolus (I Cor. xi, 3). Septem vero lucernæ super illud, id est super candelabrum, vel super caput ejus, plenitudo est Spiritus sancti; requiescit super illum secundum Isaïæ vatis oraculum: *Et requiescet super eum Spiritus sapientiæ et intellectus, Spiritus consilii et fortitudinis, Spiritus scientiæ et pietatis, et replebit eum Spiritus timoris Domini* (Isa. xi, 2). Quod si super Christum septem lucernæ Spiritus sancti requiescunt, requiescit in eo Spiritus sanctus, qui demonstratur in septem lucernis; et cum in eo requiescit inhabitando substantialiter, ipsius est Spiritus, in quo substantialiter requiescit. Unde non immerito Spiritus esse Christi dicitur. Notandum autem quod de isto Spiritu per septem oculos significato, subjungitur, quod discurrant in universam terram.

A Et Apocalypsis, postquam dixit septem spiritus Dei septem esse oculos agni, subjunxit: *Missi in omnem terram* (Apoc. v, 6). Quod Zacharias ait, *discurrentes*, hoc Joannes in Apocalypsi dicit, *missos*; missionis vocabulo processionem insinuans Spiritus sancti, qui dum substantialiter sit in Christo, non discurrit, vel mittitur, nisi procedat a Christo, non localiter, sed substantialiter. Ut enim sit, suscipit et a Patre pariter et a Filio; sicut Filius essentialiter ut sit acceptat a Patre. Sed non recurrit convertibiliter, ut quia Spiritus sanctus de Filio pariter procedit et Patre, Filius quoque nascatur pariter et de Patre et de Spiritu sancto; nativitas enim tantum ex Patre est, ab utroque vero processio, id est a Patre simul et Filio. *Missos vero septem Spiritus Dei vel Apocalypsis in omnem terram dicit, vel septem oculos Domini discurrentes in universam terram* Zacharias, propter dona Spiritus sancti septiformia, per apostolos, apostolorumque successores, in omnes diffusa gentes, quibus sanctificantur fideles credentes in Christum, et suorum percipientes delictorum emundationem.

Ipsum quoque Spiritum sanctum, Spiritum esse Christi signavit Joannes, cum dixit vidisse se *in medio septem candelabrorum similem Filio hominis* (Apoc. i, 13). Et quibusdam interpositis ait: *Et oculi ejus velut flamma ignis* (Ibid., 14). Quis est iste Filius hominis? Nimirum Dominus Jesus Christus, qui se Filium hominis in Evangelio sæpissime nuncupat; ut est illud: *Quem dicunt homines esse Filium hominis?* (Matth. xvi, 13.) Et Ezechiel sub figura illius frequenter se audit Filium hominis nuncupari. Oculos autem hujus Filii hominis quos dicit velut flammam ignis relucere, Spiritum sanctum insinuat: nam super apostolos velut ignis de cælo missus apparuit. Dicendo vero oculos ejus Spiritum sanctum, Spiritum esse Christi significavit. Nec aliud existit cur Christi dicatur Spiritus, nisi quod procedat ab ipso, et sit substantialiter in ipso.

Item dicit Joannes cum de sanctorum gloria loqueretur futura, quod neque sol, neque ullus æstus afficeret eos, subdidit: *Quoniam agnus qui in medio throni est, reget illos, et deducet eos ad vitæ fontes aquarum* (Apoc. vii, 16, 17). Qui sunt isti vitæ fontes aquarum? fluentia Spiritus sancti, quibus fideles et lavantur per emundationem, et vivificantur per irrigationem. De quibus fluentis Salvator in Evangelio: *Qui credit, inquit, in me, flumina de ventre ejus fluent aquæ vitæ* (Joan. vii, 38). Significans Spiritum sanctum, quem credentes fuerant accepturi. Quod in apostolis primo completum est quinquagesimo die resurrectionis. Ergo deducet eos ad vitæ fontes aquarum agnus, quia Spiritus sancti fluentis eos inebriabit, ut vitæ gaudia sempiterna nunquam valeant amittere. Hos autem fontes vitæ aquarum extra Christum degere non arbitramur, ipse namque Philippo dixit: *Ego sum vita*; et: *Qui videt me, videt et Patrem* (Joan. xiv, 6, 9). Sic ergo et qui videt Christum, videt et Spiritum sanctum, qui est

in Christo; et deducere sibi credentes ad vitæ fontes aquarum, hoc est ad se ducere, quatenus in se credentes, et illum contuentes, Spiritus sancti de illo procedentis semper fontibus satientur.

Item beatus Joannes in Apocalypsi: *Et accepit angelus thuribulum, et implevit illud de igne altaris, et misit in terram, et facta sunt tonitrua et voces, et reliqua (Apoc. viii, 5). Angelus iste Jesus Christus est, qui legitur magni consilii angelus. Thuribulum autem humanitas est ipsius; altare vero, de cujus igne thuribulum impletur, Christi divinitas est; ignis vero de altari, Spiritus sanctus est de Christi divinitate sumptus: altare namque et thuribulum, utrumque Christus. Sed altare quoniam super illud holocausta sive sacrificia sanctorum offeruntur, cujus imaginem tenet altare terrenum; nec enim aliter sanctorum vota suscipiuntur, si non super altari Christo componantur. Thuribulum vero propterea dicitur, quoniam orationes sanctorum per ipsum suscipiuntur. Vel certe thuribulum, donum est Spiritus sancti; testatur enim Apostolus: *Nescimus quid oremus, sed ipse Spiritus postulat pro nobis (Rom. viii, 26)*, id est postulare nos facit, *gemitibus inenarrabilibus (Luc. xii, 49)*. Ignis autem altaris, Spiritus sanctus est, de quo Salvator: *Ignem veni mittere in terram, quem volo ut ardeat. Ergo angelus thuribulum altaris igne plenum misit in terram; quia re-promissione Spiritus sancti accepta a Patre, Salvator effudit gratiam Spiritus sancti super credentes. Unde convenienter sequitur quod facta sint tonitrua, et voces, et fulgura, et terræ motus secundum quod Salvator in Evangelio dicit: *Expedit vobis ut ego eadam: si enim non abiero, Paracletus non veniet. Si autem abiero, mittam eum ad vos. Et cum venerit ille, arguet mundum de peccato, et de justitia, et de judicio (Joan. xvi, 7)*. Quod Apocalypsis dicit de igne altaris, quod miserit angelus eum in terram, et facta sint tonitrua; hoc est quod Salvator ait: *Mittam eum ad vos; et cum venerit ille, arguet mundum. Post adventum Spiritus sancti quæ tonitrua et voces prædicationum insonuerint, quanto pavore mortalium corda concusserint, quæ fulgura miraculorum coruscaverint, qui terræ motus exstiterint duritiam mortalium concutientes, totus orbis agnovit; ignem autem altaris Spiritum sanctum dicit Christi, quem ipse se missurum promittit apostolis; et Apocalypsis testatur quod miserit eum in terram, manifeste docens quod Spiritus sanctus, Spiritus sit Filii, et ab ipso sit post ascensione ejus super apostolos missus. Quomodo namque mittitur a Filio, nisi procedendo? et procedit ab eo, cujus est Spiritus.***

Item in eadem Apocalypsi Joannes: *Et vidi cælum apertum, et ecce equus albus, et qui sedebat super eum vocabatur fidelis et verax, et justitia judicat et pugnat: oculi autem ejus sicut flamma ignis (Apoc. xix, 21)*. Equus albus corpus est Christi sanctitatis candore perfusum, maculam nullam habens; sessor ejus, divinitas Christi, quæ sic hominem quem suscepit, regit, et sedet, ut unum faciat Filium, ex divinitate,

Patris; ex humanitate, matris substantiam continentem; cujus oculi sunt velut flamma ignis, quia sancti Spiritus divinitas et splendor flammificus in eo consistit: de cujus plenitudine velut oculorum lux effulget; tali figura significans, imo clarissime docens divinitatem Spiritus a Filii divinitate procedere; et tanquam lumen oculorum ejus dicitur esse, cujus sunt oculi: ita Spiritus sanctus, Spiritus est Christi, in quo consistit, et a quo procedit.

CAPUT VIII.

Testimonia ex Evangelio et conciliis.

Credimus sufficienter esse monstratum divinarum testimoniis scripturarum Spiritum sanctum a Filio procedere. Addamus adhuc ex Evangelio duo testimonia, quibus contradicentium durities conteratur. A profluvio sanguinis muliere sanata, dicit Salvator: *Quis me tetigit? Negantibus autem omnibus, dixit Petrus, et qui cum illo erant: Præceptor, turbæ te comprimunt, et affigunt, et dicis: Quis me tetigit? Et dixit Jesus: Tetigit me aliquis: nam ego novi virtutem de me exiisse (Luc. viii, 45)*. Quæ est hæc virtus, quam dicit Salvator de se exiisse? Nimirum Spiritus sancti gratia; sic enim ait Apostolus: *Alii datur gratia sanitatum in uno Spiritu, alii operatio virtutum (I Cor. xii, 9)*. Quid est ergo dicere Salvatorem: *Ego novi virtutem de me exiisse? (Luc. viii, 46)*, nisi dicere: Ego novi Spiritum a me procedere, qui est collator sanitatum, et operator virtutum. Exiisse autem Spiritum sanctum a se dicit eo modo, quo de se alibi dicit: *Exivi a Patre (Joan. xvi, 28)*. Exiisse namque Filium a Patre, est natum esse de Patre. Sic exiisse Spiritum sanctum a Filio, est ab eodem processisse. Item habes in eodem Evangelio beati Lucæ: *Et omnis turba querebat eum tangere, quia virtus de illo exibat, et sanabat omnes (Luc. vi, 19)*. Virtus de Christo exiens sanat omnes, quia Spiritus sanctus ab eo procedens, sanitatis gratiam tribuit cunctis.

Cessent igitur reprehensores, vel malevoli, vel imperiti, Christi Ecclesiam redarguere, quod Spiritum sanctum confitetur a Patre et Filio procedere. Hoc Evangelia docent, hoc apostoli profitentur, hoc prophætæ non tacent. Discant primum quod Ecclesia didicit a Christo, et discipuli Veritatis effecti confiteantur catholicam fidem, ne præsumptionis elatione decepti, vel erroris imperitia capti, hæresim nutriant olim sopitam: labunter enim hæc in Arii vesaniam, qui dum Filio derogabat consubstantialem Patris æqualitatem, Spiritum quoque sanctum Filio docebat esse minorem, conatus astruere nec Filium de Patris substantia natum, et Spiritum sanctum creaturam.

Videritis quo tendat vestra, imperatores præclari, professio, qui dicitis Spiritum sanctum a Patre procedere, non autem a Filio. Hoc nec in litteris divinis, nec in doctoribus ecclesiasticis aliquando legistis. Dixit quidem sancta synodus Constantinopolitana, vesaniam Arii confutans atque condemnans

(*Const. 1 in Symbolo*), Filium consubstantialem esse Patris, Spiritum quoque sanctum procedentem a Patre : nunquid negavit eum a Filio procedere? vel consequens est, ut si procedit a Patre, non procedat a Filio? Potius ergo cognoscite, si Filii vultis esse Ecclesiæ, et Patrum sequi doctrinam, quod dicendo sanctum concilium Constantinopoli collectum, Spiritum sanctum procedentem a Patre, quod eum et a Filio procedere non negavit, sed tota Trinitas, cum sit consubstantialis, et Filius sit natus a Patre, Spiritus quoque sanctus sit charitas utriusque, non possit quis negare Spiritum sanctum a Filio procedere,

nisi negaverit Filium charitatem, qua diligit Patrem habere. Quod quia vesanum, tenendum omnino et fideliter profitendum quia Pater diligit Filium, et Filius diligit Patrem, et hæc dilectio, qua Pater diligit Filium, a Patre procedit; et dilectio qua Filius diligit Patrem, a Filio nihilominus procedit. Est autem hæc dilectio Spiritus sanctus. Procedit ergo Spiritus a Patre et a Filio. Tempus est jam sanctorum Patrum testimoniis processionem sancti Spiritus a Filio comprobare, ut diversa sentientes reveantur et reverentia salutari corrigantur, ne stulta pervicacia in perditionis foveam dilabantur.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT PRIMUM.

Comprobatur ex Patribus Spiritum sanctum a Filio procedere.

Quæstionem de sancti Spiritus processione versamus, quam Græcorum imperatores a Filio negant fieri, dicentes quod a Patre tantum procedat, et idcirco nolentes Ecclesiæ Romanæ communicare, legatos apostolicæ sedis non receperunt, in culpam devocantes, quod aliter Latina diceret Ecclesia, quam ipsi de Spiritu sancto, profitendo, credendoque Spiritum sanctum a Filio procedere, quem ipsi dicunt tantum a Patre quod procedat. Primo videmus laicos contra cunctas ecclesiasticas regulas venire, decreta fidelibus imponere; et quibus non est licitum ullo super ecclesiastico jure præter episcoporum consultum statuta constituere, leges ipsi fidei condere conantur, et secundum sua decreta alii in communionem recipiuntur, alii vero remouentur.

Si quid namque sanciri de suæ fidei tenore delegerant, episcoporum concilium evocari decuerat, Patrum statuta requiri, sanctorum oracula scripturarum, consultu episcoporum communi sententia discerni, quid sequendum, quid vero fuerat abigendum. Quod si quibusdam in Ecclesiis, vel quadam terrarum in parte teneri vel profiteri deprehenderentur, quæ juste recteque permovere debuissent, vel ex fide, vel ex consuetudine, scribendum his primo fuerat, et facti causa cognosceuda. Tum si justæ rationis religio postulasset, judicium proferendum. Et hoc tamen suo sub regimine, imperiique providentia, Ecclesiis constitutis: alioquin ad suæ provisionis curam populos non pertinentes, vel Ecclesias suo sub imperio non commorantes, quid juris fuerat, vel de consuetudine judicare, vel de dogmate fidei discutere: et si non per omnia ut illi vel sentiant, vel teneant, excommunicationis censura ferire? Num Græcorum imperatoribus Salvator ligandi solvendi que potestatem contribuit? Num illis dixit: *Vos estis lux mundi* (*Matth. v, 14*)? Num illis mandavit docere omnes gentes, et baptizare eas in nomine Pa-

tris, et Filii, et Spiritus sancti? (*Matth. xxviii, 19*) Quod si vos dicitis tantum Spiritum sanctum a Patre procedere, nolentes confiteri quod a Filio procedat et omnis Ecclesia Latina vel certe totius orbis catholica profiteatur, quod et a Filio procedat: unde probatis vestram sententiam fore potioem et veritatis auctoritate munitam? an forsitan Evangelii veritas ad vos solos pervenit, et apud vos solos permanet?

Apostolus Paulus vocatum se dicit apostolum, separatim in Evangelium Christi (*Rom. xv, 19*), ab Hierusalem usque ad Illyricum totum per circuitum Evangelio Christi replevisse; Romam quoque Hispaniasque profectum, et in totum plene orbem Romanum vel præsentia corporis, vel scriptis pertransisse, Christum prædicans. Num dicit, quod solis Græcis Christum prædicaverit, et Græcis solummodo imperatoribus Evangelii veritatem patefecerit? per totum orbem Evangelium Christi coruscet; apostolorum scripta leguntur; prophetarum oracula recitantur, quibus Ecclesiarum magistri sicut a principio per apostolos fuerant instituti, quotidie discunt quid sentire de sancta Trinitate debeant, quid profiteri; quid populos sibi commissos edocere, quibus moribus instituere, qua conversatione formare, qua religione componere. Nec paginæ sanctæ loquuntur, nec majorum instituta commendant, nec præcepta censent apostolorum, vel quorumcumque dicta scriptaque majorum, vel Græcos totius Ecclesiæ Christi fore magistros, vel ab ipsis monstrandum, vel discendum imperatoribus eorum, quid per totum Christi Ecclesiæ orbem vel in habitu, vel in religione, vel dogmate debeat observari. Quod si nimis stultum nimiumque insolens esse cognoscitur, non debuit Ecclesia Romana tam leviter reprehendi, quod majorum servat instituta suorum, nec in omnibus sequitur instituta Græcorum; quandoquidem sive de sancta Trinitate, vel de cujuscunque observantia religionis quidquid vel tenet, vel exercet, discipulorum Christi manavit de fonte. Nec est sanctorum paginis repugnans vel disconveniens Scripturarum quod credit, docet, exsequitur. Ergo reprehendere conamini-

quod dicimus Spiritum sanctum a Filio procedere, **A** cum vos dicatis eum a Patre procedere.

CAPUT II.

Conciliorum auctoritate destruuntur opposita Græcorum.

Primo postulamus a vobis auctoritatem majorum, videlicet catholicorum episcoporum, qua decretum teneatis quod tantopere defendere conamini. Nicæna synodus trecentorum decem et octo episcoporum adversus Arium sub Constantino primo imperatore collecta, postquam de consubstantialitate Filii cum Patre Symbolum dictavit, ubi ventum est ad Spiritum sanctum, sic ait: *Credimus et in Spiritum sanctum*: nihil vel majus, vel minus super ejus vel substantia vel processione decernens. Ubi ergo nunc regula, qua vos muniri, vel Latinos arbitramini constringi, ut vobis liceat dicere procedentem a Patre Spiritum sanctum, Romanis non liceat dicere procedentem a Filio? Quod si sequentes auctoritatem Nicæni concilii nihil ultra vultis addere, removete procedentem a Patre, quia non continetur in Nicæni concilii Symbolo: et fortassis liceat removeri quod a Romanis superadditum est procedentem a Filio. Quod si respondentes dixeritis, in Constantinopolitana synodo centum quinquaginta episcopis, qui Constantinopoli congregati sunt, hoc positum esse; respondemus non licuisse quidquam Nicæni concilii Symbolo de fide vel demere, vel addere, vel immutare. Quod si dicatis de Filii consubstantialitate non licuisse quod determinatum est in isto conventu quidquam superaddi; de Spiritu sancto vero quia perparum hinc dictum est, licuisse propter futuras hæreticorum quæstiones secundum sanctarum auctoritatem Scripturarum: respondemus hoc idem licuisse Romanis, propter futuras hæreticorum quæstiones secundum divinarum auctoritatem Scripturarum. Nec enim convincere potestis majorem Constantinopolitanæ civitatis auctoritatem, quam civitatis Romanæ, quæ caput est omnium Christi Ecclesiarum, quod majorum tam vestrorum, quam nostrorum, testimonio comprobatur. Sed neque centum quinquaginta episcoporum tanta constat auctoritas, ut universis totius orbis episcopis præscribere possit, ut quod illis licuit, non liceat tam Romano pontifici, quam universis Christi Ecclesiis.

Addiderunt etiam illi symbolo præfato, dicentes: *Spiritum sanctum cum Patre et Filio adorandum, et conglorificandum, qui locutus est per sanctos prophetas, et alia plura.* Hæc superadjicientes non præscripserunt Ecclesiis Christi, sed exemplum dederunt, si quid secundum Scripturas sanctas superaddere vellent de Spiritu sancto, quod hæreticos expugnaret, et fidem credentium roboraret. Quod si malitis opponere, inveniri quod non possit in sanctis Evangeliiis, sive cæteris divinis paginis scriptum, Spiritum sanctum procedentem a Patre, ac pro-

pterea nolle vos recipere quod in Scripturis sanctis scriptum non reperitur; quemadmodum Ariani volebant recipere unius ejusdemque substantiæ Patrem et Filium, quoniam Scripturæ sacræ non hæc continebant: dicite ubi legeritis quod Constantinopolitanum concilium in symbolo posuit de Spiritu sancto, dicens eum cum Patre et Filio simul adorandum et conglorificandum, et qui locutus est per sanctos prophetas. Quod si dicatis in Scripturis sanctis non nudis verbis ista reperiri, sed virtutem intelligentiæ in eis contineri, ut quomodo est unius cum Patre Filioque substantiæ, unius potentia, non dissimilis majestatis, et propterea cum Patre Filioque simul adorandus, et conglorificandus; eadem concedite Latinis Ecclesiis, ut licet nudis verbis Evangelia non dicant de Filio procedere Spiritum sanctum, multis tamen modis ostendant Spiritum esse Filii, sicut est Spiritus Patris, et a Filio procedere, sicut procedit a Patre: quod sufficienter superiori libello monstratum esse credimus. Ista cum se sic habeant, et de Spiritu sancto fides catholica per Salvatorem et per apostolos fundata semper tenuit, nec prædicare omisit, quod ejusdem sit cum Patre Filioque virtutis, et ejusdem substantiæ, procedatque de utroque: quid est nunc quod catholicam fidem reprehendere nitimini, et contra catholica dogmata nescio quid moliri conamini? Fortassis vel Arium, vel Macedonium resuscitare tentatis, et eorum pravi dogmatis cineres olim sopitos in Ecclesias introducere. Nunquid majores vestri nescierunt quemadmodum de Spiritu sancto Romana ferebat Ecclesia? nec tamen aliquando a Romanæ sedis communionem sese remove, scientes catholicæ fidei veritatem fore quod tenet et prædicat, nec merito reprehensioni patere, quod sanctarum Scripturarum auctoritate consistit.

Usque ad Arii tempus nulla confusio vexabat credentes, de Patris Filiique consubstantialitate, nec *homousion* prædicabatur; virtus tamen illius verbi credentium mentibus insita consistebat, quoniam omnipotentem Filium in nullo dissimilem Patri fore credebatur, bene dictum Salvatoris recolens, dicentis: *Qui videt me, videt et Patrem* (Joan. xiv, 9). Neque Christum aliud quam creaturam auctorem omnium, sciens ex Joanne dictum: *Omnia per ipsum facta fuisse* (Joan. 1, 3), nec tamen in symbolo apostolorum collatione facto continebatur aliud, quam quod novimus omnes, credere nos oportere in Deum Patrem omnipotentem, et in Jesum Christum Filium ejus unicum Dominum nostrum. Sufficiebat ista fides credentium saluti; quæ multorum sanguine martyrum, et innumerabilium ore confessorum per universum orbem et approbata est, et commendata. Verum ubi Arius impugnator veritatis cepit in Christi divinitatem insanire, et blasphemia non pauca jaculari, fidelium mentes ad pietatem incitantur, et veritatis arma contra impietatis errorem proferunt, confodiunt una cum auctore impium dogma, quod Filium Dei creaturam et non de Patre genitum; Spi-

ritum quoque sanctum minorem Filio blasphemabat. **A** tur. Et nunc vos hanc fidem accusatis nescio qua

levitate permoti, quoque errore decepti.
 Post quem Macedonius surrexit, de Patre Filioque cum catholicis similia sentiens, Spiritus vero sancti personam non recipiens. Adversus istum catholici decertantes episcopi, Spiritum sanctum probaverunt unum esse in sancta Trinitate, consubstantialiam tam Patri quam Filio, et de Patre procedentem, coadorandum, et conglorificandum Patri Filioque. Dein Ariana repullulante vesania, volenteque confirmare non esse rectæ fidei Spiritum sanctum dicere de Patre procedere, hoc quia videretur esse blasphemum, quoniam duorum profiteretur Pater esse, id est Filii, seu Spiritus sancti : hanc quoque blasphemiam propellendam decernentes Ecclesiæ doctores, superaddidere symbolo Spiritum sanctum de Filio quoque procedere. Ne si de Patre tantum procedens diceretur, putaretur Filius, nec diceretur Spiritus Filii, quod est impium et blasphemum, et adversus evangelicam apostolicamque doctrinam veniens. Nam si velitis dicere quod procedere verbum satis distinguat, ne Spiritus sanctus putetur esse Filius, scitote quod etiam de Filio prædicetur ; ait enim ipse in Evangelio Joannis : *Ego ex Deo processi, et veni* (Joan. viii, 42). Si ergo ex Deo Patre procedit Filius, procedit et Spiritus sanctus, quid erit quod Arianis silentium imponat, ne Spiritum sanctum Patris esse Filium blasphement ?

CAPUT III.

Testimonia ex Athanasio et Gregorio Nazianzeno.

Hanc igitur intuentes causam doctores tam Latinorum, quam Græcorum, dixerunt Filium quidem ex Patre tantum genitum, Spiritum vero sanctum de Patre Filioque procedentem, quomodo divinarum edocti magisterio litterarum intellexerunt tam Patris quam Filii Spiritum esse, ac propterea de utroque procedere. Unde beatus Athanasius Alexandrinus episcopus multa propter catholicæ fidei constantiam ab Arianis perpressus, frequenter etiam exsilio illorum factione pulsus, et in Nicæna synodo episcopo suo beato Alexandro diaconus assistens, adversus vesaniam Arii singulariter dimicans, in libello de fide quem edidit, et omnibus catholicis tenendum proposuit, inter cætera sic ait : « Pater a nullo est factus, nec creatus, nec genitus. Filius a Patre solo est ; non factus, non creatus, sed genitus. Spiritus sanctus a Patre et Filio, non factus, non creatus, non genitus, sed procedens. » Quam fidei veritatem Latinorum præsules doctorum comprobantes, et adversus pravi dogmatis Ariani singulare munimen considerantes, et de Scripturis sanctis propagatam intelligentes, symbolo fidei superaddidere, dicentes de Spiritu sancto : *Qui ex Patre Filioque procedit.* Hanc fidem ex illis temporibus, videlicet Constantini, sub quo synodus in Nicæa trecentorum decem et octo episcoporum congregata est, usque ad nostra tempora Occidentalis tenuit Ecclesia. Sed nec Græcorum abdicavit catholica, quoniam noluit doctrinæ veritatis aliena fieri, sicut illorum litteris declara-

B tur. Et nunc vos hanc fidem accusatis nescio qua levitate permoti, quoque errore decepti.

Dicite si Spiritum sanctum, Spiritum esse Christi profiteamini? Quod si negatis, apostolus Paulus contra vos clamat, qui dicit : *Si quis Spiritum Christi non habet, hic non est ejus* (Rom. viii, 9). Clamat et sanctus Lucas, qui dicit : *Et non permisit eos Spiritus Jesu* (Act. xvi, 7). Clamat et Petrus : *Dextera igitur Dei exaltatus, effudit hunc, quem vos vidistis et audistis* (Act. ii, 33). Clamat et ipse Salvator, qui discipulis loquitur : *Si non abiero, Paraclitus non veniet : si autem abiero, mittam eum ad vos* (Joan. xvi, 7). Item post resurrectionem discipulis insufflavit, et ait eis : *Accipite Spiritum sanctum* (Joan. xx, 22). Hæc omnia Spiritum sanctum, Spiritum esse Christi profitentur. Quod negare cum non valeatis, necessitas illa vos constringit ut, velitis nolitis, eum procedere de Filio non negetis : nam ut creaturam eum esse dicatis cum Ario, vel non esse cum Macedonio, testatur confessio, qua dicitis eum a Patre procedentem. Hoc cum dicitis, quemadmodum negare conamini a Filio procedere ; cum sit utriusque substantiæ, Patris scilicet et Filii, nec possit esse de substantia utriusque, nisi procedat ab utroque.

Audiamus quid Gregorius episcopus Nazianzenus in sermone de Spiritu sancto, quem in Ecclesia Constantinopolitana coram populo fecit die Pentecostes, dicat : « Spiritus, inquit, sanctus erat quidem semper, et est, et erit, neque initium ullum, neque finem habens, sed Patri ac Filio coæternus : neque enim dignum est aut Filium aliquando defuisse Patri, aut Spiritum Filio. » Dicendo namque Spiritum sanctum Patri Filioque coæternum, Arianos expugnat, qui, creaturam eum dogmatizabant. Dicendo vero quod erat semper, et est, et erit, Macedonium confutat, qui eum esse negabat. At vero profitendo Filium aliquando non defuisse Patri, nec Spiritum Filio, vos confutat, qui negatis eum procedere a Filio. Si enim secundum vestram sententiam voluisset Spiritum sanctum de Patre tantum procedere, dicere debuerat nec Filium nec Spiritum sanctum aliquando defuisse Patri : nunc vero cum dicat nunquam Filium Patri defuisse, nec Spiritum Filio, manifeste loquitur Filium natum esse de Patre sine ullo tempore, et Spiritum de Filio processisse ante omne tempus. Nec tamen negavit eum a Patre procedere, unde nulla quæstio fuerat, sed dixit nunquam defuisse Filio, quod in quæstionem venerat.

In consequentibus quoque de ipso Spiritu loquens : « Qui sanctificet, et non sanctificetur, deos faciat, non ipse fiat Deus ; inconvertibilis, immutabilis, semper adest sibi ac Patri et Filio, invisibilis, intemporalis, propriæ potentiæ, omnis potentiæ. » Cum dicit eum sibi semper adesse et Patri ac Filio, non obsequii servitatem assistendo demonstrat, sed inconvertibilis et immutabilis, quod sit tamen in propria natura quam in Patris Filiique substantia : in propria siquidem, quia non est apud eum ulla commutatio ; Patri vero Filioque sit immutabilis, quia cujus est

naturæ Pater et Filius, ejusdem est etiam et Spiritus sanctus. Patri siquidem est inconvertibilis et immutabilis, qui est fons et origo prima universorum; Filio vero, quia procedit ab illo, nec est dissimilis illi, nec alterius quam Filius substantiæ; qui quoque dicitur propriæ potentiæ, omnis potentiæ; quia et in propria persona subsistit, et quidquid voluerit, in omni creatura facit. Et infra: « Hic et vita est vivificans, lux et illuminans, bonus et bonitas, qui est Dominus omnium, mittens apostolos: inspirans ubi vult: dividens donationes prout vult: Spiritus veritatis, Spiritus sapientiæ; per quem Pater cognoscitur, et Filius glorificatur. »

Multi præterimus, ea colligentes sola quæ præsentem respiciunt quæstionem. Dicitur Spiritus vita esse; et Filius de se dicit: *Ego sum vita* (Joan. xiv, 6). Dicitur vivificans esse; et Filius de se ait: *Sicut Pater quos vult vivificat, ita et Filius quos vult vivificat* (Joan. v, 21). Ergo si vita Spiritus, vita et Filius; et vivificans Spiritus, et vivificans Filius; unius substantiæ sunt, et unius operationis. Sed vita Filius ex Patre, vita vero Spiritus ex Filio; sic et vivificans Filius ex Patre, vivificans vero Spiritus ex Filio. Lux quoque Spiritus et illuminans; et Salvator de se: *Ego sum lux mundi* (Joan. viii, 12). Evangelista Joannes de Filio: *Qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* (Ibid. i, 9). Igitur si uterque lux, et uterque illuminans, Filius videlicet et Spiritus sanctus, unius sunt substantiæ, unius et operationis. Sed Spiritus sanctus ut sit lux, accipit de luce Filio, et ut sit illuminans, accipit de Filio illuminante; quemadmodum ipse Filius testatur: *De meo accipiet* (Joan. xvi, 14). Accipit autem non tanquam non habendo quod accipit, sed tanquam procedens. Item bonus Spiritus; et Filius de se: *Ego sum pastor bonus* (Joan. x, 11). Bonitas Spiritus; Christum quoque bonitatem nemo sanus negabit. Sed bonus et bonus non duo boni, sed unus bonus; sicut bonitas et bonitas non duæ bonitates, sed una bonitas; quia non duo dii, sed unus Deus; nec Deitas multiplicando se, numeri novit augumentum. Ergo bonus Spiritus ex bono Filio procedens, non nascens. Et bonitas Spiritus ex bonitate Filio, non nascendo, sed procedendo. Alioquin si de Patre tantum procedat Spiritus, et non de Filio, quemodo quæ sunt Filii, aut etiam Spiritus? Vel quemadmodum de Filio accipit Spiritus?

Jam vero quod ait sanctus Gregorius, Spiritum sanctum Dominum esse omnium, ad omnipotentiam pertinet Spiritus, eo quod universorum quæ creata sunt a Patre per Filium Dominus existat, non ex tempore suscipiendo, sed æternaliter a Patre Filioque procedendo. Mittens autem apostolos Spiritus sanctus dicitur; et Salvator eisdem loquitur: *Ece ego mitto vos sicut oves in medio luporum* (Matth. x, 16). Monstratur una utriusque operatio, dum Filius et Spiritus sanctus sibi cooperantur. Unde manifestatur nec diversæ substantiæ, nec diversæ voluntatis, nec diversæ potentiæ consistere, quorum exstat

A eadem in omnibus operatio: referri tamen Filium ad Patrem, de quo nascitur, et Spiritum sanctum ad Filium, a quo procedit. Subsequitur beatus Gregorius de Spiritu dicens: « Inspirans ubi vult; dividens donationes prout vult. » Et de Filio: *Ascendens in altum captivam duxit captivitatem, dedit dona hominibus* (Ephes. iv, 8). Quibus ostenditur sancti Spiritus majestas, quod non subjectum, non imperfectum, non minus potens, verum æqualis Patri sit Filioque in natura, in magnitudine, in omni potentia, et in omni virtute. Quod autem donationes distribuit quemadmodum Filius, non alias, sed ipsas; nec alio tempore Filius, alio Spiritus sanctus; nec aliis hominibus Filius, aliis Spiritus sanctus; evidenter ostenditur unius operationis effectus, et ejusdem voluntatis affectus. Et cum ita sit, non posse Filium esse sine Spiritu sancto, nec Spiritum sanctum sine Filio, tanquam unius substantiæ quod sit uterque, et quod de Filio procedat Spiritus. Dicit etiam Spiritum sanctum Spiritum esse veritatis; et Salvator de se: *Ego sum veritas* (Joan. xiv, 16). Ergo dicens Spiritum veritatis esse, docet manifeste Spiritum Christi, qui veritas est, esse.

Dicit adhuc beatus iste Spiritum sanctum esse sapientiæ; Paulus apostolus testificatur *Christum Dei virtutem et Dei sapientiam esse* (I Cor. i, 24). Sapientiæ itaque Spiritus, Christi Spiritus est, qui est Dei sapientia. Igitur evidenter ostendit Spiritum esse Christi, dicendo Spiritum veritatis, et Spiritum sapientiæ. Unde ergo Christi, cum sit Spiritus Dominus omnium (quemadmodum idem beatus testatur Gregorius)? nimirum quia procedit a Christo: quod si negaveris, fateberis eum subjectum, et per hoc vel creaturam, vel minorem Filio. Est autem utrumque hoc blasphemum, et a catholica pietate longe remotum. Dicatur ergo quod veritas habet, Spiritum esse Christi; videlicet et Spiritum veritatis, et Spiritum sapientiæ, quoniam procedit de Christo, id est procedit a veritate, procedit a sapientia. Subjungit: « Per quem Pater agnoscitur, et Filius glorificatur, et a quibus solis ipse cognoscitur. » Ait autem Filius ad Patrem: *Pater, manifestavi nomen tuum hominibus quos dedisti mihi* (Joan. xvii, 6). Si Pater per Spiritum agnoscitur, et Filius Patris nomen hominibus manifestat, unius operationis esse monstrantur. Dicit etiam quod Filius glorificetur a Spiritu sancto; et Filius ait: *Est Pater meus qui glorificat me* (Joan. viii, 54). Et Patri loquitur: *Clarifica me, Pater, apud te ipsum* (Joan. xvii, 5). Si Spiritus glorificat Filium, et Pater glorificat Filium, unum idemque Pater et Spiritus operantur; et si pariter operantur, unius voluntatis et essentiæ, uniusque potestatis ostenduntur. Subjungitur: « Et a quibus solis ipse cognoscitur. » Si a solo Patre Filioque cognoscitur Spiritus sanctus, profecto procedit ab utroque, et est utriusque consubstantialis. Et vide quid dicat, quia glorificatur Filius a Spiritu; quemadmodum legitur, quia Filius glorificat Patrem. Quid est autem Patrem glorificare Filium,

nisi hominibus manifestum facere quod sit genitus a Patre? Similiter Filius glorificatur a Spiritu, ostendens quia procedit a Filio. Multis itaque modis beatus Gregorius probat Spiritum sanctum a Filio procedere, et unius ejusdemque esse cum Patre Filioque substantiæ: et concludens: « Quid opus est, inquit, pluribus verbis? Omnia quæ Pater est, hæc est et Filius, excepto eo quod innatus est Pater. Omnia quæ Filius est, hæc est et Spiritus sanctus, præter hoc quod natus est Filius. » Quid vult ista distinctio et ordinis consequentia: Filium esse quod Pater est, præter hoc quod innatus est Pater: et Spiritum sanctum esse quod Filius est, eo excepto quod natus est Filius? Potuit namque dicere, omnia quæ Pater est esse Filium et Spiritum sanctum, præter hoc quod non natus est Pater, nec procedit ab alio: nunc autem Filium esse loquitur omne quod Pater est, et Spiritum sanctum, non omne quod Pater est, sed omne quod Filius est, excepto natiuitatis privilegio: nimirum sic loquens ostendit quod Pater non est de aliquo, Filius vero de Patre solo sit genitus, Spiritus autem de Filio procedat. Quod autem et a Patre procedat, paulo superius ait, dicens: « Et ad primam omnium originem, qui est Pater, sicut Unigeniti omnia, ita etiam sancti Spiritus omnia referuntur. » Talia dicens ostendit omnia quæ sunt Filii, ad Patrem habere relationem; et omnia quæ sunt sancti Spiritus, ad eundem referri velut ad primam omnium originem: quoniam etsi Spiritus procedit a Filio, accepit hoc Filius a Patre, ut nascendo de Patre Filius, Spiritus sanctus procederet ab illo; ut omnia quæ sunt Filii, sint Patris; et omnia quæ sunt Spiritus sancti, sint etiam Filii: ac per hoc Patris, a quo Filius accepit ut Spiritus sanctus ab illo procederet, non ut creatus a Patre, sed genitus; nec minoratus, sed æqualis potentia; nec alterius, sed unius ejusdemque naturæ.

Item in posterioribus: « Re enim vera dignum erat, et cum Jesus nobis corporaliter advenisset, etiam Spiritum nobis corporaliter apparere: et cum Christus ad ipsum ascendisset, ipsum descendere ad nos; qui venit quidem ut Dominus in potestate, mittitur autem tanquam qui non sit contrarius Deo. » Et hic unam operationem, et unius concordia voluntatem, Jesu et sancti Spiritus, iste doctor ostendit, agens dignum esse, ut quia Jesus corporaliter venerit ad nos, Spiritus sanctus etiam corporaliter appareret nobis. Ex quo unius voluntatis similitudo monstratur, volente Spiritu sancto corporaliter se monstrare mortalibus, quoniam Jesus corporaliter

* *Ignis ergo Deus.* Hic Ratramnus Gregorium Nazianzenum ita exscribit, ut ejus sententiam potius quam verba attexat; quod Acherius ipse monuit. Falsa porro est verborum Gregorii interpretatio: nam quod ignem esse scripsit Deum Patrem, item ignem esse Deum Filium, ac deinde addidit ignem quoque esse Scriptum sanctum, nec Dei nomen huic ascripsit, ea de causa factum novimus, quod quamvis catholici omnes Spiritum sanctum Patri ac Filio

voluerit suum adventum mortalibus ostendere; ut quia procedit ex ipso, unius voluntatis sit etiam cum ipso; nec a Filio sit opere diversus, a quo non sit natura separatus; et ipsi semper sit conjunctus actione, cui nunquam deest per cœternitatem ut a suo procedit, illi jugiter cooperetur. Quod vero subjungit: « Et cum Christus ad ipsum ascendisset, ipsum descendere ad nos, » non minorationem Filii voluit ostendere, sed humanitatis susceptionem: per hanc enim non solum ad Spiritum sanctum ascendit Jesus, verum etiam ad seipsum; quoniam qui ex humanitate factus est intra omnia, per Divinitatem erat supra omnia. Subjungit: « Qui venit quidem ut Dominus in potestate, mittitur autem tanquam qui non sit contrarius Deo. » Duo dicit, et venisse Spiritum sanctum, et missum esse. Quod venit, proprie potestatis est, et idcirco dicit, Ut Dominus: quod mittitur, alterius ostenditur, et idcirco ait: Tanquam qui non sit contrarius illi a quo mittitur. Missio vero non subjectionem significat, sed processionem. Mittitur vero a Christo, ad quem ascendit Christus; et mittitur tanquam non contrarius Deo, id est, Christo, qui quidem est Deus, cujus voluntati semper jungitur; a quo et mittitur, quoniam procedit ab illo.

Subdidit: « Propterea autem post Christum, ut unus nobis paracletus, id est advocatus vel consolator, nunquam desit: idcirco autem alius Paracletus dicitur, ut æqualitatem naturæ ac potestatis agnoscas; alius enim hoc est alius ego; quia alius ego non dicitur de eo qui alterius generis sit, sed de eo qui ejusdem sit substantiæ vel naturæ. » Quod Christus dicit paracletum, et Spiritum sanctum nihilominus Paracletum, et abeunte Christo venire Spiritum, ne sint fideles sine paracleto, vel Christo videlicet vel Spiritu sancto, liquido monstrat unius esse officii, quorum constat unum esse vocabulum; et mutuo sibi succedere, dum dicuntur unius voluntatis, et [unius] operationis ostenduntur; et cum Christus ascendit, Spiritus descendit, evidenter a Christo mittitur, cujus vicissitudinem representat. Et missio ista, processio est, quoniam non est minoratio, nec subjectio. Alius autem, hoc est alius ego, mitti Spiritus sanctus dicitur, per quod similitudo monstratur omnimoda: neque enim alius ego potest dici de eo qui sit alterius generis, sed de eo qui sit ejusdem substantiæ, seu naturæ. Monstratur igitur ab eo procedere Spiritus, cujus est naturæ, seu substantiæ: neque enim potest ejusdem naturæ, seu substantiæ, cujus est Filius, esse Spiritus, nisi procedat ab illo.

Adjunxit etiam inferius: « Ignis ergo Deus », et

æqualem esse crederent, plures tamen hunc Deum appellari Gregorii ætate idcirco nollent, quia in Scripturis nusquam Deus appellatur. Quod cum prudentissimus quisque præsulum ita perversum esse intelligeret, ut inde tamen nullum Christiana fides detrimentum pati posset, a Spiritu sancto Deo appellando cavebat; atque hujus indulgentiæ exemplum non Gregorius solum, sed etiam Basilius Magnus ejus summus amicus exhibuit.

ignis Spiritus sanctus. Legitur de Deo quod sit ignis consumens, non quidem naturalis et corporeus, sed spiritalis et invisibilis. Ignis ergo Deus Pater, ignis Deus Filius, ignis Deus Spiritus sanctus : sed ignis ex nullo igne Deus Pater, quia de nullo sumens originem ; ignis Deus Filius, sed de Patre igne, quia natus ex illo ; et ignis Spiritus sanctus, sed de Filio igne, quia procedens ex Filio. » Ergo dicendo quod Deus sit ignis, et ignis Spiritus sanctus, unam substantiam totius Trinitatis ostendit ; Patris quidem et Filii socians personam, dicendo, Ignis Deus : deinde subintulit Spiritus sancti, dicens : Et ignis Spiritus sanctus. Cur autem seorsim Patris et Filii personas posuerit sub Dei vocabulo communiter sociatas, et Spiritus sancti seorsim distinguere maluerit, res in evidenti est. Voluit utique monstrare tali distinctione, ignem Spiritum sanctum de igne Patre Filioque procedere.

Sanctus Gregorius cum in Ecclesia Constantino-politana de Spiritu sancto talia tractasset, et litteris mandasset, quibus probavit Spiritum sanctum consubstantialem Patris Filiique esse, et de Filio procedentem, nec tamen processionem ejus a Patre vel silens, vel derogans, sed omnipotentiam ejus, et dominationem ejus Patri Filioque per omnia cœquans, num repulsus est ab Ecclesia? Num illius sermo reprobatus? num vel a civibus, vel ab imperatore in communionem minime susceptus? Fuit certe venerabilis iste doctor Gratiani, sive Theodosii Majoris imperatorum Romanorum temporibus; ex quo usque ad nostra tempora plusquam quingenti transierunt anni, et nunquam a Filio Spiritus sancti processio denegata est, nec ex eo inter catholicos ulla quæstio facta, præterquam modo vestris temporibus; verum semper et Orientalis et Occidentalis Ecclesie similis eademque de Spiritu sancto fidei mansit professio. Quæ nunc res ista post tot sæcula quæstionis hujus genuerit propositionem, vos videritis; nulla tamen vel prohibitio, vel sapientiæ ratio comprobatur, cur in hoc deveneritis, quoniam talia dicendo catholice fidei repugnatur, et veritati resistitur, et sacris paginis obviatur.

CAPUT IV.

Ex Ambrosio.

Ambrosius Mediolanensis episcopus, vir omnium splendore virtutum decoratus, adversus Arianos certamina non pauca conficiens, nec paucis ab eis persecutionum injuriis appetitus, in libris quos de Spiritu sancto adversus Arianam pravitatem eloquentissime scripsit, et evangelica veritate roboravit, ait (lib. 1 de Spir. sancto, cap. 3) : « Si Christum dicas, et Deum Patrem a quo unctus est Filius, et ipsum qui unctus est Filium, et Spiritum qui unxit designasti : et si Patrem dicas; Filium ejus et Spiritum oris ejus pariter indicasti; si tamen etiam id corde comprehendas. Et si Spiritum dicas; et Deum Patrem a quo procedit Spiritus, et Filium, quia Filii quoque est Spiritus. » Docet beatus Ambrosius uno

nuncupato, Patre videlicet, vel Filio, vel Spiritu sancto, totius Trinitatis fieri comprehensionem; demonstrans tantam in tribus æqualitatis similitudinem, ut uno vocabulo tres personæ contineantur, etsi non vocis distinctione, unitatis tamen æqualitate. Quod autem dicit a Patre procedere Spiritum, nulla hinc quæstio; nobiscum enim id fatemini: quod autem ait Filio nuncupato, Spiritum pariter nuncupari, quia Filii sit Spiritus, hinc a nobis dividimini: qui enim profiteri diffugitis Spiritum a Filio procedere, pariter quoque diffugitis dicere quod sit Spiritus Filii: si non enim ab illo procedit, non recte dicitur Spiritus ejus: dicitur autem Spiritus Patris, quia procedit a Patre, ac per hoc, nuncupato Filio, non simul intelligitur nuncupatio Spiritus sancti; non enim potest illius nuncupatione comprehensus ostendi, cujus non est Spiritus; non est autem ejus a quo non procedit, sanctus autem Ambrosius dicit quia Filii sit Spiritus, procedit igitur a Filio.

In consequentibus idem loquitur: « Qui Spiritum sanctum negabit, et Deum Patrem negabit et Filium: quoniam idem est Spiritus Dei, qui Christi Spiritus est: unum autem esse Spiritum nemo dubitaverit. » Quanta sit unitas, quanta consubstantialitas Spiritus cum Patre Filioque monstrat, dum dicit: quia qui negat Spiritum, negat quoque pariter Patrem et Filium; quia unus Spiritus est amborum. Unde namque Patris est? quia procedit a Patre: hinc quoque Filii pariter est, quia procedit a Filio: non enim duo, sed unus est Spiritus: nec enim alius dicitur esse Patris, et alius Filii Spiritus, sed unus amborum; procedit igitur ab utroque. In posterioribus (cap. 10): « Non ergo quasi ex loco mittitur Spiritus, aut quasi ex loco procedit, quando procedit ex Filio, sicut ipse Filius cum dicit, de Patre processit et veni. » Manifeste Spiritum ex Filio procedere testatur. Verum ne ista processio de corporalibus spatiis metiatur, ipse Filius hanc opinionem excludens, ait de Patre, *Processit et veni* (Joan. viii, 42). Procedit autem Filius de Patre, non spatio loco; sed nativitatis egressu: procedit Spiritus sanctus a Filio nec loci spatio, nec nativitatis egressu, sed existentie processu.

Inferius loquens de processione Filii ex Patre sic infit: « Neque cum de Patre exit, de loco recedit, et quasi corpus a corpore separantur. Neque cum est cum Patre, tanquam in corpore corpus includitur: Spiritus quoque sanctus cum procedit a Patre et a Filio, non separatur a Patre, non separatur a Filio. » Præcipuus iste doctor, et clarissimus Christi confessor, dicens procedere Spiritum sanctum a Patre, procedere et a Filio, Arianis adversus quos agebat, blasphemandi sustulit occasionem, ne qui dicebant eum fore creaturam, et minorem non solum Patre, verum etiam Filio, victoriae palmam referrent: verum audientes eum ex utroque procedentem, cognoscerent Patris Filiique consubstantialitatem, ac pariter cum eis coadorandum et conglorificandum.

dum. Et inferius Filium dicentem testatur : *Qui diligit me, sermonem meum servabit ; et Pater meus diligit eum, et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus (Joan. xiv, 23).* « Sic igitur venit Spiritus, quemadmodum venit Pater ; quia ubi Pater est, ibi est et Filius ; et ubi Filius, ibi est et Spiritus sanctus. » Quid est autem quod ait, quia ubi Pater est, ibi est et Filius, nisi quia Filius de Patre natus est, a quo nunquam dividitur : et quid est, ubi est Filius, ibi est Spiritus sanctus ? nisi quia de Filio procedit Spiritus sanctus, a quo nunquam separatur, et ineffabilem ostendit totius Trinitatis consubstantialitatem, cum Filium testatur semper in Patre esse, et Spiritum sanctum semper esse in Filio, ut ubi Pater sit, sit et Filius ; et ubi Filius, sit quoque Spiritus sanctus, non loco, non tempore, non voluntate, non actione, non essentia divisi. Item posterius (*cap. 12*) : « Sicut Pater tradidit Filium, et Filius ipse se tradidit, accipe quia Spiritus sanctus eum tradidit : scriptum est enim : *Tunc Jesus ductus est in desertum a Spiritu, ut tentaretur a diabolo (Matth. iv).* Ergo et Spiritus diligens tradidit Filium : est enim una charitas Patris et Filii. » Dum dicit charitatem unam esse Patris et Filii, testificatur unum esse Spiritum utriusque ; est enim Spiritus charitas. Dicit Apostolus : *Fructus enim Spiritus, charitas (Gal. v, 22).* Monstratur ergo Spiritus a Patre et Filio procedere, quorum est charitas : non enim potest charitas Patris esse nisi de Patre procedat ; quia non aliunde charitatem accipit : neque Filii charitas potest esse, nisi procedat a Filio : quomodo qua diligit charitas, ex ipso procedit : et quomodo una charitas est Patris atque Filii, unus Spiritus est utriusque procedens ab utroque.

In secundo libro (*cap. 12*) sic dicit : « De Filio Spiritus sanctus accepit. Accepit autem per unitatem substantiæ, sicut accepit a Patre Filius. » Hoc dicens, nonne clarissime docet quod accepit Spiritus sanctus a Filio ? et quod accepit, procedendo accepit ; quemadmodum Filius quod accepit a Patre, nascendo accepit. Num aliud potuit accipere Spiritus sanctus a Filio quod antea non habebat, cum sit unius substantiæ cum Filio, unius potentiæ : et quæcunque Filius habet, habeat et Spiritus sanctus ? Subjungit sanctus Ambrosius testimonium ex Evangelio : *Ille, inquit, me clarificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis. Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt ; propterea dixi, de meo accipiet, et annuntiabit vobis (Joan. xvi, 14).* Subsequitur : « Quid igitur hac evidentiis unitate ? Quæ habet Pater, Filii sunt : quæ habet Filius, accepit et Spiritus. » Hæc sancti Ambrosii verba planissime testantur Spiritum sanctum a Filio substantialiter processisse ; ait namque : Quæ habet Pater Filii sunt, id est, substantialiter natus de Patre, quæ sunt Patris sunt et Filii : similiter et Spiritus sanctus substantialiter procedens de Filio, accepit a Filio, ut quæcunque Filius habet, habeat et Spiritus, id

A est, ut sit ejusdem substantiæ cum Filio, sicut est Filius ejusdem substantiæ cum Patre. Item in consequentibus : « Quod loquitur Filius, loquitur et Pater ; et quod Pater loquitur, loquitur et Filius : et de Spiritu Filius Dei dixit : *Non enim loquitur a se, hoc est, non sine mea et Patris communione (non enim divisus ac separatus est Spiritus), sed quæ audit loquitur (Ibid., 13) : audit videlicet per unitatem substantiæ, et proprietatem scientiæ.* » Dum confitetur doctor iste catholicus Spiritum sanctum non loqui sine Patris Filiique communione ; videlicet loquente Spiritu, loquitur Pater, loquitur et Filius, testatur eundem esse Patris et Filii consubstantialem, et ejusdem operationis, nec divisum, nec separatum. Et quod addidit : Quæ audit loquitur, processionem ejus insinuat : non enim quibusdam interjectis spatiis, vel aliquibus foraminibus audit Patris Filiique locutionem Spiritus, cum sit ejusdem substantiæ. Et sicut dicit Filius : *Omnia quæ audivi a Patre meo, nota feci vobis (Joan. xv, 15) : nascendo videlicet de Patre, et in Patris substantia permanendo, non aliquibus intervallis Patris locutionem percipiendo : sic et Spiritus quæ audit loquitur, procedendo scilicet de Patre Filioque, quia substantialiter manens in utroque, et procedens ab utroque, audit quæ loquitur per unitatem substantiæ et proprietatem scientiæ.*

Et infra : « Omnia Patris habet Filius, qui ait : *Omnia quæ Patris sunt, mea sunt (Joan. xvi, 15),* et quæ accepit ipse per unitatem naturæ, ex ipso per eandem unitatem accepit Spiritus : sicut ipse Dominus Jesus declarat de Spiritu suo dicens : propterea dixi : *De meo accipiet, et annuntiabit vobis (Ibid., 14).* » Dicens omnia Patris quæ sunt habere Filium, rursus et omnia quæ accepit ipse a Patre, per unitatem naturæ Spiritum accepisse ex ipso, id est ex Filio ; nonne manifeste declarat Filium ex Patre natum, id est ex paterna substantia, Spiritum quoque sanctum ex Filio procedere, id est Filii substantia ; et sicut Filius nascendo omnia quæ Patris sunt, accepit ; sic et Spiritus sanctus procedendo de Filio, quæcunque sunt Filii suscepti ? Et infra : « Quod ergo loquitur Spiritus, Filii est ; quod dedit Filius, Patris est. » Igitur si quod loquitur Spiritus Filii est, manifeste doctor iste testatur quia quæcunque Spiritus habet, a Filio suscepit, quia procedit ex ipso ; et si quod dedit Filius, Patris est, cui vero dedit ? Nimirum Spiritui sancto qui de illo procedit : et si quod dedit Patris est, accepit de Patre nascendo Filius, ut ex ipso procedat Spiritus sanctus. Subjunxit : « Ita nihil a se aut Filius loquitur aut Spiritus, quia nihil extra se Trinitas loquitur. » Tota Trinitas in Patre, Filio, Spirituque consistit. Nihil autem loquitur Filius a se, quia non est a se, sed a Patre. Similiter nihil loquitur Spiritus a se, quia non est a se, sed a Filio : solus autem Pater ex nullo. Ergo cum loquitur Filius, tota Trinitas loquitur ; et cum loquitur Spiritus, tota Trinitas loquitur ; et cum loquitur Pater, tota

Trinitas loquitur; quia nihil extra se Trinitas loquitur, quia non dividitur a se, nec separatur.

Item ejusdem operis in tertio libello (Cap. 1) : « Nam secundum divinitatem non supra Christum est Spiritus, sed in Christo : quia sicut Pater in Filio, et Filius in Patre; ita Dei Spiritus et Spiritus Christi in Patre est et Filio. » Beatus Ambrosius dicens secundum divinitatem Spiritum non esse super Christum, sed in Christo, discernit humanitatem ejus a divinitate. Legimus in Evangelio, quia venit Spiritus sanctus super Salvatorem, et mansit super eum : et Pater loquitur Joanni : *Super quem videris Spiritum descendentem et manentem super eum* (Joan. 1, 33). Itaque secundum humanitatem venit Spiritus super Christum, et mansit super ipsum; at vero secundum divinitatem manet in Christo, quoniam **B** æqualis est ipsi, utriusque substantiæ cum ipso; sicut et de Patre scribitur, quod maneat in Filio, et Filius in Patre. Quod subjunxit, Spiritum Dei, et Spiritum Christi in Patre manere, seu Filio, testatur unum utriusque Spiritum, eo quod ab utroque procedat, et maneat per consubstantialitatem in ambobus. Subjunctum est : « Manet enim in Deo, quia ex Deo est, sicut scriptum est; » *Nos autem non Spiritum hujus mundi accepimus, sed Spiritum qui ex Deo est* (I Cor. 11, 12); et manet in Christo quia a Christo accepit, et in Christo est. Quia iterum scriptum est : *Ille de meo accipiet* (Joan. xvi, 14). Unde est ergo ex Deo Spiritus? nempe quia procedit ex Deo. Et unde accepit a Christo? Certe quia procedit a Christo. Et unde manet tam in Deo quam in Christo? **C** Prorsus quia consubstantialis est utriusque. Dicit in sequentibus (capp. 7, 8) loquens de Antichristo : « *Quem Dominus Jesus interficiet Spiritu oris sui* (II The. 11, 8). Hic non acquisita gratia est, sed individua manet unitas; quia neque Christus sine Spiritu, neque Spiritus potest esse sine Christo : non enim potest diviniæ naturæ unitas separari. » Hic quoque sanctus Ambrosius humanitatis ac divinitatis Christi separationem ostendit, non quod alius sit homo, et alius Deus Christus, sed quod perfectus Deus, et perfectus homo, sit unus Christus; homo tamen gratia factus est Deus : Deus vero natura existit Deus. Itaque cum diceret : *Quem Dominus Jesus interficiet Spiritu oris sui*, et subjunxerit, non hic acquisitam gratiam esse, humanitatem removit, ut Spiritus oris, **D** quo sit Antichristus interficiendus, divinitatis intelligatur Spiritus, videlicet Spiritus sanctus, qui est in sancta Trinitate una persona; ut quod ait, *Quem Dominus Jesus interficiet Spiritu oris sui*, Spiritum sanctum intelligas, qui sit Spiritus Domini Jesu. Simul videndum, quia cum de eodem Spiritu dicatur quod sit Spiritus oris Domini, et nunc dicitur quod sit Spiritus oris Domini Jesu, clarissime monstratur Spiritus sanctus procedere ex ore Domini Jesu, non quod secundum divinitatem os habeat, sed quod de substantia illius procedat; quemadmodum dicitur Spiritus oris Domini, quoniam procedit de Patris substantia. Igitur evidentissima monstratur asser-

tione procedere Spiritum tam de Patre quam de Filio, dum legitur quod sit Spiritus oris et Patris et Filii.

Persequitur beatus Ambrosius (cap. 8) individuum manere unitatem tam Christi quam Spiritus; quia « neque Christus sine Spiritu, neque Spiritus possit esse sine Christo. » Non potest esse Christus sine Spiritu, tanquam sibi consubstantiali, et qui ex se procedat; neque rursus Spiritus potest esse sine Christo, tanquam cui consubstantialis est, et a quo accepit quæcunque Christus habet. Connectitur causa cur ita sit, videlicet « quoniam non potest diviniæ naturæ unitas separari. » Hoc dicens fatetur naturam Christi, naturam esse Spiritus, et naturam Spiritus naturam esse Christi, nec unitatis compagem aliquo modo posse separari, præter quam Filius natus, Spiritus vero procedens; sed hæc non substantiam faciunt, sed relationem ostendunt. Inferius loquitur : « Lectum est, quia Verbi gladius Spiritus sit : similiter lectum est, quia Spiritus sancti gladius Verbum Dei sit (Ephes. vi, 17). » Et nonnullis per assumptionem interpositis colligendo conclusit, ita : « Cum igitur Verbi gladius Spiritus sanctus sit, et Spiritus sancti gladius Verbum sit, utique unitas est potentiæ. » Sed gladius Verbi, quid est nisi ipsum Verbum? Et gladius Spiritus quid est, nisi ipse Spiritus? Ex quo colligitur quia Spiritus sanctus Verbi est Spiritus, cujus est gladius, et Verbum Spiritus sancti est, cujus est gladius; quoniam nec Verbum sine Spiritu sancto, nec Spiritus sanctus sine Verbo, quoniam unius sunt operationis, ejusdemque potentiæ. Cum ita sit, non possunt substantia separari, neque voluntate dividi : igitur unius substantiæ uniusque voluntatis Filius et Spiritus sanctus existentes, procedit alter ab altero, id est Spiritus ex Filio, quoniam Filius natus de Patre, omnia quæ nascendo accepit a Patre, dedit Spiritui, non quasi minori, nec tanquam extraneo, sed tanquam a se procedenti.

Videndum autem quia cum dicitur Spiritus sanctus gladius Verbum, et Verbi gladius Spiritus sanctus, non personarum fit conjunctio, sed substantiæ monstratur copulatio, ut unius sint substantiæ, cum non sint unius personæ. Est autem alter ex altero, Spiritus videlicet ex Filio, non vero Filius de Spiritu, sed de Patre. Hoc modo sanctus Ambrosius de Spiritu sancto sentiens atque disputans, non imperatoribus Græcorum, Gratiano videlicet et Theodosio Majori, quorum temporibus euituit, vel ingratus vel hæreticus visus est, qui toto sanctum virum amore coluerunt, et præcipua veneratione semper habuere. Cujus disputatio, et pro Catholica fide labor indefessus, Arianos Ecclesiam impugnantes expugnavit, vicit, oppressit. Videte nunc vos imperatores quorum studeatis, vel fidem defendere, vel religionem imitari : ecce negando Spiritum sanctum a Filio procedere, catholicis obvias fecistis manus episcopis, qui Arianos prave de Spiritu sancto sentientes protrivere, et vestrorum majorum,

Romanorum videlicet imperatorum, pietatem ever-
titis, qui hanc fidem semper coluere, et pro ea de-
certantes multa veneratione dilexere.

CAPUT V.

Ex Didymo.

• Didymus Alexandrinus, corporalibus quidem a puero captus oculis, verum spiritali visione satis illustris, in libro quem de Spiritu sancto scripsit, sic loquitur : « Igitur quicumque communicat Spiritui sancto, statim communicat et Patri et Filio. Et qui charitatem habet Patris, habet eam a Filio contributam per Spiritum sanctum ; et qui particeps est gratiæ Jesu Christi, eandem gratiam habet datam a Patre per Spiritum sanctum. » Ex quibus omnibus approbatur eandem operationem esse Patris et Filii et Spiritus sancti. Diligenter [quæ] dicit, retractemus. Ait ergo : « Quicumque communicat Spiritui sancto, » is autem communicat Spiritui, qui particeps efficitur ipsius, « iste statim communicat et Patri et Filio : » particeps enim est factus tam Patris quam Filii per Spiritus communicationem. Monstratur ex hoc Spiritus consubstantialis esse Patris Filiique, et adeo consors, ut non possit haberi Spiritus, nisi pariter habeatur Pater et Filius. Subjungit : « Et qui charitatem habet Patris, habet eam a Filio contributam per Spiritum sanctum. » Superius consubstantialitatem tantummodo Patris et Filii monstravit, jam vero docere incipit processionem Spiritus. Charitatem autem Patris appellat Spiritum sanctum, sicut ex posterioribus approbatur, dicens eam contributam per Spiritum sanctum. Non enim tribuit Spiritus sanctus nisi proprium munus cum tribuit charitatem. Et de charitate scribitur quod sit Deus ; ergo tribuens charitatem Spiritus, semetipsum tribuit, quoniam ipse charitas est : sed hæc charitas Patris esse dicitur, quoniam Spiritus, Patris est Spiritus : et unde illius Spiritus ? quia procedit ex ipso, non enim creaturarum unus est Spiritus, ut sit alterius quam Patris substantiæ. Quapropter non tanquam ab eo creatus ejus esse dicitur, sed tanquam consubstantialis, et ex illo procedens. Dicit autem habenti charitatem Patris, contributam a Filio per Spiritum sanctum : quemadmodum igitur contribuit Filius munus Spiritus sancti ? Videlicet velut cooperator Patri Spirituique. Sed quemadmodum potest tribuere sibi coæqualem : vel alterius, id est Spiritus sancti donum ? Certe quia charitas, quæ est Patris, et quæ a Filio contribuitur per Spiritum sanctum, est etiam Filii ; quia quæcunque sunt Patris, sunt et Filii. Sed nunquid charitas quæ est Spiritus sanctus, sic est Filii, ut sit creatura ? nequaquam prorsus ; sed tribuitur a Filio, quia procedit ex illo ; et est Filii, quoniam consubstantialis est illi

Subjungitur : « Et qui particeps est gratiæ Jesu

• *Didymus Alexandrinus.* Hunc Didymi librum Æneas Parisiensis, Ratramni coætaneus, in eo opere quod Ratramno subjungimus, testatur ab Hieronymo

Christi. » Gratiam hoc in loco Jesu, Christi dicit, quam superius charitatem Patris appellavit. Quid est autem quod gratiam Jesu Christi nunc dicit, quam constat esse munus Spiritus sancti ? Procul dubio monstrat a Jesu Christo contribui, cujus existit gratia ; ut sicut dicitur charitas Patris, quia procedit a Patre, sic eadem charitas, quam appellat gratiam Jesu Christi, procedere cognoscatur a Jesu Christo. Eandem autem gratiam quisquis habet Christi, dicit ei datam per Spiritum sanctum ; ut quidem videamus cooperantem sibi totam Trinitatem, et teneamus Spiritum sanctum, qui est charitas Patris et Filii, procedere tam a Patre quam a Filio. Subsequitur : « Ex quibus omnibus approbatur eandem operationem esse Patris et Filii et Spiritus sancti. » Quorum autem est eadem operatio, una est quoque voluntas : et quorum una voluntas, una est substantia. Hinc est quod subjungit : « Quorum autem est una operatio, una est et substantia, quia quæ ejusdem substantiæ *ὑποστάσις* sunt, easdem habent operationes : et quæ alterius substantiæ sunt, dissonas atque diversas. » Approbat Spiritum sanctum unius cum Patre Filioque substantiæ, quoniam eandem cum eis habet operationem. Sed ostensum est superius Patris et Filii Spiritum esse, quoniam procedat tam a Patre quam a Filio. In posterioribus ait : « Cum enim dixerit in tempore respondendi, nimirum Filius, doceri discipulos a Spiritu, quid debeant respondere, in sequentibus ait : *Ego enim dabo vobis sapientiam cui non poterunt resistere et contradicere* (Luc. xxi, 15). Ex quibus ostenditur sapientiam, quæ discipulis datur a Filio, Spiritus sancti esse sapientiam ; et doctrinam Spiritus sancti, Domini esse doctrinam. » Quemadmodum autem sit sapientia, quæ datur a Filio, Spiritus sancti ? Non alias, nisi quia procedit Spiritus sanctus a Filio, cujus sapientia, sapientia est quoque Spiritus sancti. Et quomodo doctrinam Spiritus sancti, doctrinam dicit esse Domini ? Videlicet eo quod omnia quæ sunt Spiritus sancti, sint etiam Domini Jesu Christi ; quoniam procedit ex ipso. Unde subjungit : « Unumque et naturæ et voluntatis consortium Spiritus esse cum Filio. » Testantur hæc Spiritum sanctum procedentem a Filio, dum unius et naturæ et voluntatis sit Spiritus cum Filio : alioquin si non procedat ab ipso Spiritus, non est ejusdem voluntatis, cujus est Filius : nam quæ separantur consortio, separantur etiam voluntate. Dicit etiam : « Et quia superius demonstratum est socium esse per naturam Spiritum Unigenito Deo, et Deo Patri : Filius vero et Pater unum sunt, juxta illud : *Ego et Pater unum sumus* ; indivisa et inseparabilis secundum naturam ostensa est Trinitas. » Si per naturam sociatur Spiritus Unigenito Deo, et Deo Patri, procedit ab Unigenito Deo. Quod si tantum procedit a Deo Patre, et non procedit ab Unigenito Deo ; Patri quidem

in Latinum sermonem verbum esse. Idem dicitur scripsit Anselmus Havelb. Dialog. lib. ii, cap. 24. .

sociatur per naturam, unigenito vero Deo non coniungitur: non enim jungi potest ei per naturam, a quo non procedit. Sed auctor testatur esse socium iste per naturam Spiritum unigenito Deo: fatetur ergo procedere Spiritum ab unigenito Deo. Et quoniam indivisam et inseparabilem secundum naturam dicit esse Trinitatem, fatetur Filium de Patre genitum, Spiritum vero de Patre Filioque procedentem. Quod si de Patre doceas tantum procedere Spiritum, iam non est indivisa et inseparabilis Trinitas; quoniam Spiritus dividitur a Filio, a quo non procedit: separatur ab unigenito, cuius non est Spiritus. Procul hæc sit a catholicis membris impietatis opinio: est enim indivisa et inseparabilis secundum naturam sancta Trinitas; quoniam Pater de nullo, Filius vero de Patre genitus, Spiritus autem sanctus de Patre Filioque procedens.

Item dicit: « In alio quoque Evangelio legitur: *Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis* (Matth. x, 20). Si ergo Spiritus Patris in apostolis loquitur, docens eos quæ debeant respondere, et quæ docentur a Spiritu, sapientia est, quam non possumus alium præter Filium intelligere; liquido apparet ejusdem naturæ Spiritum esse cum Filio, et cum Patre cuius est Spiritus. Porro Pater et Filius unum sunt. » Dicit auctor iste sapientiam, quam docet Spiritus Patris apostolos, Filium esse. Si sapientia Filius est, et Spiritus sanctus sapientiam, quæ Filius est, loquitur in apostolis, accipit a Filio. Quemadmodum autem accipit? procedendo certe, non participando quod ante non habuerit: non enim fuit aliquando Spiritus sine sapientia, sed accipit a Filio ut semper esset sapiens, ab ipso procedens; quia unius est naturæ cum Filio et cum Patre, cuius est Spiritus: quod sic non dixit, ut non etiam Spiritum Filii significaret; cuius sapientiam dixit loqui Spiritum, sed quia superius dixerat: *Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri*. Nam dicit in posterioribus: Porro Pater et Filius unum sunt, Si Pater et Filius unum sunt, Spiritus, qui Patris est, est etiam et Filii; ac per hoc ex utroque procedens. In posterioribus (*Ibid.*, lib. II) cum non pauca de Patris et Filii et sancti Spiritus consubstantialitate tractasset, conclusit: « Ex his colligitur, quanquam indivisa sit substantia Trinitatis, et Patrem tamen vere Filii esse Patrem, et Filium vere Patris Filium, et Spiritum sanctum vere Patris et Dei esse Spiritum; et insuper sapientiae et veritatis, id est Filii Dei. » Si ergo Pater Filii Pater est, quia genuit illum; et Filius Patris Filius, quia genitus est ab illo, et Spiritus sanctus vere Patris Spiritus, quia procedit ab illo, consequenter et sapientiae et veritatis, id est Filii Dei Spiritus est, quoniam procedit a Filio, id est procedit a veritate, procedit a sapientia, procedit a Deo, id est Filio: ideo namque cum dixisset Spiritum sanctum

A Spiritum esse veritatis, intulit, « Et Dei esse Spiritum, » personam Filii volens intelligi. Sed ne titubatio lectorem confunderet, ait in consequentibus, « Spiritum sapientiae et veritatis, id est Filii Dei. »

In posterioribus inquit. « Porro jam frequenter ostendimus ejusdem esse operationis Spiritum, cuius est Pater et Filius, et in eadem operatione unam esse substantiam, et reciproce eorum quæ *ὁμοῦσια* sunt, operationem quoque non esse diversam. » Operatio Spiritus eadem est quæ et Patris et Filii operatio; quoniam consubstantialis est utriusque tanquam procedens ab utroque: non enim potest eis eadem operatione conjungi, si non ab utroque procedit: dividitur namque substantia quibus processione non cohæret, nec aliter potest vel Patri vel Filio substantialiter copulari, quoniam ut sit substantia, Spiritus accipit tam a Patre quam a Filio procedendo. Item infra: « In consequentibus de Spiritu veritatis, qui a Patre mittitur, et si paracletus, Salvator ait: *Non enim loquitur a semetipso* (Joan. xvi, 13); hoc est sine me, et sine meo et Patris arbitrio; quia inseparabilis a mea et Patris est voluntate: hoc enim ipsum quod subsistit et loquitur, a Patre et me illi est. Ego veritatem loquor, id est inspiro quæ loquitur ^a, siquidem Spiritus veritatis est. » Manifeste doctor iste nos instruit Spiritum sanctum esse a Filio; nam cum dicit: *Non enim loquitur a semetipso*, ostendit eum a semetipso non esse; propter quod explanans quod dixit: « Hoc est sine me, et sine meo et Patris arbitrio; » ostendit a quo sit, qui non loquitur a semetipso, a Patre scilicet est et a Filio, sine quibus, et sine quorum non loquitur arbitrio. Et dicens: « Hoc enim ipsum quod subsistit et loquitur, ego veritas loquor, » ostendit subsistentiam Spiritus esse a Filio. Et si cum loquitur Spiritus, loquitur veritas, hoc est Filius, ostendit quia quod loquitur, et quod subsistit Spiritus, accipit a Filio. Et inculcans idipsum velut apertius quod dixerat, faciens; « id est inspiro quæ loquitur. » Quomodo inspirat? nimirum cum ab illo procedit et connectit. « Siquidem Spiritus veritatis est: » quod est dicere, Spiritus Filii est. Quibus omnibus demonstratur quod sit Spiritus Filii, et quod inspiretur a Filio, id est procedat ab illo. Et quia quod loquitur Spiritus, et subsistit Spiritus; accipit a Filio, non tanquam minor, sed tanquam consubstantialis, et ex illo procedens.

Item infra: « Loqui ergo Patrem, et audire Filium; vel e contrario, Filio loquente audire Patrem, ejusdem naturæ in Patre et Filio, consensusque significatio est. Spiritus quoque sanctus, qui est Spiritus veritatis, Spiritusque sapientiae, non potest Filio loquente audire quæ nescit; cum hoc ipsum sit quod profertur a Filio. » Dicens loquentem Patrem audire Filium, demonstrat Filii nativitatem ex Patre: similiter Filium loquentem audire Patrem,

^a Siquidem Spiritus. Totum hoc quiddam est e margine in textum transferri curavimus, nam antea hoc tantum legebatur, quod subsistit et loquitur ego

veritas loquor, siquidem, quod profecto imperfectum erat. Quanquam ex sequentibus satis constet Rathanmo placuisse pravam lectionem.

Patrem intimat genuisse Filium; et quia sunt unius naturæ Pater et Filius, sunt etiam ejusdem consensus; ut hoc sit loqui Patrem ad Filium vel Filium ad Patrem, in unius consensum voluntatis venire: neque diversum aliquid sentire. Spiritum quoque sanctum veritatis Spiritum [et] sapientiæ confitens, Spiritum Filii declarat, de quo dicit, quia non potest Filio loquente audire quæ nesciat; quoniam cum sit ejusdem cum Filio substantiæ, procedatque de Filio, quæ loquitur Filius, loquitur et Spiritus sanctus; quoniam hoc ipsum quod est Spiritus, locutio Filii est ad Spiritum, præsentem doctore dicente. Qui cum dixisset non posse Spiritum sanctum Filio loquente audire quæ nesciat, mox subdidit: « Cum hoc ipsum sit quod profertur a Filio; » hoc est prolatio Filii substantia est Spiritus: nam dicens; cum hoc ipsum sit, subauditur Spiritus: quod profertur a Filio, hoc est quod loquitur Filius. Si quod loquitur Filius, Spiritus sanctus est, quemadmodum doctor iste testatur, non potest negari quod a Filio procedat Spiritus: siquidem locutio Filii de Filio procedit: qua de re cum hoc idem sit Spiritus quod profertur a Filio, procedit omnino Spiritus a Filio

Subjungit: « Denique ne quis illum a Patris et Filii voluntate et societate discerneret, scriptum est: *Non enim a semetipso loquetur, sed sicut audit loquetur* (Joan. xvi, 13). Cui simile etiam de semetipso Salvator ait: *sicut audio, judico* (Joan. v, 30). » Voluntas Patris voluntas est Filii, et societas utriusque Spiritus amborum: quoniam charitas, quæ est Spiritus, sociat voluntatem Patris et Filii: neque potest voluntas Spiritus a voluntate Patris et Filii seungi; sed sicut societas est utriusque, sic ejusdem voluntatis amborum. Et sicut voluntas Filii nascitur de Patre, sic voluntas Spiritus procedit a Filio. Hinc est quod ait de Spiritu: *Non enim a semetipso loquetur, sed sicut audit loquetur*. A quo audit? Videlicet a Filio, de quo procedit. Et audire Spiritum, procedere est a Filio: sicut et audire Filium, nasci est de Patre: nam non aliud est audire Filium, et aliud nasci, sed idem utrumque: sic enim aliud minime est audire Spiritum, et aliud procedere, sed unum est utrumque. Et infra: « Scriptum est enim: *Quæcunque ille facit* (haud dubium quin Pater) *hæc eadem Filius facit similiter*. Quod si operante Patre et Filio, non juxta ordinem primi et secundi, subsistunt universa quæ fiunt: et Filius non potest a semetipso quid facere, quia a Patre non potest separari: sic et Spiritus sanctus nequaquam separatus a Filio, propter voluntatis naturæque consortium, non a semetipso creditur loqui; sed juxta verbum, et veritatem Dei, loquitur universa. » Pater et Filius eadem operantur, non alio tempore Pater, et alio Filius, sed eodem simul et eodem tempore: nec potest Filius separatus operari, quoniam non dividitur a Patre, cum sit natus ex Patre, et ejusdem substantiæ cum Patre: sic et Spiritus sanctus non loquitur a semetipso separatus a Filio; quoniam

A procedens a Filio consors est naturæ Filii: voluntatis et ejusdem, cujus et Filius: non enim voluntas discernit quos natura conjungit, sed juxta verbum et veritatem Dei loquitur universa; quoniam a verbo et veritate procedens percipit quid loquatur: non enim aliud est quod procedit, et aliud loquendi perceptio, sed perceptio locutionis processionis est existentia, quemadmodum existentia processio, locutionis acceptio.

Et infra: « Quomodo igitur supra de naturis incorporalibus disputantes intelleximus, sic et nunc Spiritum sanctum a Filio accipere, id quod suæ naturæ fuerat, cognoscendum est, et non dantem et accipientem, sed unam significare substantiam. Siquidem et Filius eadem a Patre accipere dicitur, quæ est ipse subsistens: neque enim quid aliud est Filius, exceptis iis quæ ei dantur a Patre neque alia substantia est Spiritus sancti, præter id quod ei datur a Filio. » Confirmat processionem Spiritus a Filio factam, et dicit Spiritum sanctum a Filio accipere id quod suæ naturæ fuerat, quod est, naturam Spiritus ex Filio esse, et non sit aliud accipere Spiritum a Filio, quam procedere de Filio; neque dantem et accipientem intelligendum tanquam alterius et alterius substantiæ, sed personam Filii dantem, ut existat Spiritus, et personam Spiritus accipientem, ut procedat a Filio. Et confirmat opinionem suam ex eo quod Filius accipere dicitur a Patre: non enim aliud est Filius, et aliud est quod percipit a Patre; sed a Patre perceptio Filii est subsistentia: quod clarior affirmat prosequendo: « Neque enim quid aliud est Filius, exceptis his quæ ei dantur a Patre. » Quod est, non licet excipere quæ donantur a Patre Filio a substantia Filii, sed data Patris substantia est Filii, quoniam nascendo percepit omnia quæ sunt Patris; sic et de Spiritu sancto fatetur, quod non sit alia substantia Spiritus sancti præter id quod ei datur a Filio: hoc est, non est aliud Spiritus sanctus, et aliud quod Spiritui sancto datur a Filio, sed donum Filii substantia est Spiritus sancti. Quo manifeste commendat Spiritum sanctum esse de Filio, non tanquam partem, sed tanquam totum, quod est Filius; quia quæcunque sunt Filii, sunt et Spiritus sancti: et accipit Spiritus sanctus a Filio, procedens ab illo sicut consubstantialis, et habens omnia quæ sunt Filii. Inferius: « Denique interpretationem inferens quomodo dixisset, *de meo accipiet*, protinus adjecit *omnia quæ habet Pater, mea sunt: propterea dixi, de meo accipiet, et annuntiabit vobis* (Joan. xvi, 13, 14); quodammodo loquens, licet a Patre procedat Spiritus veritatis, et det Deus Spiritum sanctum petentibus se; tamen quia omnia quæ habet Pater, mea sunt, et iste ipse Spiritus Patris meus est, et de meo accipiet. » Hoc dicens docet Spiritum a Filio procedere, sicut procedit a Patre: est enim Spiritus veritatis, videlicet Christi, qui veritatis est: et quia Filius habet omnia quæ Patris sunt, iste ipse Spiritus Patris testatur quod sit Filii, et accipit

de Filio. Quid accipit? omnino subsistentiam de illo procedendo.

In consequentibus: « Idem autem Spiritus Dei, et Spiritus Christi est, adducens et copulans eum, qui se habuerit, Domino Jesu Christo. Unde in sequentibus dicitur: *Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus* (Rom. viii, 9). » Si qui est Spiritus Dei, est et Spiritus Christi, quemadmodum auctor iste fatetur; haud dubium non sunt duo Spiritus, alius Patris, alius Filii, sed unus et idem utriusque. Et si Christi Spiritus est is qui Spiritus Dei Patris est; sicut procedit a Patre, sic procedit a Filio: non enim alias Dei Patris dicitur Spiritus, nisi quod a Deo Patre procedit; sic non aliter dicitur Spiritus Christi, nisi quia procedit a Christo: non enim est creatura, quo tanquam inferior possideatur, sed consubstantialis. Sic quoque quod addit, Spiritum Christi non habentem Christi non esse, de Christo fatetur prodeuntem, quem dicit esse Christi; nec esse posse Christi, qui non habeat Spiritum ejus; quoniam in quo non est Spiritus Christi, non est Christus: non enim habitatioe separantur, qui substantia copulantur. Unde discimus societatem quam habet Spiritus ad Christum, quod habeat et ad Deum Patrem: non enim potest eorum societatem non habere, quibus est consubstantialis, et a quibus existit. Inferius quoque: « Sed et in Epistola Petri Spiritus sanctus esse Christi Spiritus comprobatur: scrutantes, inquit, et exquirentes (id est prophetae de quibus ei fuerat sermo superior) in quod aut quale tempus significabat his, qui in eis erat Spiritus Christi, testificans in Christo passiones, et ea quæ post erant secutura decreta. » Et paulo post: « Iste autem Spiritus sanctus dicitur est et Spiritus Dei, ut ibi: *Ea quæ Dei sunt nemo novit nisi Spiritus Dei* (I Cor. ii, 11). » Eundem ergo fatetur Spiritum Christi, qui sit Spiritus Dei, ac per hoc de utroque prodeuntem; quoniam non sit aliud cur utriusque dicatur Spiritus: æqualis est enim et consubstantialis. Item infra loquitur: « Per hoc quod ait: *Si quis autem Spiritum Christi non habet, iste non est ejus* (Rom. viii, 9). Et infertur: *Si autem Christus in vobis est* (Ibid., 10), manifestissime demonstravit inseparabilem esse Spiritum sanctum a Christo; quia ubicunque Spiritus fuerit, ibi et Christus est: et undecunque Christi Spiritus discesserit, inde pariter recedit et Christus. » Ista societas Spiritus et Christi, quam docet, non tantum voluntatis est, verum etiam substantialitatis, et non substantialitatis solum, verum etiam processionis: possunt enim voluntate conjungi quæ substantia separantur; ut illud quod Christus loquitur discipulis: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus* (Matth. xxviii, 20); vel quod in præsentī loco dixit, in quo est Spiritus Christi sit quoque Christus. In quibus namque Spiritus Christi est, et Christus quoque pariter est: simul quidem sunt, sed voluntate, non substantia. Deus etenim et homo non unus, sed diversæ sunt substantiæ. Item possunt substantia copulari, simul-

PATROL. CXXI.

que nativitate conjungi, ut Pater et Filius. Item copulantur substantia, non autem nativitate, sed processione, Filius et Spiritus. Ergo dum dicit, ubicunque Spiritus fuerit, ibi et Christus est; et undecunque Christi Spiritus discesserit, inde pariter recedit et Christus, monstrat societatem istam, non voluntate solum, substantiaque, verum etiam processione, constare; quod Spiritus non solum consubstantialis existat Christi, verum etiam existat ab ipso.

Item posterius Apostoli testimonium assumens, ait: « *Non accepistis Spiritum servitutis in timore* (Rom. viii, 15); id est non in similitudinem servorum, metu et terrore pœnarum vos abstinētis a vitis, quia habetis vobis datum Spiritum adoptionis, id est Spiritum sanctum; qui etiam Spiritus Filii et Christi: et veritatis dicitur atque sapientiæ. » Quid per hæc insinuat? nam veritas et sapientia Christus est (ut Scriptura testatur, et non semel approbatum est,) Christus quoque Filius Patris est haud dubium. Affirmat Spiritum sanctum procedentem a Filio, procedentem a Christo; procedentem a veritate et sapientia non quidem quod sint Spiritus diversi, quia non sunt quæ posita sunt, quorum esse dicitur Spiritus, diversam substantiam significantia. Sapientia namque et veritas, et Christus, Filium prædicant; Christus propter hominem susceptum; veritas, quoniam ipse dixit: *Ego sum veritas*. Sapientia, quia Paulus testatur de ipso (I Cor. i, 30), quod sit nobis a Deo factus Sapientia. Quid hæc omnia colligunt? Procul dubio quod procedat a Filio, cujus esse dicitur Spiritus: non enim vel pars ejus potest esse, vel aliquod Filio subjectum. Unde ergo illius? Processione, sive consubstantialitate: sed consubstantialitas æqualitatem ostendit; æqualitas autem non subijcitur; sed confertur. Unde ergo Spiritus Filii? haud dubium quia procedit ex Filio.

Sufficiant ista de libro Didymi breviter collecta, qui dum talia de Spiritu sancto positus Alexandriæ sentiret et scriberet, nec a Græcis, nec a Græcorum imperatoribus est vel reprehensus, vel communionē suspensus: intelligebant enim qui per id temporis imperatores; qui non solum Constantinopoli, verum etiam Romæ regnabant, catholicum esse dogma, fidem apostolicam, perfidiam hæreticorum quæ debellabat, et veritatis doctrinam affirmabat. Vos nunc imperatores moderni, novi sectam erroris instituentes, videte cujus sitis fidei; quosque habueritis in doctrina Christi magistros: nam illorum convincimini non esse discipuli, qui priores vestri fuere, qui catholicam fidem roboravere, qui pravi dogmatis inventa semper expugnare.

CAPUT VI.

Ex Paschasio.

His sociemus quid per eadem tempora Romana sensit Ecclesia de Spiritu sancto, ut comprobaverimus novam non fore sectam quam prædicat,

sed olim a Patribus commendatam, et per univ-
ersum totius Ecclesiæ corpus vindicatam, et contra
diversa sentientes expugnatam; ostendatur pariter
frustra nunc reprehendi quasi novum dogma præ-
dicans, cum sit a prioribus nostris semper prædi-
catum.

Paschasius, antiquus Romanæ sedis et doctor et
diaconus, in libello quem de Spiritu sancto scri-
psit, Didymi sequens Alexandrini vestigia, sic in-
fit (*lib. 1, cap. 2*): « Non scruteris qualiter Deus sit,
quem Deum esse manifestum est. Hic ratio latet,
veritas non latet. Cur interrogas quomodo sit socius
et æqualis Regis, quem regii constat esse et honoris
et generis. Ex superfluo de nomine agitur inquisitio,
ubi non est de sublimitate dubitatio. » Hoc adver-
sus Arianos, qui Spiritus sancti divinitatem dene-
gabant, nolentes confiteri Patri Filioque consub-
stantialem, sed creaturam dicebant Filio subjectam,
tanquam minorem, vos veraciter confutans, et
Deum verum esse prædicat, et Patris, et Filii con-
substantialem. Quid etiam de processione sentiat
subdendo manifestat: « Ergo quia Spiritus sanctus
ex utroque procedit ideo dicit: *Qui autem Spiritum
Christi non habet, et hic non est ejus* (*Rom. viii, 9*).
Et alio loco: *Insufflavit, et dixit: Accipite Spiritum
sanctum* (*Joan. xx, 22*). » Testatur et Spiritum san-
ctum ex Patre Filioque procedere; suamque asser-
tionem roborat tam ex Apostolo quam ex Evangelio,
pariter ostendens quia Spiritus non aliter possit esse
Christi, nisi procedat ab ipso: nec alias dat Chri-
stus Spiritum insufflando, nisi ex sua substantia
mittendo, siquidem cum dicatur Spiritus Christi,
relationem habere monstratur ad Christum, non vero
tanquam servus (non enim est creatura): sed tan-
quam ab illo capiens existentiam procedendo, non
creando vel generando. Similiter cum insufflat eum
mittendo: non mittit extraneum, nec aliunde quam
de propria natura: nec potest negari processus ejus
a Filio, quem insufflando ex intimis suæ divinitatis
Filius emittit. Subjungit adhuc de eodem loquens
Spiritu: « Utrum genitus an ingenuus sit requi-
ris? nihil ex hoc eloquia sacra cecinerunt, nefas
est irrumpere divina silentia. Quod Deus scripturis
suis indicandum esse non credidit, interrogare,
vel scire superflua curiositate te noluit. Hoc per-
venire debere judicavit ad conscientiam tuam,
quod pertinet ad salutem tuam. » Hæc adversus
eos loquitur qui Spiritus sancti personam, sanctæ Tri-
nitati derogantes, Deum esse non recipiebant, tan-
quam si Deus haberetur, vel ingenuus vel genitus
confiteretur: si genitus, duo filii dicerentur, et jam
Salvator dici non posset unigenitus; essetque contra
catholicam fidem, quæ quidem confitetur credere
se in Deum Patrem omnipotentem, et in Jesum
Christum Filium ejus unigenitum. Quod si confite-
retur ingenuus, jam non unus Pater, sed duo com-
probarentur; et esset hoc nihilominus fidei Catho-
licæ valde contrarium. Credimus etenim in unum
Deum Patrem omnipotentem. Tam perversa ma-

A chinantibus pie satis cauteque respondet doctor iste
catholicus, dicens Spiritum sanctum nec genitum,
nec ingenuum debere dici, quod sanctæ Scripturæ
non loquuntur: debere vero profiteri quod affir-
mant, Spiritum videlicet sanctum Patri Filioque con-
substantialem, et de utroque procedentem.

In posterioribus loquitur (*cap. 10*): « In Actibus
apostolorum Petrus de Domino Jesu Christo diffe-
rens ita dicit: *Dextera igitur Dei exaltatus, et pro-
missione Spiritus sancti accepta a Patre, effudit hunc
quem videtis et auditis* (*Act. ii, 33*). In dextera Filius,
in Deo Pater, in nominis sui proprietate Spiritus
sanctus designatur. » Hoc testimonio comprobavit
Spiritum sanctum a Filio procedere, quem ab eo
dixit effusum: non enim effudit nisi quod in se con-
tinebat, non velut in loco conclusum: sed tanquam
in se substantialiter manentem: nec sic effudit ut
sui vacationem faceret; quemadmodum vas efficitur
vacuum cum effunditur quod continebatur in
illo: est rerum istud corporearum: est in divinis
non idem. Cum enim vel Pater vel Filius Spiritum
effundit, non se vacuat, sed sui muneris gratiam
sine sui damno quibus vult communicat. Et infra po-
nens testimonium Apostoli: « *Vos autem non estis,*
inquit, *in carne, sed in Spiritu: si tamen Spiritus
Dei habitat in vobis. Si quis autem Spiritum Christi
non habet, hic non est ejus* (*Rom. viii, 9*). Dum dicit
Spiritus Dei, et infert consequenter *Spiritus Christi*,
advertit quia hic personam Christi sub Dei appel-
latione designat. Aut si hic Patrem, cujus Spiritus
sit; sub Dei nuncupatione significat, ecce hic Spiritus
per unitatem substantiæ, et Patris et Filii esse
Spiritus declaratur, et merito procedere ex utroque
dignoscitur, et in vinculo Trinitatis distinctam per-
sonam habere perspicitur; et qui Spiritum sanctum
non habet, nec Christum habere monstratur. Deus
itaque Spiritus sanctus, quo negato negatur et
Christus, qui dixit: *Nemo venit ad Patrem nisi
per me* (*Joan. xiv, 6*). Qui Spiritu sancto vacuus
est, Christi non est, et perdidit viam qua per-
venitur ad Patrem. » Multis ostendit rationibus
Spiritum sanctum et Deum esse, et consubstantia-
lem Patris et Filii, et ex utroque procedere, nec a
vinculo Trinitatis posse discerni, cum sit ejusdem,
cujus et Pater et Filius est, naturæ. Et inculcat
Christum habere non posse, qui non habeat Spiritum
sanctum: et quoniam Deus est Spiritus sanctus,
qui negaverit Spiritum, consequenter negarit et
Christum: quod non fieret, si non in Christo ma-
neret, et ei consubstantialis existeret. Manere vero
in Christo, et consubstantialem esse Christo, Spiritum
procedentem ab eo demonstrat: non enim
potest, nisi procedat ab illo, in quo manet, et cui
consubstantialiter inhæret; et cum via sit Christus
ad Patrem, qui Spiritum non habet, viam Christum
habere non valet: non enim alterum habere quis
potest præter alterum, qui nec substantia dividun-
tur, nec mansione. Propter quod Spiritu sancto va-
cuus, Christo quoque vacuus invenitur; quia qui

fontem non habet, fontis irriguo non inundatur. Quibus omnibus evidenter ostenditur a Christo procedere Spiritum sanctum.

Et infra (cap. 11) : « Nil itaque in Spiritu sancto semiplenum putetur, quia plenitudini comparatur : nam qui ad vicem Dei pignoris loco tribuitur, fas non est, ut aliud quam Deus esse credatur. » Semiplenum Spiritum sanctum deputat, quisquis eum a Filio procedere denegat : et negat eum ad vicem Dei pignoris loco contribui, quicumque processionem a Filio illi non tribuit : non enim potest plenus Deus intelligi, cui consubstantialitas denegatur Filii ; nec vicem valet Dei repræsentare, cui Filius non est consubstantialis. Verum catholicus nullus sic sentit, sed plenum Deum ac consubstantialem Patri, Filioque confitetur : noverit inde procedere Filium, unde quoque sumit substantiam ; et qui Patri Filioque copulatur substantia, procedat necesse est ab utroque. Item subjungit, capitulum ponens ejusdem Apostoli ad Titum : « *Salvos nos fecit per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti, quem effudit in nobis abunde per Jesum Christum (Tit. III, 5).* Ecce etiam hic sub Trinitate manifesta Pater per Filium abundantiam Spiritus sancti effundit. Et, quod vel maxime advertendum est, ipsi Spiritui sancto potentiam regenerationis et renovationis ascribit. » Effudit Pater in nobis Spiritum sanctum abunde per Jesum Christum : ut ostendat quia procedit et a Patre et a Jesu Christo. Dum nobis effunditur, effundit Pater Spiritum sanctum, quoniam mittitur a Patre ; effundit per Jesum Christum, quoniam cooperatur Patri simul effundendo Spiritum : nec enim sic ait effundere Patrem per Jesum Christum, tanquam Christus non effundat ; non enim separantur Pater et Filius operatione ; sed effundit per Jesum Christum, quia cum Patre effundit, et Jesus Christus effundit, quia mittitur ab utroque ; quoniam procedit tam a Patre quam a Filio. Potentiam vero Spiritus sancti testatur auctor iste Patris Filiique cœquam, dum dicit ascribi Spiritui sancto potentiam regenerationis et renovationis, ut ostendat ejusdem eum esse virtutis, cujus est Pater et Filius ; ac per hoc et consubstantialis, et de utroque procedens affirmatur.

Item posterius (cap. 12) : Psalmistæ ponens testimonium, dicentis : « *Quo ibo a Spiritu tuo ? (Psal. CXXXVIII, 7.)* Hoc est, ubi me a conspectu ejus abscondam, quem præsto esse per omnia, id est intra extraque non ambigo ? » Et infra : « De quo dictum evidenter intelligitur : *Nec est qui se abscondat a calore ejus (Psal. XVIII, 7).* Cujus ineffabilis magnitudo profunda inferorum, diffusa fluctuum, extenta terrarum, excelsa cœlorum intrat, implet, excidit, mitti a Patre et Filio dicitur, et de ipsorum substantia procedere, et unum cum eis opus agere dignoscitur. » His omnibus sancti Spiritus majestas ostenditur et processio : cum enim testetur nullum esse locum a Spiritu sancti præsentia remotum, Patris Filiique divinitati cuncta penetranti, sive

A continenti, comparatur. De quo consequenter adjiciens, quod calor ejus igne nemo sit qui non contingatur, illud testatur quod de Filio quoque dicitur : *Qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum (Joan. 1, 9)* ; monstrans ejusdem eum esse potentiam, cujus et Filius, quandoquidem Filius omnem hominem illuminat, et a calore Spiritus extorris nemo fiat. Cumque et a Patre et a Filio mitti dicitur, et de ipsorum substantia procedere, monstratur pariter et a quo sit Spiritus, et cujus virtutis existat ; per omnia Deum illum ostendens cœqualem Patri Filioque tam potentia, quam substantia, et quia prodeat ab utroque : et infra, Filium introducens dicentem : « *Paracletus qui a Patre procedit (Joan. xv, 26)*, non dixit qui a Patre creatus est, sed *a Patre procedit*, id est, de paternæ societate potentiam, et de proprietate naturæ ; et ex ipso sermone ostenditur, eum dicitur a Patre procedere, cum Patre initium non habere. » Nec putes eum negare voluisse Spiritum sanctum de Filio procedere, quia dixit eum de Patre processisse : superius namque eum mitti a Patre et a Filio dixit, et de ipsorum substantia procedere, et unum cum eis opus agere. Nunc quoque dicens eum de paternæ societate potentiam, et de proprietate naturæ procedere : quoniam sicut Pater et Filius nec potentia, nec natura separantur, sic in existentia Spiritus non discernuntur ; quoniam cum sit utriusque Spiritus, procedit ab utroque ; et quos æquat natura potentiaque, processionem non separat.

C Dicit inferius : « *Quid est autem quod ex Deo Patre Filius nasci dicitur, et Spiritus sanctus procedere significatur ? Si requiras quid inter nascentem et procedentem distet, evidenter hoc interest, quia iste ex uno nascitur, ille ex utroque progreditur. »* Quibus et progressum a Patre Filioque Spiritum proficitur. Et ratio redditur cur et a Filio progreditur : nam si dicamus quod a Patre tantum procedat, fidei periculum non evitamus : qualiter enim Filius unicus esse Patris dicatur, cum etiam et Spiritus ejusdem esse non taceatur ? Et quomodo comprobetur non esse Filius, qui velut Filius a Patre consistat ? fugienda est, imo subruenda talis blasphemiam, ut fides catholica jaculis inimicorum non fiat exposita. Dicatur itaque quod nostri dixere majores : Filius ex Patre natus, solus de solo, ac per hoc unigenitus : Spiritus vero sanctus de Patre quidem procedens, sed non de solo solus ; quoniam procedat et a Filio, ne duos Filios videamur prædicare, processionem Spiritus si de Patre solummodo confiteamur. Igitur doctor iste majorum doctrinam secutus suorum, suis posteris transcripsit quod a suis prioribus accepit : cumque de Spiritu sancto Romanam sentire, sicut hodie sentit, probavit Ecclesiam, nullomodo tamen ostendit, in tali fide permanentem ab Orientalibus Ecclesiis vel aliquando fuisse divisam, vel unquam diversa de Spiritu sancto vel sensisse vel docuisse. Ast nunc mirandum quid arguant novi dogmatis repertoires ; cur

a communione se dividant quam semper tenere majores? Cur ante cognitionem iudicium proferunt? Cur accusant prius quam audiant? Non est hoc æquitatis iudicium, sed iniquitatis præiudicium. Quod si satis putant esse quod pro certo noverunt Romanam Ecclesiam prædicare de Spiritu sancto, quod a Patre Filioque procedat; et idcirco nolle requiri quod evidenter novere dici, sciant quia cum Romanis suos quoque iudicent majores. Et dum

A Romanos sua cupiunt communione privare, se pariter excommunicant a suorum societate majorum: et nulli probentur Ecclesiæ communicare catholicæ, dum Romana communione sese faciunt alienos. Hoc factum cuius sit mali cito considerent, et errorem corrigere suum non differant; ne si Romanis communicare noluerint, ab universa catholica Ecclesia se paveant excommunicandos.

LIBER TERTIUS.

CAPUT PRIMUM.

De processione Spiritus sancti. — Quod universalis Ecclesia totum orbem comprehendat.

Scriptura dicit: *Ne transferas terminos quos posuere patres tui* (Prov. xxii, 28). Si voluissent hoc Græcorum principes custodire præceptum, nec Romana de Spiritu sancto pateretur Ecclesia quamcunque reprehensionem, nec illi nova conarentur moliri, verum contenti forent fidei terminis quos catholici Patres instituere, quosque Scripturæ sacræ per Spiritum sanctum editæ disposuere: sed cenodoxiæ morbo laborantes, vel invidiæ peste languentes, quoniam finibus majorum nequeunt esse contenti suorum, gloriam propriam quærentes, transgrediuntur quos sui priores terminos fixere. Sed dum gloriam parentum quærant obruere, incidunt in foveam, quam, juxta Psalmistæ vocem (*Psal. vii, 16*), foderunt: non enim de processione Spiritus sancti debuissent ullam nostris temporibus movere quæstionem, si vel doctrinis majorum intendere, vel scripturas sacras pio certassent studio percensere. Quid enim de Spiritu sancto sentire debeamus, catholici doctores liquido demonstrant, qui tam disputatione creberima, quam scriptis frequentissimis hæreticorum prava commenta de summa Trinitate, ubi etiam de Spiritu sancti pariter processione, non solum comprehendere, verum evidentissimis assertionibus expugnaverunt; quorum auctoritatem superius jam non minima parte protulimus: quibus evidenter ostensum credimus, quid de processione Spiritus sancti sentire debeamus: quibus contradicere, imo non acquiescere molitus quis fuerit, apertissime monstratur fidelis catholicæ contradictor et Spiritus sancti blasphemator. Quali pœna vero talis sit feriendus, Veritatis ore didicimus loquentis, Spiritus sancti blasphemiam neque in hoc sæculo, neque in futuro remittendam (*Matth. xii, 32*). Placuit etiam superioribus Patris Augustini scripta copulare, doctoris egregii, et inter ecclesiasticos magistros elegantissimi; cui iuge certamen adversus hæreticos mansit; cujus doctrinæ simul et eloquentiæ non solum Ariana subjacuit impietas, verum reliquorum hæreticorum, Macedonianorum videlicet, Manichæorum, Pelagianorum cessit immanitas.

B Fortassis Græcorum tumor opponet Latinorum auctoritatem se recipere nolle; verum quid de suis dicet quos supra posuimus auctoribus? Quid de sanctarum scripturarum conditoribus? An nolint et ipsos recipere, quoniam erroris sui severos cernunt inimicos, et expugnatores impietatis eorum acerrimos; licet stultissimum sit dicere Latinorum nolle auctoritatem recipere, eisque non consentiendo schismatis novitatem construere, alienosque ab Ecclesia catholica sese reddere. Absit autem ut ista vel dicant vel sentiant, suamque velint tantummodo vel sententiam, vel consuetudinem totius Ecclesiæ generalitati præferre. Est enim jactantiæ malum istud vel opinari, vel decernere, tam nefandum, ut non sit tolerabile, verum generali totius Ecclesiæ catholice ferendum auctoritate: dicente namque Salvatore suis Apostolis: *Ite in universum orbem, et predicate Evangelium omni creaturæ* (*Marc. xvi, 15*), non Græcos tantum comendavit, sed totius orbis plenitudinem commemoravit, cui prædicandum Evangelium præcepit. Et superbissimum est sibi tanquam speciale velle vindicare, quod constat omnibus gentibus, populis et linguis generaliter esse collatum. Dicit enim per prophetam Spiritus sanctus loquens ad Hierusalem: *Ab Oriente adducam semen tuum, et ab Occidente congregabo te. Dicam Aquiloni: Da; et Austro: Noli prohibere* (*Isa. xliii, 5*). Num de solis Græcis ista dicuntur? vel de Constantinopoli tantummodo Jerusalem populus vaticinatur colligendus? Universalitas gentium toto orbe diffusa nuntiatur, e quibus Jerusalem cœlestis congreganda perdocetur. Non ergo sibi tribuant quod omnibus gentibus est collatum; nec suæ prælationis specialitate usurpent munus, quod universalitatis esse constat. Aspiciant catholicam Christi Ecclesiam totius mundi latitudine diffusam, et ab Oriente usque in Occasum, a Septentrione usque in Austrum dilatatam. Gaudeant in toto orbe Christum dominantem, impleto vaticinio David, quo Patrem inducit Filio loquentem: *Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (*Psal. ii, 8*). Et quod alius psalmus in persona Christi loquitur: *Et dominabitur. iniquiens, a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terrarum* (*Psal. lxxi, 8*). Nusquam

isthic vel Græcos vel Constantinopolim menavit : A nec tamen usquequaque præterit, quoniam eos in universalitate concludit : specialitatis prærogativam sustulit, ne inflentur; in generalitate ponit eos, ut humiliantur : quatenus noverint non totius corporis Ecclesiæ se fore quantitatem, sed portionem, et venerationem matrem a solis ortu in occasum regali magnificentia sublimem, cujus se gaudeant esse filios, non gloriantur fore patres. Dicit enim Salvator : *Et Patrem nolite vocare vobis super terram : unus est enim Pater vester qui in cælis est (Matth. xxiii, 9)*. Salvator etiam cælos ascensurus suis promittit discipulis : *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem sæculi (Matth. xxviii, 20)*. Audimus Christi promissum omnibus credentibus, universæ videlicet Ecclesiæ, non autem specialiter vel Græcis vel Constantinopolitanis. Qua de re quacunq̄ue lingua, in quacunq̄ue gente Christus loquatur, Græcorum imperatores accipiant reverenter, ne si contempserint, veritatem contemnere judicentur, et inde fiant salutis extorres, unde veritatem Christum spreverint alloquentem : non enim Spiritus sanctus in igneis linguis super apostolos descendens Græcorum tantum linguam edocuit, verum omnium gentium linguarum scientiam contulit; ut monstraret Ecclesiam omnibus linguis omnium populorum locuturam, et Spiritus sancti distributionem cunctis nationibus divinitus largiendam. Accipiant igitur gloriosi principes Spiritum sanctum per Doctores Ecclesiæ, de semetipso Latina lingua loquentem, quatenus humilitate discant unde proficiant, ne tumoris inflatione despicientes veritatis lumen, erroris tenebras incurrant.

CAPUT II.

Auctoritate Augustini hæretici confutantur.

Augustinus episcopus Hipponensis, egregius doctor, et catholicæ fidei propugnator eximius, in libro Quæstionum, quem ad Orosium presbyterum scribit, inter cætera de Spiritu sancto sic ait (*quæst. 2*) : « Spiritum sanctum, neque ingentum, neque genitum fides certa declarat. Quia si dixerimus ingentum, duos patres affirmare videbimur; sin autem genitum, duos Filios credere culpabimur : sed quod fides certa tenet, nec ingentus, nec genitus, sed ab utrisque procedens, id est et a Patre et a Filio. Et ut hæc testimoniis approbem, ipsum Dominum nostrum Jesum Christum discipulos suos audi docentem : *Cum autem, inquit, venerit Paraclitus, quem ego vobis mittam a Patre Spiritum veritatis, qui a Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me (Joan. xv, 26)*. Et rursus ipse Dominus noster Jesus Christus post resurrectionem suam, ut ostenderet a se procedere Spiritum sanctum, sicut a Patre, insufflans in discipulos ait : *Accipite Spiritum sanctum (Joan. xx, 22)*. Unus ergo Spiritus est Patris et Filii, unus amborum Spiritus. Igitur quod Patris sit Spiritus, ipse Dominus et Salvator noster discipulis suis ait : *Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur*

in vobis (Matth. x, 20). Et quod idem et Filii sit Spiritus, Paulus apostolus testis est : *si quis autem, inquit, Spiritum Christi non habet, hic non est ejus (Rom. viii, 9)*. »

Quid isthic, o Græcorum principes, dignum reprehensione judicatis? Dicit Spiritum a Patre Filioque procedere. Probat hoc Evangelii testimonio. Dicit et Patris et Filii esse Spiritum; affirmat tam ex Evangelio quam ex Apostolo. Si non vultis Latinis, Evangelio credite. Si verbis Augustini aurem præbere non vultis, præbete Christo, præbete Apostolo. Quod si contemnitis Christum et Apostolum, videte ne contemnami. Horum enim qui non sequitur doctrinam, societatem a se quidem repellit Christi discipulorum; nec erit particeps Ecclesiæ, qui doctrinam repellit ecclesiasticam; nec cum Christo portionem est habiturus Christi magistrum qui non amplectitur.

Gregorius, Romanæ sedis episcopus, Tiberii Constantini temporibus apocrisarius, tunc quidem diaconus, postea vero præsul eximius, imperatoribus Tiberio Mauricioque, necnon Phocæ charissimus atque familiarissimus : qui cum diaconus et Romanæ sedis legatus Constantinopoli degeret, Eutychen, Constantinopoleos episcopum, de Resurrectione carnis pessime dogmatizantem, imperatoris in præsentia, divinorum auctoritate librorum, ipsiusque rei veritate catholica eiecit, confutavit; de Spiritus sancti processione sic loquitur in homilia habita ad populum octavis Paschæ (*homil. 26 in Evang.*) : « Nam sanctum quoque Spiritum, qui cum sit coequalis Patri et Filio, non tamen incarnatus est, a Patre quidem Filius mittere se perhibet, dicens : *Cum venerit Paraclitus quem ego mittam vobis a Patre (Joan. xv, 26)*. » Si enim mitti solummodo incarnari deberet intelligi, sanctus procul dubio Spiritus nullo modo diceretur mitti, qui nequaquam incarnatus est; sed ejus missio ipsa processio est, qua de Patre procedit et Filio. Sicut itaque Spiritus mitti dicitur quia procedit, ita et Filius non incongrue, mitti dicitur quia generatur. Istius auctoritatem præsulis si contemnere molimini, videte quo superbiæ cornu vos erigitis. Vestris prioribus tam sanctitatis quam sapientiæ reverentissimus existit magnificentia, qui cum foret legatus sedis, et diaconatus officio fungens, tanta contrivit auctoritate vestræ Constantinopolis episcopi prava dogmata, quo non solum ipsum evinceret, verum dogmatis illius vires usque adeo prostraverit, ut ne respirare postea virtutem obtinuerit. Quod autem dicit de sancti Spiritus processione, rationis approbat virtute, dicens non aliud esse mitti paraclitum a Filio, quam procedere; sicut Filius cum mitti dicitur a Patre, ejus nativitas insinatur.

Augustinus episcopus in Evangelii Tractatu secundum Joannem (*Tr. xcix*), sic ait : « Hic aliquis forsitan quærat utrum et a Filio procedat Spiritus sanctus : Filius enim solius Patris est Filius, et Pater solius Filii est Pater; Spiritus autem sanctus non est unius

eorum Spiritus, sed amborum. Habes ipsam dicentem : *Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis (Matth. x, 20)*. Habes et Apostolum : *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra (Gal. iv, 6)*. Nunquid duo sunt, alius Patris, alius Filii? Absit. *Unum enim corpus, ait, sumus cum significaret Ecclesiam, moxque addit : Et unus Spiritus (Ephes. iv, 4)*. Et in consequentibus plura ponit testimonia, quibus approbat Spiritum sanctum et Patris et Filii Spiritum esse; nec alterum Patris, alterum Filii, sed qui sit Filii, sit etiam Patris Spiritus. Hic evidentibus testimoniis quisquis contrariis conatus fuerit, sanctæ Scripturæ contradicere manifeste probabitur. Et infra : « Si ergo et de Patre et de Filio procedit Spiritus sanctus, cur Filius dixit, *de Patre procedit ? (Joan. xv, 26)*. Cur putas, nisi quemadmodum solet ad eum referre et quod ipse est, de quo et ipse est. Inde illud est quod ait : *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui me misit (Joan. vii, 16)*. Si igitur intelligitur hic ejus doctrina, quam tamen dixit non suam, sed Patris, quanto magis intelligendus est et de ipso procedere Spiritus sanctus, ubi sic ait, *De Patre procedit, ut non diceret, de me non procedit*. Evidentissima ratione doctor Augustinus Spiritum sanctum monstrans tam a Patre quam a Filio procedere, testimonio quoque illo Evangelii quo ait Filius de Spiritu, quod de Patre procedat, opinionem suam affirmat. Dicit enim sic esse intelligendam quod ait : *De Patre procedit, ut intelligatur etiam de Filio procedere : non enim voluit negare quod de se procederet, sed Patris personam ponens, suam quoque pariter voluit intelligi : sicut et illud ubi ait : Mea doctrina non est mea, sed ejus qui me misit*. Hoc dicens ostendit suam quoque pariter esse; sed Patris dicit esse; quoniam sicut ab illo est, sic et ejus doctrina Patris esse dicitur; quoniam quidquid habet Filius, nascendo sumpsit a Patre : sic quoque dicens Spiritum de Patre procedere, de se quoque non negat procedere : ostendit tamen unde Filius habeat quod a se procedat Spiritus, videlicet a Patre, a quo genitus accepit ut ex illo procederet Spiritus. Unde consequenter sanctus Augustinus : « A quo autem habet Filius ut sit Deus (est enim de Deo Deus), ab illo habet utique, ut etiam de illo procedat Spiritus sanctus : ac per hoc Spiritus sanctus ut etiam de Filio procedat, sicut procedit de Patre, ab ipso habet Patre. » Mirabili prorsus subtilitate doctor egregius et Filii nativitatem et sancti Spiritus processionem insinuat, dicens accepisse Filium a Patre, et ut esset tanquam Deus de Deo, et ut a se procederet Spiritus; nihilominus etiam accepisse Spiritum sanctum ab eodem Patre ut de Filio procedat, sicut procedit de Patre : quod dicens, utrumque confitetur et Filium et Spiritum sanctum a Patre, qui fons est divinitatis, et Filium accepisse, et Spiritum sanctum; Filium generatio-

nem, et Spiritus sancti de se processionem; Spiritum vero sanctum accepisse tam de Patre quam de Filio processionem, non tamen generationem, quod est solius Filii de solo Patre.

Hic subjicit illam quætionem, quæ nonnullos solet movere legentes, si Spiritus sanctus natus esse dicatur? Dicit itaque : « Hic utcumque etiam illud intelligitur, quantum a talibus quales nos sumus intelligi potest, cur non dicatur natus esse, sed potius procedere Spiritus sanctus. Quoniam si et ipse Filius diceretur, amborum utique Filius diceretur, quod absurdissimum est : filius quippe nullus est duorum, nisi patris et matris. Absit autem, ut inter Deum Patrem et Deum Filium tale aliquid suspicemur. Nec filius hominum simul et ex patre et ex matre procedit; sed cum in matrem procedit ex patre, non tum procedit ex matre : et cum in hanc lucem procedit ex matre, non tunc procedit ex patre. Spiritus autem sanctus non de Patre procedit in Filium, et de Filio procedit ad sanctificandam creaturam, sed simul de utroque procedit; quamvis hoc Filio Pater dederit ut quemadmodum de se, ita quoque de illo procedat. Neque enim possumus dicere quod non sit vita Spiritus sanctus : cum vita sit Pater, vita sit et Filius. Ac per hoc sicut Pater cum habeat vitam in semetipso, dedit et Filio vitam habere in semetipso; sic ei dedit vitam procedere de illo, sicut procedit et de ipso. » Verissima ratione comprobatur Spiritum sanctum tam a Patre quam a Filio procedere, nec tamen amborum esse Filium cum sit utriusque Spiritus : Filius namque duorum, matris est ac patris : nihil enim tale novit processio spiritalis : non est enim hic distinctio sexus, quia non est carnalis propago, carne vel ossibus fabricata, nec per intervalla temporum fit ista processio, ut alio tempore procedat a Patre, alio vero procedat a Filio, sed simul ab utroque. Nec eo modo fit ut fieri solet in carnali generatione; non est enim hic ulla defluxio, qualis solet seminis esse de viro in uxorem; sed neque propago qualis exstat a matre in filii generationem : in his enim omnibus permutationis motus existit; qui motus a spiritali processione longe remotus exstat. Procedit enim Spiritus sanctus tam a Patre quam a Filio, præter ullum motum, præter ullam commutationem, præter ullam defluxionem : potentia namque voluntatis efficitur ista processio, non aliqua temporali permutatione, vel extensione, vel tanquam de patre seu matre procreatione, sed veluti de duobus subjectis unum lumen, non ut Pater et Filius subjecti sint Spiritui, sed quod Pater et Filius duæ personæ, unius tamen essentia, a quibus tertia procedit Spiritus sancti personæ; non quasi qualitas duorum, sed veluti consubstantialitas utriusque. Sicut beatus Augustinus ait, vita Pater, vita Filius, vita Spiritus sanctus. Sed vita Pater de nulla vita sumendo vitam; vita Filius,

* A spiritali processione. Ita legendum esse nemo sani iudicii negaverit : quod antea legebatur a spiritali processione, totam sententiam perturbabat : si

vero erroris originem scire velit lector, monere non gravabimur eum inde oriri potuisse, quod amanuensis scripserit a spiritali processione.

de Patre vita capiendo vitam; vita Spiritus sanctus A et Filii Spiritus, Patri et Filio etiam ipse cœqualis, de Patre Filioque vita procedendo sumens vitam. Non enim deitate poterit esse Trinitas perfectæ consubstantialitatis, si non Spiritus sanctus hoc fuerit quod et Pater et Filius.

Et quidem quod de Patre procedat, nulla nunc vertitur quæstio; quod autem a Filio procedat, ipse Filius testis existit, qui loquitur: *De meo accipiet, et annuntiabit vobis* (Joan. xvi, 14). Sed hinc hæretici gradus in divinitate construere voluerunt, dicentes: Si Filius accipit a Patre, et Spiritus sanctus a Filio, minor est Spiritus sanctus a Filio. Huic perversæ propositioni obviat beatus Augustinus, superius positum tractans capitulum (*Tract. c ante finem*): « Quod autem ait: *De meo accipiet, et annuntiabit vobis*, catholicis audite au- B ribus, catholicis percipite mentibus. Non enim propterea, sicut quidam hæretici putaverunt, minor est Filio Spiritus sanctus; quia Filius accipiat a Patre, et Spiritus sanctus a Filio, quibusdam gradibus naturarum. Absit hoc credere, absit hoc dicere, absit a Christianis cordibus cogitare. Denique continuo solvit quæstionem, et cur hoc dixerit explanavit: *Omnia, inquit, quæcunque habet Pater, mea sunt: propterea dixi, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis* (Joan. xvi, 15). Quid vultis amplius? Ergo de Patre accipit Spiritus sanctus, unde accipit Filius: quia in hac Trinitate de Patre natus est Filius, de Patre procedit Spiritus sanctus. Qui autem de nullo natus sit, de nullo procedat, Pater solus est. » Non est contrarium quod nunc agit C Spiritum sanctum de Patre procedere, superioribus, ubi dixit eundem Spiritum sanctum a Filio procedere, sed aufert minorationem quam hæretici garriebant, et commendat æqualitatem, quam catholici credunt. Nam si tantum Spiritus sanctus a Filio diceretur accipere, non etiam a Patre, præberetur locus Arianis fingendi gradus in divinitate: nunc autem dicens de Patre quod procedat Spiritus sanctus, non est unde fingant minorationem; quoniam inde accipit etiam Spiritus sanctus ut procedat, unde accipit Filium ut nascatur: et dum ambo percipiunt a Patre, Filius nativitatem, Spiritus sanctus processionem, non est unde alter alteri præferatur. Nec tamen idcirco negandum quod de Filio quoque procedat: ait namque Filius: *Omnia quæcunque D habet Pater, mea sunt. Propterea dixi, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis* (Joan. xvi, 15). Habet autem Pater ut de illo procedat Spiritus sanctus, consequenter et Filius habet ut de illo quoque procedat; ergo procedit ab utroque Spiritus sanctus.

CAPUT III.

Item testimonia ex Augustino.

In libro de sancta Trinitate primo (*cap. 4*) sic ait: « Quamvis Pater Filium genuerit, et ideo Filius non sit qui Pater est; Filiusque a Patre sit genitus, et ideo non sit Pater qui Filius est: Spiritus sanctus nec Pater sit, nec Filius, sed tantum Patris

et Filii Spiritus, Patri et Filio etiam ipse cœqualis, et ad Trinitatis pertinens unitatem: non tamen eandem Trinitatem natam de Virgine Maria, et sub Pontio Pilato crucifixam, et sepultam, tertia die resurrexisse, et in cœlum ascendisse, sed tantummodo Filium. » Distincte singularum in sancta Trinitate personarum proprietates insinuat, et ad solum Filium Incarnationem pertinere. Etenim Pater non est idem qui Filius, quoniam genuit Filium; et Filius non idem qui Pater, sed tantummodo Filius qui sit a Patre genitus; Spiritus quoque sanctus nec Pater sit, nec Filius, sed tantum Patris et Filii Spiritus. Et quoniam utriusque dicitur Spiritus, consequenter ab utroque procedere confitendus. Sicut enim Patris dicitur esse, quia procedit a Patre, sic Filii quoque profitetur esse, quia procedit a Filio. Similis etenim causa cur sit utriusque, similiter conditur ab utroque procedere; et cum sit Patri Filioque cœqualis, et ad Trinitatis pertineat unitatem, Incarnatio tamen Filii nec ad Patrem, nec ad Spiritum sanctum pertinet: pertinet autem ad solum Patrem genuisse Filium; ad Filium autem hominem suscepisse perfectum: ad Spiritum quoque sanctum ex Patre Filioque processisse. Item in consequentibus (*cap. 5*): « Movet etiam quomodo Spiritus sanctus in Trinitate sit, quem nec Pater, nec Filius, nec ambo genuerint, cum sit Spiritus et Patris et Filii. » His verbis generationem removet a Spiritu sancto, quem nec Pater solus, nec Filius solus, nec ambo genuisse dicantur; attamen sit et Patris et Filii Spiritus: nimirum insinuans quia qui nascendo non sit Filius, procedendo sit amborum Spiritus: ubi enim nativitas tollitur, et amborum esse dicitur, processio sine dubio significatur, et non ab uno tantummodo, hoc est vel a Patre, vel a Filio, sed ab utroque, quoniam non unius tantum Spiritus, sed utriusque fore comprobatur.

Item infra (*cap. 12*): « Jam enim ostendimus in hac Trinitate per multos locutionum divinarum modos etiam de singulis dici quod omnium est, propter inseparabilem operationem unius ejusdemque substantiæ. Sicut et de Spiritu sancto dicit: *Cum ego iero, mittam illum ad vos* (Joan. xvi, 7). Non dixit mitterem, sed ita quasi tantum Filius eum missurus esset, et non Pater. Cum alio loco dicat: *Hæc locutus sum vobis apud vos manens; advocatus autem ille, Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vobis declarabit omnia* (Joan. xiv, 25). Hic rursus ita dictum est, quasi non eum missurus esset et Filius, sed tantum Pater. » Frequenter dictum est missionem Spiritus processionem esse; quapropter cum testatur Filium eum missurum esse, processionem ejus a Filio significat: item cum dicat Patrem missurum Spiritum sanctum in nomine Filii, rursus processionem ejus de Patre signat. Et dum ab utroque mitti dicitur, ab utroque procedere comprobatur. Et dat generalem sanctæ Trinitatis regulam, dicens de singulis dici quod omnium est, « propter inseparabilem operationem unius ejusdemque substantiæ. »

Quo dicto manifeste docemur, quod cum dicatur Spiritus a Patre procedere, intelligendum pariter quod et a Filio procedat. Itemque cum dicitur a Filio mitti, simul intelligendum quod et a Patre mittatur; quoniam Pater et Filius sicut unius ejusdemque sunt substantiæ, sic unius ejusdemque sunt operationis. Qua de re qui negat Spiritum a Filio mitti, cum fateatur eum a Patre mitti, negat procul dubio Filium Patri cooperari; ac per hoc jam Patrem et Filium dicit non unius ejusdemque operationis: quod dicens, consequenter negat Patrem et Filium unius ejusdemque fore substantiæ. Tale est et illud quod Filius testatur, Spiritum a Patre procedere. Quisquis negare maluerit non eum quoque a Filio procedere, negat pariter Filium non ejusdem esse operationis cum Patre: ac per hoc Patrem Filiumque non unius sed diversæ fore substantiæ. Quod quoniam Arianae videmus impietatis de fonte manare, profiteamur cum catholicis totam sibi Trinitatem cooperari, et de omnibus intelligendum de singulis quod dicitur: quoniam cum sit tota Trinitas unius ejusdemque substantiæ, separari nequaquam potest operatione. Qua de re cum dicitur Spiritus a Patre procedere, pariter quoque sentiendum dici quod procedat et a Filio.

Item in lib. xv (cap. 6) sanctæ Trinitatis: « Dicitur quidem in Scripturis sanctis *Christus Dei virtus, et Dei sapientia*. Sed quemadmodum sit intelligendum, nec Patrem Filium videatur facere sapientem, in libro septimo disputatum est. Et ad hoc ratio pervenit, ut sic sit Filius sapientia de sapientia, quemadmodum lumen de lumine, Deus de Deo. Nec aliud potuimus invenire Spiritum sanctum; nisi et ipsum esse sapientiam, et simul omnes unam sapientiam; sicut unum Deum, unam essentiam. Quid isthinc edocemur, nisi processionem Spiritus tam de Patre quam de Filio; et hanc Trinitatem unius substantiæ? Dicit sapientiam esse Patrem, sapientiam Filium, sapientiam quoque Spiritum sanctum: sed Pater sapientia de nulla sapientia. Non enim a Filio sumpsit ut esset sapiens; quoniam cum sit ipse fons et principium universalitatis, a semetipso sapiens est, non alicujus participatione. Sicut Deus non ab aliquo, sed a semetipso lumen: non enim habet aliquid superius, vel præcedens, alioquin non erit universitatis principium; sed nec imperfectus, nec indigenus alicujus Deus, sed plenus, et verus, et perfectus Deus: igitur a semetipso sapiens. Filius vero sapientia, sed de Patre sapientia; quoniam hoc genuit Pater quod est. Spiritus quoque sapientia, sed non de nulla sapientia: solus enim Pater de nullo. Unde igitur, nisi de sapientia? Pater autem sapientia, Filius quoque sapientia, ergo Spiritus sapientia de Patre Filioque sapientia. Non enim Pater sapientia, Filiusque sapientia, diversitate separantur, sed unitate copulantur. Mittit igitur uterque Spiritum sapientiam procedentem ab utroque. »

Item posterius (cap. vii): « Ecce ergo tria illa, id est memoria, intelligentia, dilectio seu voluntas, in illa summa et immutabili essentia quod est Deus, non Pater et Filius et Spiritus sanctus sunt, sed Pa-

ter solus. Et quia Filius quoque sapientia est genita de sapientia, sicut nec Pater ei, nec Spiritus sanctus ei intelligit, sed ipse sibi, ita nec Pater ei meminit, nec Spiritus sanctus ei diligit, sed ipse sibi: sua enim est et ipse memoria, sua intelligentia, sua dilectio; sed ita se habere, de Patre illi est, de quo natus est. Spiritus etiam sanctus quia sapientia est procedens de sapientia, non Patrem habet memoriam, et Filium intelligentiam, et se dilectionem: neque enim sapientia esset, si alius ei meminisset, eique alius intelligeret, ac tantummodo sibi ipse diligeret; sed ipse habet hæc tria; et ea sic habet, ut hæc ipsa ipse sit: verumtamen ut ita sit, unde illi est unde procedit. » Subtiliter nimis atque divine personarum Trinitatis distinctiones insinuans, sapientiam dicit esse Patrem, sapientiamque Filium, sapientiam quoque Spiritum sanctum; sed Filium genitum, qui est sapientia de Patre, qui similiter est sapientia; et Spiritum procedentem, qui sit etiam sapientia, sed de Patre qui sapientia est, Filioque qui similiter sapientia est. Et ut evidentiùs clareat quod dicit, ponamus superius positam similitudinem. Tria enim constituit, videlicet memoriam, intelligentiam, dilectionem, tanquam Trinitatis similitudinem in interiori homine positam, de quibus multum disputat, tam in decimo quinto libro, quam et in aliis ejusdem operis, approbans in memoria contineri tam intelligentiam quam dilectionem, et de memoria intelligentiam nasci; de utraque vero, memoria scilicet et intelligentia, dilectionem procedere; et hæc tria simul esse atque unius substantiæ. Ea enim meminimus quæ intelligimus, et cum volumus intelligentiam nostram intueri, non valemus nisi de memoriæ quodam secreto procedat, tanquam generetur: et cum approbamus intelligentiam nostram de memoria progenitam, fit amor quidam complectens et intelligentiam et memoriam; nam delectatur et intelligentia, quam approbat, et memoria de qua novit natam intelligentiam, quam diligit: unde fit, ut hæc dilectio tam de memoria quam de intelligentia nascatur. Si nulla namque foret intelligentia, nulla posset esse ejus dilectio; et si nulla foret memoria, non esset unde consideret intelligentia. Nihil enim intelligimus cujus memoriam non habemus: distinguuntur tamen ista propriis intellectus sui finibus. Memoria namque non per se intelligit, sed per intelligentiam; nec intelligentia per se sui meminit, sed per memoriam: sic et dilectio sine memoria vel intelligentia non diligit; sublato namque intellectu non est quod memoria retineat; et sublata memoria dilectio nihil meminit; quæ de re dilectio jam non erit, cum non sit quod diligit, vel non meminerit quo se diffundat. Sic igitur ista tria et simul sunt, et ex alterutro nascuntur, et suis finibus distinguuntur, et mutuo suimet indigentiam habent. »

Sed non eodem modo sancta Trinitas æstimatur, sicut doctor iste venerabilis insinuat. Est enim Pater et Filius et Spiritus sanctus tota Trinitas, tan-

quam memoria, intelligentia, dilectio. Et Pater quidem veluti fons de quo Filius nascitur, sicut memoria principium quoddam existit, ex quo formatur intelligentia. Filius quoque cum sit sapientia, de Patre nascitur, velut intelligentia de memoria generatur; Spiritus quoque sanctus, et ipse sapientia, qui tamen est dilectio, procedit a Filio et a Patre, velut dilectio de intelligentia et memoria procedit. Verum cum ita sit, non est personarum talis distinctio, ut Pater non sit sapiens nisi per Filium, et Filius non diligat nisi per Spiritum sanctum, velut in hominis trinitate videmus interioris, memoriam non per se, sed per intelligentiam intelligere, et intelligentiam non per se, sed per memoriam meminisse: intelligentiam quoque non per se, sed per dilectionem diligere: dilectionem quoque non per se intelligere, nec per se meminisse, sed per memoriam meminisse, et per intelligentiam intelligere. Non est enim illa Trinitas, quæ est summa et immobilis essentia, id est Deus, memoria, intelligentia, dilectio, ut hæc tria sint Pater et Filius et Spiritus sanctus, tanquam Pater memoria, Filius intelligentia, et Spiritus sanctus dilectio; sed solus Pater hæc tria sit, et Filius similiter hæc tria, Spiritus quoque sanctus hæc tria pariter. Pater enim ex se et meminit et intelligit et diligit: non enim accepit a Filio intelligentiam, alioquin nasci diceretur a Filio, quod non est quidem catholicum; nec dilectionem accepit a Spiritu sancto, videretur enim de illo procedere, quod est perversum; sed a semetipso meminit, sapit, diligit. Filius quoque cum sit sapientia, genitus de sapientia, non ei Pater meminit, sed ipse sibi; sicut nec ei Pater intelligit, sed ipse sibi; nec Spiritus sanctus ei diligit, sed ipse sibi; nam ex se meminit et intelligit et diligit. Spiritus etiam sanctus, qui est et sapientia procedens de sapientia, non habet Patrem sibi memoriam, et Filium intelligentiam, et sibi solummodo dilectionem, sed habet simul hæc tria, memoriam, intelligentiam, dilectionem: per se namque meminit, per se intelligit, et per se diligit; ut tamen hæc tria sit, inde habet unde procedit, id est tam a Patre quam a Filio: procedit enim ab utroque. Videmus enim subtilissima verissimaque ratione monstratum, cui contradici nemo prudens possit, quod Spiritus sanctus et de Patre procedat et Filio; et cum sit amborum Spiritus, non tamen vel amborum, vel alterutrius Filii: siquidem dilectio, quam nasci dicimus de memoria et intelligentia, non tamen filia dicitur vel amborum vel alterutrius.

Item in consequentibus (cap. 17): « Nunc de Spiritu sancto, quantum Deo donante videre conceditur, differendum est: qui Spiritus sanctus secundum Scripturas sanctas nec Patris est solius, nec Filii solius, sed amborum; et ideo communem qua invicem se diligunt Pater et Filius, insinuat Trinitatem. » Quod Patris solius non est Spiritus, nec Filii solius, sed amborum, causa est, quia procedit ab utroque, et ideo communem insinuat Trinitatem, qua

A se diligunt invicem Pater et Filius, utrumque conjungens, velut ex utroque procedens: non quasi qualitas amborum, sed ut existens in Trinitate tertia persona consubstantialis et coequalis. Item posterius: « Est enim et Pater Deus, et Filius Deus, et Spiritus sanctus Deus, et simul omnes unus Deus. Et tamen non frustra in hac Trinitate non dicitur Verbum Dei nisi Filius, nec donum Dei nisi Spiritus sanctus, nec de quo genitum est Verbum, et de quo procedit principaliter Spiritus sanctus, nisi Deus Pater. Ideo autem addidi, principaliter, quia et de Filio Spiritus sanctus procedere reperitur. Sed hoc quoque illi Pater dedit, non jam existenti, et nondum habenti, sed quidquid unigenito Verbo dedit, gignendo dedit. Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo donum commune procederet, et Spiritus sanctus, Spiritus esset amborum. » Et hoc testimonio Spiritum sanctum procedere comprobatur a Filio; attamen singulis sanctæ Trinitatis personis quasi aliquid proprium assignat, cum sit Pater Deus, et Filius Deus, et Spiritus sanctus Deus, et simul omnes unus Deus. Est autem proprium Verbi Dei ut dicatur solus Filius, et proprium doni Dei ut solus dicatur Spiritus sanctus, et de quo genitum est Verbum, et de quo procedit principaliter Spiritus, non vocetur nisi Deus Pater. Et hæc sunt in sancta Trinitate singularum proprietates personarum. Principaliter autem Spiritum dixit de Patre procedere, quoniam reperitur et de Filio procedere; et hoc quoque dederit illi Pater non tanquam prius existenti, et hoc non habenti, sed gignendo dedit; quoniam quidquid habet Filius a Patre gignendo percepit: non enim prius eum genuit Pater, et postea dedit ut de Filio procederet Spiritus, sed ei gignendo contulit, ut etiam de illo donum commune procederet, hoc est Spiritus sanctus, quem dicit esse donum tam Patris quam Filii, quoniam sit Spiritus amborum.

Item infra (cap. 19): « Si in donis Dei nihil majus est charitate, et nullum est majus donum Dei quam Spiritus sanctus, quid consequentius quam ut ipse sit charitas, qui dicitur et Deus ex Deo? Et si charitas qua Pater diligit Filium, et Patrem diligit Filius, ineffabiliter communionem demonstrat amborum; quid convenientius quam ut ille proprie dicatur charitas, qui Spiritus communis est ambobus? » Superius donum Dei Spiritum sanctum dixerat, et hac proprietate Spiritus sancti personam a Patris Filiique persona discreverat; quod donum Dei modo charitatem appellat, quæ sit inter dona divinitatis præcipuum donum, eo quod secundum Apostolum (1 Cor. xiii, 3), cætera dona sine charitate nihil sint; et hanc charitatem dicit Deum ex Deo, significans Spiritum sanctum procedentem ex Deo. Et quia Deus commune vocabulum est tam Patris quam Filii, nec appareat de quo dicat eum procedere, consequenter hoc demonstrat, dicens: « Et si charitas qua Pater diligit Filium, et Patrem diligit Filius, ineffabiliter communionem demonstrat amborum; quid convenientius

quam ut ille proprie dicatur charitas, qui Spiritus est communis ambobus? Quod dicens et Spiritum sanctum charitatem appellat, et communiter de ambobus, Patre scilicet Filioque procedere constat: non enim aliter posset ambobus communis existere, nisi ex ambobus communiter procederet. Item posterius (cap. 23): « In illa summa Trinitate, quæ incomparabiliter rebus omnibus antecellit, tanta est inseparabilitas, ut cum Trinitas hominum non possit dici unus homo; in illa unus Deus et dicatur, et sit, nec in uno Deo sit illa Trinitas, sed unus Deus. Nec rursus quemadmodum ista imago quod est homo habens illa tria, una persona est; ita est illa Trinitas: sed tres personæ sunt, Pater Filii, et Filius Patris, et Spiritus Patris et Filii. » Cum dicat Patrem Filii esse Patrem tantummodo, et Filium Patris esse Filium; Spiritum vero non Patris solum vel Filii Spiritum, sed amborum, profecto testatur, quod ab utroque procedat. Nam Pater idcirco Filii Pater est, quod eum genuit; et Filius idcirco Patris est Filius, quod ab illo sit genitus: consequenter igitur Spiritus Patris et Filii Spiritus dicitur, quod procedat et a Patre et a Filio. In hac autem Trinitate tantam docet inseparabilitatem, ut cum trinitas hominum non possit dici unus homo (constat enim in tribus hominibus, quemadmodum Trinitas corporum in tribus corporibus, ac per hoc unus homo Trinitas non potest dici: est enim singulare insecabile unius numeri). At in illa summa Trinitate et Trinitas dicitur Deus et unus Deus, nec tamen ut in uno Deo sit illa Trinitas, videlicet ut unaquæque persona singulariter sit Trinitas, id est nec Pater solus Trinitas, nec Filius solus, nec Spiritus sanctus solus; sed cum Pater et Filius et Spiritus sanctus sit unus Deus, est Trinitas unus Deus. Nec enim quemadmodum imago Trinitatis hujus habet illa tria, id est memoriam, intelligentiam, dilectionem, et propterea in una persona Trinitas est, non quod unus homo sit trinitas, sed quod in uno homine sint illa tria; ita est in illa summa Trinitate: sed tres personæ sunt Pater et Filius et Spiritus sanctus, sed hæc tria unus Deus, et propterea Trinitas unus Deus. Tanta societas est trium personarum, tanta consubstantialitas, ut tres unum sint, et unus Deus de tribus prædicetur: separantur autem relatione tantum, substantia vero copulantur. Nam Pater relativum est Filii, Filius relativum est Patris, Spiritus autem sanctus Patrem et Filium habet relationem, unde convincitur ab utroque procedere. Item infra (cap. 26): « Deinde in illa summa Trinitate, quæ Deus est, intervalla temporum nulla sunt, per quæ possit ostendi, aut saltem requiri, utrum prius de Patre natus sit Filius, et postea de ambobus processerit Spiritus sanctus: quoniam Scriptura sancta Spiritum eum dicit amborum. » Ipse est enim de quo dicit Apostolus: *Quoniam autem estis Filii, misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra* (Gal. iv, 6). Et ipse est de quo dicit idem Filius: *Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis* (Matth. x, 20). Et

A multis aliis divinatorum eloquiorum testimoniis comprobatur Patris et Filii esse Spiritum, qui proprie dicitur in Trinitate Spiritus sanctus. De quo item dicit ipse Filius: *Quem ego mittam vobis a Patre* (Joan. xv, 26); et alio loco: *Quem mittet Pater in nomine meo* (Joan. xiv, 26). De utroque autem procedere sic docetur, quia ipse Filius ait: De Patre procedit. Et cum resurrexisset a mortuis, et apparuisset discipulis, insufflavit et ait: *Accipite Spiritum sanctum* (Joan. xx, 22), ut eum etiam de se procedere ostenderet. Et ipse est virtus quæ de illo exibat, sicut legitur in Evangelio, et sanabat omnes (Luc. vi, 19). Quis istic contradicendi locus est? Divinarum auctoritate Scripturarum ostenditur quod Spiritus sanctus et Patris sit et Filii, et quod ab utroque procedat; si negari contenditur, negetur Apostolus, negetur et Filius hoc dixisse. Creditur Filio dicenti, quia procedit de Patre; credatur quoque quod miserit eum ab se cum insufflavit, et ait discipulis: *Accipite Spiritum sanctum*. Nihilominus quoque virtus, quæ sanabat omnes, exiens de Jesu Spiritum sanctum a Filio procedere testificatur. Evidenter igitur ostenditur Spiritus sanctus procedere tam a Patre quam a Filio, quanquam et illud evidentissimum sit processionis illius ab utroque testimonium, quod dicitur esse Spiritus et Patris et Filii; est enim Spiritus amborum: non quia creatus per Filium a Patre, quod est impium, sed quod substantialiter procedat ab utroque. Nec quando processerit vel de Patre vel de Filio, vel si postquam genitus est Filius, processerit ab utroque Spiritus sanctus, ulla monstrari possunt intervalla temporum: quod enim antecedit omne tempus, nullius mensura temporis continetur. Non est igitur ordo processionis quærendus in tempore, quod paternitatem concludit omne tempus. Nunquam Pater sine Filio, nunquam Filius sine Patre, nunquam Spiritus sanctus sine Patre Filioque, nunquam Pater et Filius sine Spiritu sancto.

Item infra: « Nunquid ergo possumus quærere utrum jam processerat de Patre Spiritus sanctus quando natus est Filius, an nondum processerat; et illo nato, de utroque processit, ubi nulla sunt tempora: sicut potuimus quærere ubi invenimus tempora, voluntatem prius de humana mente procedere, ut quæratur quod inventum proles vocetur, qua jam parta seu genita voluntas illa perficitur, eo fine requiescens, ut qui fuerat appetitus quærentis, sit amor fruētis, qui jam de utroque, id est de gignente mente, et de genita notione tanquam de parente ac prole procedat? Non possunt prorsus ista ibi quæri, ubi nihil ex tempore inchoatur, ut consequenti perficiatur in tempore. Quapropter qui potest intelligere sine tempore generationem Filii de Patre, intelligat sine tempore processionem Spiritus sancti de utroque. » Testatur beatus Augustinus processionem Spiritus sancti tam de Patre quam de Filio fieri. Sed movet quæstionem de qua jam superius dictum est, utrum Spiritus sanctus ante Filii nativitatem processerit de Patre, et post nato Filio processerit etiam ab illo: sed in hac

quæstionem illa compellit similitudo, qua dicitur de humana mente procedere voluntatem priusquam verbum formetur ex mente, ut fiat appetitus quidam voluntatis ad quærendum, quod cum inventum fuerit, vocetur tanquam proles mentis, qua generata perficitur voluntas illa qua processit appetitus quidem ad quærendum; sed hæc voluntas et primo de mente nata est antequam quæreretur quod inveniri desiderabatur, quo invento plena perficitur, dum ex ipso invento multiplicatur; gaudet enim invenisse quod quæsit: unde ex utroque nata voluntas, videlicet tam de mente quam de invento, procedit ab utroque; sed prius a mente, et post ab invento; inde videlicet ad quærendum: hinc autem ut delectetur reperto. Nec tamen ista duplex est voluntas, veluti prior mentis, posterior inventi, sed una unius quidem rei, videlicet inventi inchoationem habens ex mente ad quærendum, perfectionem autem ejus quod quærebat inventi: ut qui primo fuerit appetitus quidam quærendi, post vero factus sit amor invento fruendi. Sed ista fiunt in rebus creatis quæ tempore continentur; at in divinitate, tempus ubi nullum exstat, tale nihil valet reperiri. Non enim dicitur ibi vel ante fuisse Pater, vel post genitus esse Filius, sed semper Pater in Filio, et Filius in Patre mansit; nec Spiritus sanctus procedendo potuit prævenire nativitatem Filii: quoniam ubi nullum exstat tempus, nec ante vel post valet inveniri. Non enim potest consequenti perfici tempore, quod exordium nullum habet ex tempore. Quæ de re qui potest generationem Filii de Patre cogitare sine tempore, cogitet quoque processionem Spiritus sancti tam ex Patre quam ex Filio sine tempore. Sicut igitur non est quærendum quando sit natus Filius de Patre, sic nullo modo quærendum quando processerit Spiritus sanctus ab utroque; vel si nativitatem Filii præveniret de Patre procedendo. Ubi namque sempiternitas inest, temporis ordo deest. Nec ex humanæ conditione creaturæ lex est ulla divinitatis æstimanda; quoniam ista facta sub tempore temporis ordinem servat: illa vero conditrix temporis nullo temporis jure disponitur: prævenit enim omnia quæ tempore continentur.

Subjungit etiam aliud unde comprobet procedere Spiritum sanctum à Patre et à Filio sine tempore, sicut constat genitum esse Filium de Patre sine tempore: dicit autem: « Et qui potest intelligere in eo quod ait Filius: *Sicut habet Pater vitam in semetipso, sic dedit Filio vitam habere in semetipso* (Joan. v. 26). Non sine vita existenti jam Filio vitam Patrem dedisse, sed ita eum sine tempore genuisse, ut vitam, quam Pater Filio gignendo dedit, coæterna sit vitæ Patris qui dedit: intelligat sicut habet Pater in semetipso, ut de illo procedat Spiritus sanctus, sic dedisse Filio, ut de illo procedat idem Spiritus sanctus, et utrumque sine tempore; atque ita dictum Spiritum sanctum de Patre procedere, ut intelligatur, quod etiam procedit de Filio, de Patre esse et Filio; si enim quidquid habet de Patre Filius, de Patre habet, utique ut et de illo

A procedat Spiritus sanctus. Sed nulla ibi tempora cogitentur, quæ habent prius et posterius, quia omnino nulla ibi sunt. » Procedere Spiritum sanctum de Filio, sicut procedit de Patre, testificatur; quod tamen procedit a Filio dedisse Patrem Filio, non prius existenti, sed gignendo; quoniam quæcumque dedit Pater Filio, non tanquam minori, vel prius existenti, dedit, sed gignendo dedit. Et dat similitudinem qua clarius fiat quod approbat: « Qui potest, inquit, intelligere quod ait Filius: Sicut habet Pater vitam in semetipso, sic dedit Filio vitam habere in semetipso. Non sine vita existenti jam Filio vitam Patrem dedisse. » Existeret Filius sine vita, si prius aliquo modo fuisset quam viveret, ut existenti jam postea fuerit illa vita contributa. Quemadmodum Genesis de primo Adam loquitur, dicens: *Formavit igitur Deus hominem de limo terræ* (Gen. ii, 7). Et post insertur: *Et insufflavit in faciem ejus spiraculum vitæ*. Prius namque enim dicit fuisse formatum, et postea jam formato, videlicet per propriæ formationis qualitatem existenti, spiramentum vitæ contributum. Sed non sic Filio Pater vitam dedit tanquam prius gigneret, cui postea genito vitam donaret: sed gignendo vitam dedit, quoniam substantialiter vita Filius est, cui gignendo vitam dedit. Homo denique prius formatus exstitit, et post vitam accepit, quoniam participando non nascendo vitam accepit: non enim substantialiter vita fuit, sed participatione vitæ vixit. At vero Filius Patris unigenitus non participatione vitam accepit, sed substantialiter de Patre genitus est vita: non enim existenti tanquam sine vita manenti data est vita, sed genitus est totus vitæ coæqualis et consubstantialis vitæ Patris, qui gignendo dedit ei vitam.

C Sequitur: « Sed ita eum sine tempore genuisse, ut vitam quam Pater Filio gignendo dedit, coæterna sit vitæ Patris qui dedit. » Hoc dicens ostendit vitam esse Patrem, et vitam esse Filium; sed vitam esse Filium accepit a Patre, ut esset vita; non prius existens sine vita, sed genitus vita, quæ coæterna sit et consubstantialis vitæ Patris, qui dedit Filio vitam generando. Quisquis hoc intelligere quomodo sit valet, intelligat quoque sicut habet Pater in semetipso ut de illo procedat Spiritus sanctus, sic dedisse Filio ut de illo procedat idem Spiritus sanctus. Vult enim approbare accepisse Filium a Patre sicut gignendo vitam, sic etiam gignendo ut de illo procedat Spiritus sanctus, non alter, sed idem qui procedit a Patre. Et cum negare nemo sanæ mentis valeat vitam sumpsisse Filium de Patre ut sit vita sicut est Pater, sic Patre ut de illo procedat possit accepisse Filium a consequenter negare non Spiritus sanctus: et hoc utrumque sine tempore; quoniam sicut sine tempore procedit a Patre, sic quoque sine tempore procedit a Filio; quoniam ista processio est minime temporalis, sed æterna. Sicut enim nativitas Filii de Patre removet omne tempus, sic processio Spiritus sancti quæ fit ab utroque, nullum tempus agnovit.

D Adjungit: « Atque ita dictum Spiritum sanctum de Patre procedere, ut intelligatur quod etiam pro-

cedit de Filio, de Patre esse et Filio. » Vult ut intelligatur cum legitur vel dicitur Spiritus sanctus de Patre procedere, pariter quoque de Filio significari procedere; et idcirco in Patris commemoratione Filium intelligendum; quoniam sit Filio de Patre ut procedat ab eo Spiritus sanctus. Et quia refertur ad auctorem Patrem a quo accepit Filius ut a se procedat Spiritum sanctum, propterea cum dicitur de Patre procedere, sentiendum pariter quod et a Filio procedat. Hinc etiam subjungit: « Si enim quidquid habet, de Patre habet Filius; de Patre habet utique et de illo procedat Spiritus sanctus. » Novimus autem dicente Filio, quod omnia quæ Patris sunt, sint et Filii: sed hæc cum sibi fuerint a Patre data, merito referentur ad eum a quo sunt data. Et idcirco cum dicitur Spiritus sanctus a Filio procedere, refertur ad Patrem a quo sibi datum est ut ab illo procederet. Unde cum dicit Filius in Evangelio: *Spiritus qui a Patre procedit* (Joan. xv, 66), vult intelligi quod a se quoque dixerit eum procedere, sed sine ulla temporis admotione, quoniam non sit disquirendum utrum prius processerit Spiritus sanctus, et postea natus sit Filius; vel nato Filio, postea processerit Spiritus sanctus ab utroque: non est enim hic cogitandum prius vel posterius, quoniam nullum hic tempus æstimandum. Et in consequentibus: « Quomodo ergo non absurdissime Filius diceretur amborum, cum sicut Filio præstat essentiam sine initio temporis, sine ulla mutabilitate naturæ generatio, ita Spiritui sancto præstat essentiam sine ullo initio temporis, sine ulla mutabilitate naturæ de utroque processio. » Monstrat processionem quidem Spiritus sancti tam de Patre fore quam de Filio, sed non quærendum si prius de Patre; vel post de Filio; verum cogitandum quia sicut generatio Filio tribuit substantiam interveniente nullo tempore, nec aliqua intercedente mutabilitate, sic Spiritui sancto processio dedit substantiam præter aliquod tempus, et præter aliquam mutabilitatem: nec disputandam quid ante vel post, sed intelligendam de Patre Filii nativitatem, et ab utroque Spiritus sancti processionem.

Sequitur: « Ideo enim cum Spiritum sanctum genitum non dicamus, dicere tamen non audemus ingenitum, ne in hoc vocabulo vel duos Patres in illa Trinitate, vel duos qui non sunt de alio quispiam suspicetur. Pater enim solus non est de alio, ideo solus appellatur ingenitus, non quidem in Scripturis, sed in consuetudine disputantium, et de re tanta sermonem qualem valuerint proferentium. Filius autem de Patre natus est; et Spiritus sanctus de Patre principaliter, et ipso sine ullo intervallo temporis dante, communiter de utroque procedit. Diceretur autem Filius Patris et Filii, si, quod abhorret ab omnium sanorum sensibus, eum ambo genuissent. Non igitur ab utroque est genitus, sed procedit ab utroque amborum Spiritus. » Perseverat approbare Spiritum sanctum tam de Patre quam de Filio procedere: obviat autem in hac propositione contradicentium disputationi, qui dicunt utriusque esse

A Filium, si ab utroque procedit Spiritus sanctus: verum prius de nomine tractat, id est quid dicatur Spiritus sanctus, genitus an ingenitus, et negat neutro vocabulo appellandum: et causam infert, qua comprobet quod affirmat, ea videlicet: quia si dicatur genitus, erit duorum Filius, id est Patris et Filii, quod dicit execrabile christianæ pietati; sed nec ingenitum posse vocitari; hoc enim proprie Patri deputatur, quoniam de nullo est alio; sui namque principium est ex sese consistens, nec aliquid habet præcedens; est enim universitatis principium, fons et origo. Cum igitur nec genitus, nec ingenitus dici fideliter possit Spiritus sanctus, procedens proprie vocatur, sed non a solo solus, videlicet a Patre solo solus Spiritus sanctus procedens, quemadmodum Filius solus a solo Patre dicitur natus: procedit autem ab utroque, id est et a Patre et a Filio intemporaliter, quoniam æternaliter; nec tamen dicuntur eum genuisse, quoniam nec Filius Patris est, nec Filius Filii, sed ab utroque procedens. Est enim amborum Spiritus. Sic evidenti ratione monstratur ab utroque procedere Spiritus sanctus, dum manifeste docetur non eum solum a solo Patre procedere, ne Filius esse Patris dicatur: sed nec a solo Filio, ne Filius Pater esse blasphemetur, sed dicitur Spiritus sanctus et procedens, et de utroque procedens.

CAPUT IV.

Ex eodem.

C Movet autem multos quid sit inter generationem et processionem. Ista vero quæstio quoniam inexplicabilis esse videtur in illa incorporea et invisibili Trinitate, dicendum quid præclarissimus auctor Augustinus senserit. Subjungit itaque (*lib. xv de Trinit., c. 27*) sic loquens: « Verum quia in illa coæterna, et coæquali et incorporali, et ineffabiliter immutabili, atque inseparabili Trinitate difficillimum est generationem a processione distinguere, sufficiat interim eis qui extendi non valent amplius, id quod de hac re in sermone quodam proferendo ad aures populi Christiani diximus, dictamque conscripsimus. Inter cætera enim cum per Scripturarum sanctarum testimonia docuissim, de utroque procedere Spiritum sanctum. Si ergo, inquam, et de Patre et de Filio procedit Spiritus sanctus, cur Filius dixit: *De Patre procedit*? Cur putas, nisi quemadmodum solet ad eum referre, et quod ipsius est, de quo et ipse est? Unde illud est: *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui me misit* (Joan. vii, 16). Si igitur hic intelligitur ejus doctrina, quam tamen dixit non suam, sed Patris, quanto magis illic intelligendus est et de ipso procedere Spiritus sanctus, ubi sic ait: *De Patre procedit*: ut non diceret, de me non procedit? A quo autem habet Filius ut sit Deus (est enim de Deo Deus) ab illo habet utique et etiam de illo procedat Spiritus sanctus: ac per hoc Spiritus sanctus, ut etiam de Filio procedat, sicut procedit de Patre, ab ipso habet Patre. Hic utcumque etiam illud intelligitur, quantum a talibus

quales nos sumus intelligi potest, cur non dicatur A natus esse, sed potius procederet Spiritus sanctus; quoniam si et ipse Filius diceretur, amborum utique Filius diceretur; quod absurdissimum est. Filius quippe nullus est duorum, nisi patris et matris. Absit autem ut inter Deum Patrem et Deum Filium tale aliquid suspicemur; quia nec Filius hominum simul ex patre et matre procedit; sed cum in matrem procedit ex patre, non tunc procedit ex matre: et cum in hanc lucem procedit ex matre, non tunc procedit ex Patre. Spiritus autem sanctus non de Patre procedit in Filium, et de Filio procedit ad sanctificandam creaturam, sed simul de utroque procedit: quamvis hoc Pater Filio dederit, ut quemadmodum de se, ita de illo quoque procedat. Neque enim possumus dicere quod non sit vita Spiritus sanctus, cum vita Pater, vita sit Filius: ac per hoc sicut Pater cum habeat vitam in semetipso, dedit et Filio habere vitam in semetipso; sic ei dedit a vitam Spiritum sanctum procedere de illo sicut procedit et de ipso. »

Hæc beatus Augustinus de sermone quem se dixit fecisse coram populo, transtulit in librum decimum quintum de sancta Trinitate. De quo sermone supra jam testimonia posuimus, et quid nobis visum exinde fuerit breviter diximus, quæ replicare nunc credimus non esse necessarium. Hoc solummodo dicendum quod inter generationem ac processionem hanc dicit esse differentiam, quod generatio sit Filii, quoniam ipse natus esse dicatur de Patre; processio vero pertineat ad Spiritum sanctum; nec eum posse dici generatum; quod si dicatur natus, tam Patris quam Filii esse dicitur: quod summæ dicit esse stultitiæ, neque divinæ generationi convenire. Quando namque quisque Filius de Patre, Filioque natus existit? Ergo quoniam ista sunt absurdissima, dicatur Filius natus de Patre, Spiritus vero sanctus procedens ab utroque. Nec hoc inconvenienter. Dictum namque est, Patrem solum ex nullo: ex Patre vero Filium et Spiritum sanctum. Et Patrem esse vitam, Filium etiam vitam, Spiritum quoque sanctum vitam. Sed vitam de nulla vita Patrem solum; Filium vero vitam de Patre solo, sed genitam; Spiritum quoque sanctum vitam non de solo Patre, nec de solo Filio, sed ab utroque; sed non sic de Patre, ut inde procedat in Filium, et rursus de Filio procedat ad creaturæ sanctificationem: non enim isthic ulla momenta temporis, vel ordo cogitandus. Simul denique procedit ab ambobus, id est, cum procedit a Patre, procedit a Filio; et cum procedit a Filio, procedit a Patre, nullo vel tempore vel ordine mediante: hoc tamen interesse ut Pater a nullo acceperit, ut de illo procederet Spiritus sanctus: at vero Filius a Patre percepit, ut ab eo procederet idem Spiritus sanctus.

Item in libro disputationis contra quinque Hære-

« Vitam Spiritum sanctum. Dnæ ultimæ voces in Augustino non leguntur; et additas esse a Ratramno vel inde constat, quod superius capite 2, ubi eum-

ses, sic de Spiritu sancto sermonem terminans, ait: « Quid aliud dicam fatigatus fatigatis? Qui Spiritum sanctum a Patre et Filio, æternitate, substantia, vel communionem separat, eumque negat Spiritum esse Patris et Filii, plenus est spiritu immundo, vacuus Spiritu sancto. » Audiant hæc impugnatores veritatis, negantes Spiritum sanctum de Patre Filioque procedere. Quod cum negant, negant eum esse Patris Filioque Spiritum: et pertimescant se spiritu plenos esse immundo, vacuosque Spiritu sancto: nec posse veniam consequi, tantæ si non blasphemie renuntiaverint. Quod si nolunt audire maligni, audiant pietatis amici, et exhorrescant impietatis blasphemiam, ut repleantur Spiritu sancto.

Item in libro contra Maximinum Arianum (lib. III, cap. 5): « Dicis vos Spiritum sanctum honorare, ut doctorem, ut ducatorem, ut illuminatorem, ut sanctificatorem: Christum colere ut creatorem: Patrem cum sincera devotione adorare ut auctorem. Si auctorem propterea dicis Patrem, quia de ipso est Filius, non est autem ipse de Filio: et quia de illo et Filio sic procedit Spiritus sanctus, ut ipse hoc dederit Filio, gignendo eum talem ut etiam de ipso procedat Spiritus sanctus. Si creatorem sic dicis Filium, ut creatorem non neges Patrem, nec Spiritum sanctum. Si denique Spiritum sanctum dicis sic doctorem, ducatorem, illuminatorem, sanctificatorem, ut hæc opera nec Patri audeas auferre, nec Filio, ista tua etiam nostra sunt verba. » Hæc sanctus Augustinus adversus Arianos. Videant isti cujus velint esse fidei vel imperatores, vel Arionanitiæ. Si negant Spiritum sanctum de Patre Filioque procedere, catholicæ fidei repugnant; et Ariani dogmatis assertores efficiuntur. Quod si catholici sunt, et oderunt pravi dogmatis falsitatem, non arguunt Latinos, imo catholicam conflentem Spiritum sanctum de Patre Filioque procedere; ista quoniam negare, Arianæ perfidiæ manifestum est consentire.

Item in eodem libro (cap. 14): « Quæris a me: (nimirum Maximum Arianum interpellans, cui loquebatur) si de substantia Patris est Filius, de substantia Patris est Spiritus sanctus, cur unus Filius sit, et alius non sit Filius? Ecce respondeo, sive capias, sive non capias: De Patre est Filius, de Patre est Spiritus sanctus; sed ille genitus, iste procedens. Ideo ille Filius est Patris, de quo est genitus; iste autem Spiritus utriusque, quoniam de utroque procedit. » Negabat Maximinus Arianus, contra quem agit beatus Augustinus, Spiritum sanctum de Patre procedere. Dicebat enim eum minorem Filio, nec consubstantiali Patri, volens evacuare quod fides catholica tenet, Spiritum sanctum consubstantiali Patri Filioque. Et ideo dicebat: Si de substantia Patris foret Spiritus sanctus, sicut de substantia Patris est Filius, esse jam consequenter duos filios.

dem Augustini locum attextit, hoc tantum legebatur, vitam procedere de illo, etc.

Cui respondens beatus Augustinus, dicit eum et de Patre procedere, quoniam ejusdem est cum Patre substantiæ; nec tamen esse Filium, quoniam non est natus, sed procedens: Filius namque qui est natus, est de substantia Patris, et idcirco Filius, quia natus. At vero Spiritus sanctus, quanquam sit de substantia Patris, non est tamen Filius, quia non est genitus. Procedit autem de substantia Filii, quoniam est utriusque Spiritus, et consubstantialis amborum. Hoc qui negat, Arianis consentit et catholice fidei contradicit.

Sequitur: « Sed ideo cum de illo Filius loqueretur, ait: *De Patre procedit* (Joan. xv, 26): quoniam Pater processionis ejus est auctor, qui talem Filium genuit, et gignendo ei dedit ut etiam de ipso procederet Spiritus sanctus. Nam si non procederet et de ipso, non diceret discipulis: *Accipite Spiritum sanctum* (Joan. xx, 22); eumque insufflando daret, ut a se quoque procedere significaret, aperte ostenderet flando, quod inspirando dabat occulte. Quia ergo si nasceretur, nec tantum de Patre, nec tantum de Filio, sed de ambobus utique nasceretur: sine dubio Filius diceretur amborum. Ac per hoc quia Filius amborum nullo modo est, non oportuit eum nasci de ambobus. Amborum est ergo Spiritus, procedendo de ambobus. » Approbat quod de Filio procedat Spiritus sanctus, et hoc voluisse significare Filium, cum de illo loqueretur in Evangelio, dicens: *De Patre procedit*. Non enim eo modo dixit hoc ut eum a se negare procedere, sed auctoritatem processionis retulit ad Patrem, qui talem genuit Filium, et illi gignendo contulit, ut non solum de Patre, verum etiam de Filio procederet Spiritus sanctus. Et hoc affirmat ex alio testimonio, quo post resurrectionem apprensus discipulis Salvator ait: *Accipite Spiritum sanctum*. Et ne verbis tantum, verum etiam insufflatione daret quod eos accipere jubebat, dicit quod insufflando locutus sit discipulis ut acciperent Spiritum sanctum; eumque insufflando dedit, significans aperte flando a se procedere, quod spirando dabat occulte. Pariter quoque solvens questionem, ne Filius sit amborum, quoniam procedit ab ambobus, sicut impietas Ariana calumniabatur, dicens, « Quia si nasceretur Spiritus sanctus, non tantum nasceretur de Patre, nec tantum nasceretur de Filio; » quoniam procedit ab utroque. Procedit, inquam, non nascitur: sed de ambobus utique nasceretur, quoniam procedit ab ambobus; et diceretur sine dubio Filius amborum. Nunc autem removetur generatio Spiritus, quoniam non est Filius nec Patris, nec amborum; ac propterea non oportuit nasci de ambobus; quoniam qui nativitatem non habet, filietatem refutat, et qui filius non est, nasci nullo modo debuit. Est autem amborum Spiritus procedendo de ambobus. Subvertit igitur Arianam calumniam, falsitatis invidia conflata, et impietatis malignitate progenitam, asserere cupientem non esse Spiritum de substantia Patris, quia si foret, esset Filius. Sed iste vir catholicus catholica dis-

putatione demonstrat esse quidem de substantia Patris Spiritum, nec tamen esse Filium; quoniam non est idem procedere, quod est nasci.

Hinc consequenter intulit: « Quid autem inter nasci et procedere intersit, de illa excellentissima natura loquens, explicare quis potest? Non omne quod procedit nascitur, quamvis omne procedat quod nascitur; sicut non omne quod bipes est, homo est; quamvis bipes sit omnis qui homo est. Hoc scio: distinguere autem inter illam generationem et hæc processionem, nescio, non valeo, non sufficio. » Testatur doctor eximius, et hæreticorum expugnator vehementissimus, Spiritum sanctum non esse Filium, qui non est natus, sed procedit, non a Patre tantum substantia, sed etiam a Filio. Cum autem sit utriusque substantiæ consors, ut pote consubstantialis, et dicatur de Patre procedere de quo et nascitur Filius, non parva vertitur quæstio, quid sit inter nativitatem et processionem. Et consistet de illa excellentissima natura non solum sibi, verum nulli mortalium possibile fore distinguere, quid sit inter nasci et procedere; quamvis comprehendatur quod non omne quod procedit, nascatur; attamen omne procedens est quod nascitur: non enim potest aliquid nasci, si non procedat ex eo de quo nascitur, ut filius ex parente. Cum enim ex secretis uteri materni procedit in lucem, dicitur nasci, sed non ita cum procedit ex secretis patris in matrem. Processionem quippe negare non valemus, cum fiat defluxio seminis in uterum matris, de quo postea filius procedens natus esse dicitur. Non ista dicimus velut alio tempore de Patre processerit Spiritus, et alio de Filio; verum ostendere volentes non omnem processionem esse generationem; omnem autem generationem esse processionem: sicut non omne quod bipes est, homo est; quamvis bipes sit omnis qui homo est. Hoc quod ponit exemplum, propter distinctionem ponit nativitatis et processionis; non tamen proprie significans quid sit nasci vel procedere, sed veluti cum dicitur: quid sit species, quid sit genus. Bipes enim genus est ejus speciei quæ est homo; et homo species est ejus generis quæ est bipes; si genus consideres, et homo, et volatile bipedes sunt; si speciem, homo bipes est. Idcirco dixit: Non omne bipes homo; quoniam hoc generali vocabulo etiam aves comprehenduntur. At vero cum dixeris hominem, comprehendis omnem quidem hominem simul, sed non omne quod est bipes: amplius enim significat quam homo; et ideo hæc definitio nec hominem proprie significat, nec bipedem proprie: sic et processio et nativitas. In processione namque monstratur nativitas, sed non semper: veluti cum dicitur: *De ore sapientis procedit mel*. Et Psalmista de sole: *Et ipse tanquam sponsus procedens de thalamo suo* (Psal. xviii, 6). Thalamum namque solis secretum quoddam, et ab hominum conspectu remotum significat, unde lucem præbiturus mortalibus singulis diebus procedit. At vero nativitas processionem semper

ostendit, quia nunquam potest fieri sine processio-
ne: quidquid enim nascitur, etiam procedit: ac
propterea dicit quidem beatus Augustinus quid sit
generatio et processio, sed sicut in genere, vel sicut
in specie, non vero sicut in proprio; dicit enim hæc
se nescire, nec propriis finibus illa posse distingue-
re. Et cur hoc? subjicit causam, inquit: « Quia
et illa et ista est ineffabilis, id est generatio Filii, et
processio Spiritus sancti. » Sicut propheta de Filio
loquens, ait: *Generationem ejus quis enarrabit (Isa.*
LIII, 8)? ita de Spiritu sancto verissime dicitur: *Pro-*
cessionem ejus quis enarrabit?

Quibus verbis ostendit et nativitatem Filii, sicut
processionem Spiritus sancti, non enarrari posse,
quia sint ineffabiles: ac propterea non debent scri-
tari quod non possit enarrari; quia nullo modo pos-
sit comprehendi. Debere vero sufficere quod super
his Scriptura sancta testatur, natum Filium de Patre,
Spiritus vero sanctum procedere, non a Patre so-
lum, verum et a Filio; sicut consequenter insinuat,
dicens: « Satis sit ergo nobis, quia non est a seipso
Filius, sed ab illo de quo natus est, non est a seipso
Spiritus sanctus, sed ab illo de quo procedit. Et
quia de utroque procedit, sicut jam ostendimus,
unde et Spiritus Patris dictus est, ubi legitur: Si
autem Spiritus ejus qui suscitavit Christum a mortuis,
habitavit in vobis. Et Spiritus Filii, ubi legitur:
*Qui autem Spiritum Christi non habet, hic non est
ejus (Rom. VIII, 9).* » Hic adversus Maximinum Aria-
num doctor Augustinus agens, ostendit Spiritum
sanctum tam de Patre quam de Filio procedere;
quod qui negare contendunt, Ariomanitas se fore
constentur, nec consubstantialiam Spiritum sanctum
Filio fatentur: quoniam si non procedit ab illo, non
est ejusdem substantiæ cuius est Filius: ac per hoc
jam aut creaturam Spiritum sanctum blasphemabit,
aut Filium non omnia quæ Patris sunt habere dene-
gabit. Negare vero non potest Spiritum sanctum Spi-
ritum esse Filii, dicit enim Apostolus: *Quoniam
estis filii, misit Deus Spiritum Filii sui in corda no-*
stra, clamantem: Abba, Pater (Gal. IV, 6). Quod si
est Spiritus Filii, sicut Apostolus constat, aut erit
subjectus, quod vult Arianus, qui connumerat eum
creaturis; aut procedens ex Filio, quod constat
catholici. Eligant ergo quod volunt imperatores Græ-
corum: negare non possunt Spiritum sanctum Spi-
ritum esse Filii; dicant ergo quomodo Filii, si non
procedit ab ipso. Nam si processionem negant, præ-
dicant creationem, quod impietatis esse constat
Arianæ, quia non potest esse Filii Spiritus, si non
vel creatus sit, vel procedens ab illo.

Item in consequentibus (*cap. 17*): « Quid est au-
tem: *In principio erat Verbum (Joan. I, 1)*; nisi in
Patre erat Filius? Et ipse Filius interrogatus a Ju-
dæis, quis esset, respondit: *Principium qui et lo-*

quor vobis (Joan. VIII, 2). Pater autem principium
non de principio; Filius principium de principio:
sed utrumque simul, non duo, sed unum principium.
Sicut Pater Deus, et Filius Deus, ambo autem si-
mul, non duo dii, sed unus Deus. Nec Spiritum
sanctum de utroque procedentem negabo esse prin-
cipium, sed hæc tria, simul sicut unum Deum, ita
unum dico esse principium. » Negat esse creaturam
Spiritus sanctum, dicens eum esse principium sicut
Pater est principium, et Filius principium: sed Pa-
ter principium de nullo principio, Filius autem prin-
cipium, sed de Patre principio: Spiritus quoque
sanctus principium non de nullo principio, nec de
Patre solum principio, sed de utroque, id est Patre
principio Filioque: nec tamen tria principia, sed
unum principium: quemadmodum non tres dii Pa-
ter et Filius et Spiritus sanctus, quamvis singulus
eorum dicatur Deus: sed hi tres unus Deus.

Item in posterioribus (*cap. 21*): « Lux de luce,
Filius de Patre, et simul ambo lux una: sicut Deus
de Deo, et simul ambo utique Deus unus; et hoc
totum non sine Spiritu amborum. » Quod dicens
testatur eum ab utroque procedere. Nam si Spiritus
est Patris, quia procedit a Patre; consequenter
quoque Spiritus est Filii, quoniam procedit ab illo:
non enim diversa causa dicitur Spiritus esse Patris,
et Spiritus Filii, sed una eademque; illa videlicet,
quia procedit ab utroque, sicut Spiritus est utrius-
que. Nam si dicas eum Spiritum Patris, quia proce-
dit de Patre, quænam causa restat ut dicatur Spi-
ritus Filii, nisi quia procedat et ab illo? Hæc beatus
Augustinus adversus Maximinum agens Arianum,
de sancti Spiritus processione ex Filio sensit, dixit,
scripsit, Arianam perfidiam damnans, catholicæ
vero fidei pietatem affirmans; cui contradicere quis
molitus fuerit, hostis catholicæ fidei reperitur.

Hic etiam in collatione dialogi contra Pascentium
Arianum disputans (*Altercatio Pascentii cum Aug.,
epist. 178, med.*) ait: « Si enim in homine credente
ipse totus Deus credendus est habitare, quomodo
Filium totum in se Pater, aut Filius Patrem totum
non credatur excipere? Ac per hoc ipse in Patre,
et Pater in eo manet, et ex Patre et Filio sanctus
credendus est Spiritus non solum processisse, sed
semper ad agenda opera Trinitatis omnino proce-
dere. » Unum esse dicit sanctum Spiritum ex sancta
Trinitate cooperatorem, qui non solum substantia,
verum operatione Patri Filioque copuletur tanquam
ab utroque procedens, et cum utroque cooperans:
quod non posset facere, si non ab utroque proce-
dendo substantiam et accepisset et accipiat.

CAPUT V.

Ex Gennadio et Fulgentio.

Gennadius, a Constantinopolitanus episcopus, vir
multa lectione antiquorum peritus, in libro Ec-

^a Gennadius Constantinopolitanus. Qui hunc Gen-
nadii librum edidit, cum nomen ejus nominis scri-
ptorem nossent præter Massiliensem presbyterum,
alienum fetum ei supposuerunt. Quorum ignorantiam

Ratramnus hoc loco redarguit. Anatolio Gennadius
hic successit anno 458 ac sedit usque ad annum 471,
et successorem habuit Acacium. Græcum ejus operis
exemplar interit.

clesiasticorum Dogmatum de Spiritus sancti processione sic loquitur : « Credimus unum Deum esse Patrem et Filium et Spiritum sanctum. Patrem eo quod habeat Filium; Filium eo quod habeat Patrem; Spiritum sanctum, eo quod sit ex Patre et Filio. Pater ergo principium divinitatis, principale nomen : quia sicut nunquam fuit non Deus, ita nunquam fuit non Pater, a quo Filius natus, a quo Spiritus sanctus non natus; quia non est Filius, neque ingenuus, quia non est Pater; nec factus Spiritus sanctus, quia non est ex nihilo, sed ex Deo Patre, et Deo Filio Deus procedens. » Dilucide satis esse proficitur Spiritum sanctum ex Patre et Filio, quod est de substantia Patris Filiique procedere. Non enim aliter ex utroque poterat esse, si non substantialiter procederet ab utroque. Propter quod dicit in consequentibus, quod ex Deo Patre et Deo Filio Deus sit procedens. Et cum eum dicat procedentem, negat tamen eum dici debere vel natum, quia non est Filius, vel ingenuus, quia non est Pater.

Fulgentius episcopus, litterarum studiis admodum eruditus, et vitæ sanctitate perspicuus, ab Arianis quoque pro catholica fide multa perpressus, in libro Quæstionum de Spiritus sancti processione sic ait : « Sic totum quod est ipsa natura, commune tribus invenitur esse personis, ut aliquid tamen inveniatur, quo proprie unaquæque persona noscatur : quod tamen nec inveniatur separabile, nec possit esse commune. Nam proprium Patris dicimus esse, quod genuit : proprium dicimus Filii esse, quod solus de solo Patre natus est, proprium Spiritus sancti quod de Patre Filioque procedit. In his vero propriis nulla est naturæ separatio, sed quædam personalis agnitio. » Dicit hic auctor quid commune, quid proprie unaquæque sanctæ Trinitatis persona noscatur habere; commune quidem inest tribus personis unius naturæ consubstantialitas; proprium vero singulis, quod Pater solus genuit, Filius solus natus de Patre solo, Spiritus sanctus quod de Patre Filioque procedit. Qua de re qui recipiunt Patris inesse proprium, quod sit genitor, et Filii proprium, quod sit genitus, recipiant quoque necesse est esse Spiritus sancti proprium, quod de Patre Filioque procedit. Quod si negare contendunt, dicant quid sit ei proprium. Nam processio de Patre communis est etiam Filio; quoniam omne quod nascitur procedit etiam, ergo secundum doctoris hujus sententiam, proprium est Spiritus sancti quo de Patre Filioque procedit, quod nec Patri nec Filio cernitur esse commune : siquidem Pater de nullo, Filius vero de solo Patre, Spiritus autem sanctus de utroque.

Item in consequentibus : « Non ergo potuit Spiritum sanctum divinitas Filii accipere, cum ipse Spiritus sanctus sic procedat a Filio, sicut procedit a Patre; et sic detur a Filio, sicut datur a Patre. Nec illa natura, unde Spiritus sanctus habet originem, potuit vel expectare vel accipere largitatem. Spiritus ille totus est Patris, totus est Filii;

quia unus naturaliter Spiritus est Patris et Filii. Proinde totus de Patre procedit et Filio, totus in Patre manet ac Filio; quia sic manet ut procedat, sic procedit ut maneat. Unde naturaliter hanc habet cum Patre ac Filio unitatis plenitudinem, et plenitudinis unitatem, ut totus a Patre, totus habeatur a Filio. Non ergo accepit Spiritum sanctum divinitas Filii, cum qua unius est naturæ Spiritus sanctus, et ex qua habet quidquid habet, imo de qua est hoc quod est; quia quod naturaliter habet, hoc est. » Locus iste tractatur de plenitudine divinitatis Christi, et de ipsius humanitate : humanitatem quidem dicit accepisse Spiritum sanctum, non quidem ad mensuram, quia divinitatis plenitudo consistit in illa, sicut Evangelium testatur, dicens de Christo : **B** *Et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis (Joan. 1, 14).* Veritas ad divinitatem, gratia refertur ad donum. Ut enim homo de Virgine natus perfectus esset Deus, sicut perfectus est homo, non merito, sed gratiæ divinæ dono percepit. At vero divinitas naturaliter habet, ut sit plena atque perfecta, nullius indiga, nec minorationem valens accipere, nec augmentum sustinere. Secundum hanc divinitatis plenitudinem Filius Dei Christus non potuit Spiritum sanctum accipere, quandoquidem ipse Spiritus sanctus sic procedat ab ipso, sicut et a Patre procedit, et detur ab illo nihilominus, quemadmodum datur a Patre. Qua de re divinitas Filii, de qua sumit originem Spiritus sanctus, non valet accipere largitatem ejus, cui sit causa existendi : est enim ille Spiritus totus Patris, et totus Filii; et cum sit amborum totus, vel alterutrius totus, non convertibilitate fit, ut Pater et Filius dicantur esse Spiritus sanctus velut ab illo suscipientes essendi causam; nec solus Filius Spiritus sancti Filius, velut ab illo percipiens existentiam, quoniam naturaliter unus Spiritus est tam Patris, quam Filii, percipiens ab illis essentiam. Proinde sicut beatus Fulgentius testatur, totus de Patre procedit, et totus de Filio : non enim pars illius a Patre, pars quoque procedit a Filio; neque pars manet ejus in Patre, pars rursus in Filio. Est enim inseparabilis, et impartibilis, neque ex diversis compositus : et sic manens ut procedat, sic procedens ut maneat. Naturaliter enim habet cum Patre ac Filio plenitudinem unitatis, et unitatem plenitudinis, et totus habetur a Patre, et totus habetur a Filio. Non ergo divinitas Filii Spiritum sanctum accepit, quem prius non habuit, cum sit Spiritus sanctus ejusdem naturæ cuius est Filius, utpote de quo accepit quidquid habet, imo de quo est hoc quod est; quoniam substantialiter de divinitate Filii est. Quibus omnibus evidenter ostenditur Spiritus sancti processio non minus esse de Filio quam de Patre : quod quisquis negare intenderit, negabit pariter Spiritus sancti subsistentiam : quoniam non potest subsistere, nisi essentiam accipiat ab illo de quo procedendo subsistit. Hoc sanctus Fulgentius adversus Arianam perfidiam disputans de Spiritus

sancti processione locutus est, approbans verissime dici tam a Patre quam a Filio procedere Spiritum sanctum, quoniam sit utriusque Spiritus, essentiam accipiens ab utroque; quod qui negat, monstratur Arianae perfidiae obnoxius esse.

CAPUT VI.

Ex Athanasio.

Sed ad Athanasium, Alexandrinum episcopum, revertamur, quem in exordio catholicorum testimonium primum posuimus, ut is sit clausula testificationis de processione sancti Spiritus a Filio, qui fuit initium. In libro namque secundo de propriis Personis, et de unito nomine divinitatis adversus Arianos sic ait: « In hoc sane alius est Pater in persona, quia vere genuit; et in hoc est aliud Filius a Patre in persona, quia vere ab eo genitus est. Sed in hoc alius est in persona Spiritus hic principalis paracliticus a Patre et Filio, qui in Pentecoste in apostolos effusus est, quia vere de unita divinitate Patris et Filii procedit. » Hic auctor singularum proprietatem personarum distinguens, et unitate divinitatis conjungens, ostendit quid singulis sit proprium, quid commune. Proprium Patris esse dicens, quod genuit; in quo nec Filio nec Spiritui sancto participatur, alioquin non ei esset proprium Patris vocabulum: et Filius in hoc discernitur a Patre quod genitus sit, ille genuerit; sed nec in generationis proprietate Spiritus sancti communionem recipit ullam, quoniam cum hic sit genitus, illo non esse genitus approbetur. Spiritus autem sanctus hoc rursus habet proprium, ut nec genuerit, nec genitus sit, sed de unita Patris et Filii divinitate procedat; in quo nec Patri nec Filio communicat. Pater enim de nullo, Filius de solo Patre, Spiritus autem sanctus de Patre Filioque. Quod qui negare contendit, ostendat unde Spiritus sancti persona distinguatur a Patris Filioque proprietate. Et hæ tres personæ sanctæ Trinitatis suis proprietatibus cum distinguantur a singulis, divinitatis unitatè sociantur, ut nullam contineant in divinitatis communione differentiam, sed sit in personis proprietas, in divinitate indifferens unitas.

Item in libro septimo: « Cur qui me videt, videt et Patrem meum (Joan. xiv, 9), indicat, si non est in his una invisibilis imago naturæ veritatis? Cur legitis, *servari veritatem Spiritus in vinculo pacis* (Ephes. iv, 3), si eum de ipsa unita divinitate Patris, et Filii esse non accipitis? Cur legitis vas electionis dixisse: *Omnes unum Spiritum potavimus* (I Cor. xii, 13), si eum vos de unita vera deitatis natura discernitis? Testatur Filium ejusdem naturæ esse cujus sit Pater, quod negabant Ariani, quoniam sit in Patre Filioque una invisibilis imago naturæ veritatis. Testatur et Spiritum sanctum ejusdem substantiæ fore cujus sit et Filius, quoniam existat de unita

* *Hypocritæ*, etc. Hæc et quæ sequuntur in Athanasii libris de propriis Personis non exstant; quin tamen ab Athanasio scripta sint, dubitare religio est; cum enim aliunde noverimus ejus libros ab

deitate Patris et Filii: quod dicens, liquido monstrat quod procedat ab utroque: cum enim sit deitas Patris et Filii sic unita, ut nullam differentiam recipere possit, non potest procedere Spiritus de deitate Patris, nisi procedat et de Filii. Quemadmodum nec de Filii deitate, nisi procedat etiam de Patris; alioquin unita deitas Patris et Filii non erit jam indifferens, si procedat Spiritus de deitate Patris, et non pariter procedat de deitate Filii: ac per hoc jam non erit unita: quod est impium et Arianum. Dicatur ergo, secundum fidem catholicam, quod beatus Athanasius constitetur, Spiritum sanctum de unita deitate Patris et Filii esse. Item testatur quod unum Spiritum potaverimus. Quod dicens, approbat non alium esse Patris Spiritum, et alium Filii, sed qui sit Filii, sit etiam Patris, ipseque est de unita vera deitatis natura, id est, Patris Filioque substantia, quæ tanta unitate consistit, ut nulla separatione dividatur; cujus substantiæ dum Spiritus sanctus sit quoque unus, approbatur evidenter a Patre Filioque procedere, quibus in unita natura deitatis conjungitur.

Item infra: « *Hypocritæ*, quemadmodum suscipitis: *Hæc omnia operatur atque idem Spiritus, dividens unicuique sicut vult* (I Cor. xii, 11), si eum de unita deitatis operatione secernitis? Unitas deitas totius est sanctæ Trinitatis, in qua pariter consistit et persona Spiritus sancti, sine qua nec Trinitas erit. » Ergo dicens deitatem unita operatione conjungi, testatur Spiritui sancto Patrem Filiumque cooperari; nec posse naturam secerni quos eadem operatio conjungit. Consequenter ergo de unita constat natura Patris Filioque Spiritus, quibus et substantia jungitur et operatione. Item: « *Hypocritæ*, quomodo accipitis dictum fuisse: *Idem Spiritus, idem et Dominus, idem et Deus* (Ibid., 4, 6); si eum vos verum Deum de vera natura, in omnibus mirabilia operantem non suscipitis? » Spiritum et Dominum dicit et Deum: et verum quidem Deum de vera natura. Dum dicit de vera natura, constitetur non a se fore Spiritum sanctum, sed de vera natura Patris Filioque. Sicut enim naturæ veritate Pater et Filius non separantur, sic Spiritus sanctus de utriusque subsistit vera natura: quoniam non potest procedere de natura Patris, si non etiam procedat de natura Filii: quoniam quæ natura Patris est, eadem est et Filii. Et dicendo beatus Athanasius Spiritum sanctum verum Deum de vera natura, nec addendo Patris vel Filii, profecto dat intelligi de utriusque veram naturam verum Deum Spiritum sanctum esse, in omnibus mirabilia operantem.

Item: « *Hypocritæ*, per quem subministratur sermo sapientiæ, sive verbum scientiæ, sive fides sive gratia sanitatis, sive operatio virtutum, sive prophetia, sive separatio Spirituum, nisi quoniam de unita plenitudine est? » Hæc omnia quæ commanensibus fœde esse tractatos, facile credimus ea quæ frustra quæsitæ sunt iis locis quæ veteres indicarunt, sub aliis titulis latentia posse reperiri, si quis id laboris sibi assumat.

morat, dona sancti Spiritus esse nemo fidelium ambigit. Inferens autem in conclusione hæc Spiritum sanctum posse, quoniam de unita plenitudine est, profecto confitetur quod de Patre Filioque procedit. Unitam namque plenitudinem divinitatis Patris est et Filii: nam cum sit plena divinitas Patris, et plena divinitas Filii, quia perfecta, quia non valens augeri; ita tamen unita, ut non duæ plenitudines, sed una plenitudo; sicut nec duæ deitates, sed una deitas et dicatur, et existat; et de hac unita plenitudine Patris et Filii procedit, plenus et ipse consistens Deus, quia non valens augmenti recipere quantitatem. Si enim juxta novam hæresim de Patre tantum procedit Spiritus, non de unita plenitudine procedit, quoniam non est illic communitas Filii, singularitas ubi est Patris. Est autem hoc falsum atque hæreticæ pravitatis plenum. Dicitur igitur juxta beati Athanasii sententiam, de unita plenitudine procedere Spiritus sanctus, quoniam consistit de vera deitate tam Patris quam Filii verus Deus.

Item infra: « Ergo quia dixit: *Verbo Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum* (Psal. xxxii, 6), cognosce hoc Verbum substantivum non aliunde quam de Patre proprium natum fuisse; sed et Spiritum oris ejus eum Spiritum dixit, qui de ipsa unita substantia processit. » Ariani negabant tam Filium quam Spiritum sanctum Patris esse consubstantiales, et ideo per totius disputationis textum præsentem tam Filii quam sancti Spiritus consubstantialitatem Patri contendit approbare: quemadmodum loco præsentem, Verbo Domini cælos firmatos dicens, Filii divinitatem; Spiritu vero oris ejus omnem virtutem eorum, Spiritus sancti consubstantialitatem significat. De quo subjungit etiam, quod de ipsa unita substantia processit. Insinuans profecto quod de Patre Filioque procedat, quorum est unita substantia. Hinc consequenter ait: « Sic autem invenimus non ex alia natura quam de ipsa. » Subauditur esse Spiritum sanctum. Blasphemabant Ariani Spiritum sanctum ex alia natura fore quam sit Pater: nam contendebant eum esse creaturam. Quos explodens beatus Athanasius, dicit eum non ex alia natura esse quam Pater, et de unita substantia Patris Filiique processisse. Ac per hoc testatur unitam esse Patris et Filii et Spiritus sancti substantiam, quam Græci dicunt *οὐσίαν* et unitam ejusdemque esse Trinitatis operationem.

• In libro octavo: « Quomodo ergo duo ligna conjuncta missa in fornacem ignis, et de duobus lignis procedit flamma inseparabilis, sic de Patre et Filii virtute procedit Spiritus sanctus, ipsam virtutem deitatis habens. » Nemo putet Deum Patrem et Deum Filium tanquam duo ligna unius flammæ voluisse dicere beatum Athanasium subjectos Spiritui

• In libro octavo. Si edita consulas, hæc non in libro octavo tractatus de propriis Personis, sed in decimo de fidei Unitate reperies. An igitur Athanasii locum a Ratramno male indicatum dicemus? Nequaquam; nam et Aeneas, Parisiensis episcopus, cap. 15 libri adversus Græcos infra, e libro octavo de fidei

A sancto, verum de rebus materialibus sumpsisse similitudinem ejus rei, quæ non est materialis, vel loco divisibilis; et non ex toto, sed pro parte: non enim creatura potest ex omni parte Creatori consimilis inveniri, qua de re sensum debemus potius intelligentiæ pendere. Dicit enim, non quia Spiritus sanctus de Patre Filioque procedit tanquam de duobus lignis unus ignis et inseparabilis, Spiritum sanctum idcirco separabilem videri; vel tanquam duos spiritus, unum Patris et alterum Filii, sed unum eundemque Spiritum sanctum, unam eandemque deitatis virtutem habentem, quam habet Pater et Filius, a quibus procedit. Nec hoc vel impossibile, vel incredibile videri, quoniam in rebus materialibus invenitur aliquid de duobus nasci quod singulariter subsistat, nec dualitatem recipiat. Item in eodem libro: « Pater in Filio, et Filius in Patre; Spiritus autem sanctus conjunctio divinæ virtutis, et unitas Trinitatis. » Hæc dicens ostendit Spiritum sanctum charitatem esse Patris et Filii, neque enim aliud est quo potentius et convenientius unitas sanctæ Trinitatis perficiatur. Non tamen sic accipiendum hic charitatem, quæ est Spiritus sanctus, ut sit qualitas, et non substantia, cum una sit persona sanctæ Trinitatis. Conjunctionem autem appellat Spiritum sanctum, vel unitatem Patris et Filii, quoniam de utroque procedens utrumque conjungit, manens ipse non divisus, non separatus, et consubstantialis, quoniam sanctæ Trinitatis unus existit.

C Item in libello Fidei (*lib. ii de fidei unitate ad Theophilum*) sic ait: « Pater verus genuit Filium verum, Deum de Deo, lumen de lumine, vitam ex vita, perfectum de perfecto, totum a toto, plenum a pleno; non creatum, sed genitum, non ex nihilo, sed a Patre, unius substantiæ cum Patre: et Spiritum sanctum verum Deum, non ingentum, neque genitum, non creatum, nec factum, sed Patris et Filii, semper in Patre et Filio. » Et hic Spiritum sanctum nec genitum dicit esse, nec ingentum, eo quod Filius sit genitus, sicut superius dixit, Pater autem ingentus, nec tamen propterea vel creatum, vel factum, cum sit Patris et Filii Spiritus, semper in Patre et Filio permanens. Dicens autem Patris Filiique esse Spiritum, non tamen creatum, neque factum, ostendit ab utroque procedentem, qui tanquam consubstantialis et coæternus in Patre sit semper et in Filio, quo sanctæ Trinitatis unitas nec loco nec tempore separabilis exstat. Item in libro decimo ponens testimonium Apostoli dicentis: « *Quis enim cognovit sensum Domini qui instruat eum? Nos autem sensum Christi habemus* (I Cor. ii, 16). » Quo posito subjungit: « Sensum autem Jesu Christi in substantia propria Apostolus Spiritum sanctum esse

Unitate eadem attexuit iisdem verbis. Quamobrem libellos Ratramno et Aeneas posteriores ordinem librorum Athanasii invertisse dicere malumus; atque inde fieri ut quæ ab antiquis e magno illo viro exscripta sunt, non ita facile inveniantur.

professus est. » Substantiam propriam Christi beatus Athanasius appellat divinitatem ejus, cujus substantiæ sensum Spiritum sanctum esse profitetur: sensum autem in hoc loco non secundum humani corporis vel auditum, vel visum sentiendum, sed secundum quod appellamus sensum animi, intellectum ejus significare volentes. Dicit autem intellectum Jesu Christi Spiritum sanctum, non quod non intelligat a se, ut intellectus ejus sit Spiritus sanctus; est enim sapientia Patris: *Attingens a fine usque ad finem fortiter, et disponens omnia suaviter* (*Sap. viii, 1*); sed ideo vult Christi sensum accipi Spiritum sanctum, ut nos instruat de Christi substantia Spiritum esse sanctum: sicut enim sensus animi non potest ab animo separari, nec aliunde quam ab animo nascitur, ita Spiritus sanctus cum dicatur secundum Apostolum sensus esse Jesu Christi, non a substantia divinitatis Christi separatur, nec aliunde quam ex ea procedit; est enim consubstantialis Filii, processionem habens ipsius de divina substantia.

Et posterius: « Audientes ergo et Salvatorem dicentem: *Ego sum vita* (*Joan. xiv, 6*); et Paulum scribentem: *Lex enim Spiritus vitæ* (*Rom. viii, 2*); et rursus: *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra* (*Gal. iv, 6*); videntes etiam Unigenitum in faciem apostolorum inspirantem, et dicentem: *Accipite Spiritum sanctum* (*Joan. xx, 22*); inspirationem Filii in propria vita et substantia manentis, Spiritum esse docemur. Et neque genitum, neque creatum esse a Filio sapiamus. » Quibus omnibus instrui Spiritum sanctum de Filio procedere, et in propria vita substantiaque manere. Et licet inspiraretur a Filio, quod est eum de Filio procedere, non esse tamen neque creatum, neque genitum ab illo. Non est enim neque Filius, neque creatura Spiritus sanctus. Quibus evidenter instruit ejusdem Spiritum sanctum esse substantiæ cujus est et Filius, utpote procedens ab illo; nec qui sit unus de creaturis, sed creaturarum sanctificator. Unde cum dicit eum secundum Apostolum Spiritum Filii, non vult eum intelligi subjectum, quia non est creatus; sed vult ut intelligatur procedens, non tamen genitus, quia non est Filius. Accipit tamen de substantia Filii propriam existentiam, quoniam est una sanctæ Trinitatis persona.

Item in libro Disputationis adversus Arium: « Apparet Spiritum sanctum a Patris et Filii substantia non esse alienum, dum non a seipso tanquam alienus et extraneus, sed utpote unius ejusdemque naturæ socius, quæ Patris et Filii communia sunt agit et loquitur; nam si de propriis loqueretur, non solum a Patre alienus, sed et fallax et deceptor procul dubio haberetur. Quoniam, ut ait Filius: *Omnis qui loquitur mendacium, de propriis loquitur* (*Joan. viii, 44*), et ideo hic verum loquitur, quia non de proprio, id est, non a semetipso, sed Patris et Filii quæ loquenda sunt loquitur: *De meo*, inquit Filius, *accipiet, et annuntiabit vobis* (*Joan. xvi, 14*). Et ut os-

tenderet hoc esse a se accipere, quod est etiam de Patre sumpsisse, ait: *Ideo dixi, De meo accipiet, quia omnia quæ habet Pater, mea sunt* (*Ibid., 15*). Vides ergo Spiritum sanctum a Patre et Filio non esse discretum, dum ea loquitur quæ Patris et Filii propria esse noscuntur. » Luce clarius ostendit Spiritum sanctum de Patre Filioque procedere et ambobus esse consubstantialem. Ait enim eum a Patris et Filii substantia non esse alienum, quoniam non sit a semetipso, sed ab eis a quibus procedit: et quoniam sit ejusdem naturæ substantiæque cujus est Pater et Filius, non loquitur propria, sed quæ Patris et Filii sunt communia. Non enim est a seipso, et ideo quæ loquitur, eorum esse constat a quibus accepit, ut et sit, et agat, et loquatur. Sicut nec de propriis loquitur, sed a Patre quod loquitur accipit. *Omnis qui loquitur mendacium de propriis loquitur* (*Joan. viii, 44*); et ideo beatus Athanasius Spiritum sanctum dicit verum loqui, quia non loquitur de proprio, non enim est a seipso, sed ea loquitur quæ sunt Patris et Filii; quoniam sicut consubstantialis est illis, ita percipit ab illis quæ loquitur, non prius existendo, et postea accipiendo, sed procedendo accipiens. Et inducit Filium dicentem: *De meo*, inquit, *accipiet et annuntiabit vobis* (*Joan. xvi, 14*). Et cur hoc dixerit, exponit cum subjungit: Hoc est, inquit, de Filio accipere, quod est etiam de Patre sumpsisse: quoniam Pater et Filius sicut substantia non separantur, ita in processione sancti Spiritus nullo modo dividuntur. Idecirco subjungit Filium dixisse: *Propterea*, inquit, *dixi: De meo accipiet, quia omnia quæ habet Pater, mea sunt* (*Ibid., 15*). Ostendens Spiritum sanctum cum procedit a Patre, procedat et a Filio; et cum procedit a Filio, procedat etiam et a Patre. Unde in fine concludens ait, Spiritum sanctum a Patre Filioque non esse discretum, quibus et natura jungitur et operatione. Nam ea loquitur et ait quæ Patris et Filii propria esse noscuntur, ab utroque procedens, ab utroque percipiens sicut essentiam, sic operationem, indivisus ab eis tam voluntate quam virtute, utpote unus ipsius ejusdemque sanctæ Trinitatis existens. Hæc beatus Athanasius de processione sancti Spiritus dogmatizans, approbat eum procedere tam de Patre quam de Filio. Cui Græcorum imperatores si velint contradicere, videant in professione sanctæ Trinitatis quos sequantur auctores. Nam istius beatissimi catholicissimique viri auctoritatem omnis catholica Christi amplectitur Ecclesia, veneratur et defendit.

Sufficiant ista nos dixisse de Spiritu sancto, auctoritatem majorum sequentes, sanctarumque Scripturarum magisterium imitantes, nos quidem approbare volentes quod Deus sit et consubstantialis Patri Filioque coæternus, et per omnia similis potentis: similis virtutis, unius ejusdemque majestatis. Hæc namque quæstio sanctorum disputatione Patrum ventilata atque determinata est, expugnantium perfidiam hæreticorum, qui de Spiritu sancto male sentientes negabant eum esse Deum verum: nobis au-

tem ex hoc non multa disputandi necessitas incubuit, quamvis non pauca sint a nobis ex hoc dicta, cum se locus obtulit. De processione vero ipsius plura sunt dicta, de qua quæstio nata est; quæ sufficere credimus pietatem amantibus, et veritatem diligentibus, magisque sapientiæ lumen quam tenebras erroris sectantibus. De quibus utrisque loquitur Spiritus sanctus in Salomone, dicens: *Noli arguere derisorem, ne oderit te. Argue sapientem, et festinabit accipere* (Prov. ix, 8). Et rursus: *In auribus insipientium ne loquaris: non enim recipient nisi dixeris illa quæ versantur in corde eorum* (Prov. xxiii, ix). Quapropter videant Spiritus sancti calumniatores ne nolentes recipere sapientiæ disciplinam, illis conparentur, qui suam præferre volunt insipientiam sanctarum regulis Scripturarum. Hos tamen modernos, non disputatores, quia nihil ex ratione vel redargunt, vel astruunt, sed novitatis assertores, quibus similes esse dicamus? Cum enim negare volunt Spiritum sanctum de Filio procedere, unde quod dicunt comprobent, nullam vel ratiocinationem, vel auctoritatem ostendunt: unde tumor potius levitatis esse videtur, quam prudentiæ gravitas. Adeo denique

arrogant sibi, ut quidquid asserunt, auctoritas esse videatur: similes eis qui cæci non videntes lucem, jurant solis præsentiam non esse super terram, cum dies sereno lumine fulgeat. Sed dicamus illis quod Salvator Judæis loquitur: *Scrutamini Scripturas: illæ sunt enim quæ testimonium perhibent de me* (Joan. v, 39). Sic et isti sacrarum volumina Scripturarum scrutentur. Et illæ sunt quæ testimonium perhibent quidem Spiritui sancto quod de Patre Filioque procedat. Evolvant catholicorum dogmata Patrum; et reperient unde suum corrigant errorem, deponantque stultitiæ tumorem, quo putant sibi potius quam veritati credendum, et majorum auctoritatem suæ vanitiæ postponendam: discant prius quod appetunt docere, ne dum imperitiæ suam pro summa peritiæ voluerint jactare, similes isti fiant, qui postquam elatus est in sublime, dicente Salomone, stultus apparuit.

Verum tempus est jam ad reliqua quæ criminose proferunt, transire, quibus dum gestiunt Latinos reprehendere, quam sint ipsi reprehensibiles, liquido demonstrant.

LIBER QUARTUS.

CAPUT PRIMUM.

De diversis Ecclesiæ consuetudinibus. Quid in Ecclesia uniformiter ab omnibus tenendum. Mutantur aliquando consuetudines.

Objecta quæ sequuntur dum sapientiæ parum, imperitiæ vero non parum continere videantur, poterant omitti, si non minus prudentibus erroris scandalum viderentur posse parturire. Dum enim talia sint quæ formam pietatis videantur ostendere, plurimos valent incautos decipere, non valentes discernere quid inter veram simulatamque distet religionem. Etenim cum nihil de dogmate fidei contineant, in quo Christianitatis plenitudo consistit, verum consuetudinem suæ Ecclesiæ tantummodo narrent, nihil isthinc vel approbandum, vel refutandum nostræ restabat Ecclesiæ. Non enim continetur in hoc illud Apostoli dicentis: *Obsecro vos ut idem dicatis omnes; et non sint in vobis ulla schismata* (I Cor. 1, 10). Quæ sint autem de quibus obsecrat idem sentire, idem loqui, nec ullam fieri divisionem, monstrat alibi, dicens: *Unus Dominus, una fides, unum baptisma. Unus Deus et pater omnium, qui super omnes est, et in omnibus vobis* (Ephes. iv, 5, 6). In his enim nulla fit diversitas credentium, quando sanctæ Trinitatis confessionem, et Salvatoris nostri Jesu Christi nativatem ex Virgine, passionem, mortem, resurrectionem, in cælos ascensionem, ad dextram Patris consessionem, et corde credimus, ut justificemur, et ore confitemur, ut salvemur: sed et ipsum venturum tam vivorum quam mortuorum iudicem: et unum baptisma in nomine Patris et Filii

et Spiritus sancti, æquali confessione quicumque sumus Christiani tenemus et confitemur. In his enim obsecrat nos Apostolus idem sapere, non diversa sentire.

Cæterum consuetudines Ecclesiarum nec eadem sunt omnes, nec ab omnibus possunt uniformiter haberi. Principio siquidem nascentis Ecclesiæ apostolorum Acta testantur quod qui Hierosolymis erant credentes, nihil proprium possidebant: possessiones autem quas habebant, vendebant, earumque pretia coram pedibus apostolorum ponebant, distribuabantque singulis prout cuique opus erat: erant enim eis omnia communia (Act. iv, 34, 35). At vero de gentibus qui crediderant non eadem religionis forma detinebat; scribitur enim in eisdem Actis apostolorum, quæ per apostolos præcepta susceperant, quæque servantes salutis æternæ participes existerent. Hæc autem erant, ut abstinerent se a simulacrorum cultura, a fornicatione, et sanguine, et suffocato: nihil enim supra voluerunt eis imponere, sicut litteræ testantur creditibus de præputio ab apostolis missæ, in quibus hoc ferebatur: *Visum est, inquit, Spiritui sancto et nobis nihil ultra imponere vobis oneris, quam hæc necessaria; ut abstineatis vos ab immolatis simulacrorum*, etc. Et in conclusione: *A quibus custodientes vos bene ageatis* (Act. xv, 28, 29). Quis non videat diversam esse religionis consuetudinem; nihil proprium possidere, sed communiter vivere, et omnia sua retinere, neque nisi paucissimis præceptis mancipari? Aliud est namque perfectionis summam assequi; quod

fecerunt qui cuncta sua vendentes pauperibus ea distribuabant, et pauperem Christum ipsi pauperes effecti sunt seculi : aliud autem qui vix præcepta pauca complectentes inter initia religionis continebantur, nec tamen ob hoc alieni facti sunt ab eis qui summa tenebant, isti qui minima, veluti dicam, præcepta sectabantur. Etenim licet observantiæ fuerint qualitate dispares, fidei tamen unitate sociabantur.

Eusebius Cæsariensis episcopus in Historia ecclesiastica (lib. II, cap. 16) scribit de crederentibus qui morabantur Alexandriae, quod religionis fervore detinebantur, quam excellenti conversationis philosophia sese gerebant. Ait ergo : « Primo omnium renuntiant cunctis facultatibus suis, qui se ad hujusmodi philosophiam dederint, et bonis suis quibus insunt, cedunt. Tum deinde quod omnes etiam vitæ sollicitudines procul abiciant, et extra urbem egressi in hortulis, vel exiguis quibusque agellulis degant, refugientes imparis propositi consortia, et vitæ dissimilis contubernia : scientes impedimento esse hæc arduum volentibus iter virtutis incedere. » Et post alia : « Est autem, inquit, in singulis locis consecrata orationis domus, quæ appellatur semnion, vel monasterium. Semnion autem significare potest honestorum conventiculum, in quod secedentes honesta et casta vitæ mysteria celebrant. Nihil illuc prorsus quod ad cibum potumque pertinet inferentes, vel reliqua humani corporis ministeria, sed legis tantum libros, et volumina prophetarum, hymnos quoque in Deum, cæteraque his similia. In quorum disciplinis et exercitiis instituti, ad perfectam beatamque vitam studiis jugibus coalescant. Ab ortu autem diei usque ad vesperam omne eis spatium studiorum exercitiis ducitur : quibus ad divinam philosophiam per sacras litteras imbuuntur ; Patrum leges in allegoricam intelligentiam deducunt ; quoniam formas esse et imagines ea quæ in legis littera scripta sunt, opinantur, latentis intrinsecus profundi cujusdam divinique mysterii. » Et in consequentibus : « Continentiam vero velut quoddam fundamentum primo in anima collocant ; et ita demum reliquas super hanc pergunt ædificare virtutes. Cibum potumque nullus eorum capit ante solis occasum ; videlicet tempus lucis cum philosophiæ studiis, curam vero corporis cum nocte sociantes. Nonnulli autem etiam post triduum in communionem veniunt cibi, quos scilicet edacior studiorum fames perurget. Jam vero hi qui in eruditionibus sapientiæ, et in profundiore intelligentia sacrorum voluminum conversantur, tanquam copiosis dapibus inbiantes, expleri nequeunt, et contuendo acrius inflammantur, ita ut nec quarto jam, nec quinto, sed sexto die demum, non tam de-

sideratum quam necessarium corpori indulgeant cibum. »

Hæc scribens de conversatione credentium, non Alexandriae tantum, verum per Ægyptum passim inhabitantium, docet quantum istorum conversatio distabat a cæteris per totius orbis amplitudinem credentibus. Siquidem hi desiderio patriæ cælestis adeo incaluerant, ut his merito diceretur : *Vestra autem conversatio in cælis est* (Philipp. III, 20). In carne siquidem commorantes, angelicam, ut ita dixerim, in terris vitam agebant. Fertur enim per beatum Marcum evangelistam, quem miserat apostolus Petrus a Roma Alexandriae ut Evangelium Christi illi regioni prædicaret, fuisse sic institutos. Num vero propterea cæteras in orbe toto Christi Ecclesias longe aliter degentes, sua communionem privarant, vel in suos ritus suamque consuetudinem transmutare gestiebant? Noverant enim unicuique non solum hominum, verum etiam Ecclesiæ datam esse gratiam secundum mensuram donationis Christi; nec tamen isti, quia continentiam velut fundamentum quoddam primo consecrandam constituerant, nuptias condemnabant : nisi forte putandum apud eos episcopos atque presbyteros uxores duxisse, apud quos constat ipsos etiam laicos nuptiis abstinuisse. Sed neque prandebant omni Sabbato, quos constat usque ad vesperam continuata perduxisse jejunia ; plurimosque illorum in tertia vel sexta die cibum corpori vix præbuisse.

Videant igitur Græcorum sapientes, vel certe principes, quam juste reprehendant Romanos in Sabbato jejunantes. Ergo reprehendant et istos omni die jejunantes ; reprehendant etiam totam hebdomadam jejunio continuantes. Quod quia stultum esse cernitur, ex hoc saltem velim vel imprudentiæ, vel levitatis suæ perspiciant errorem, et studeant potius virtutis imitatores existere, quam jejunantibus derogare. *Non enim*, ait Apostolus, *regnum Dei est esca et potus, sed justitia et pietas* (Rom. XIV, 17). Et Salvator diabolus non prandendo, sed jejunando vicit (Matth. IV). Nec suæ consuetudinem religionis omnes Christi velint Ecclesias tenere ; cum videant tam apostolorum temporibus, quam discipulorum eorum, diversas observationum institutiones fuisse ; nec tamen fide diversos, licet observantia dispares existerint.

CAPUT II.

Item de diversis Ecclesiæ consuetudinibus. Jejunium quadragesimale diversimode olim celebratum, variorum ciborum usus. Ritus diversi. Quot olim apud Judæos sectæ.

Scribit Apostolus Thessalonicensibus : *Vos enim*, inquit, *imitatores facti estis, fratres, Ecclesiarum Dei*

operam dant. Quanquam enim Eusebio deinde astipulati sint viri et superioris et nostræ ætatis doctissimi, non paucos video qui in lectis illis nihil dum videant, quod Christianos potius quam Judæos indicet, et item adhuc esse sub iudice non immerito dixeris.

* *Primo omnium.* Hic necessarium duximus monere, Rathamnum Eusebii fidem secutum, ita quæ ille exscripserat et Philone accepisse, ac si nemini dubium esse posset quin viri illi quorum mores Philo depinxit, inter Christianos censerentur. Quod profecto non ita esse norunt omnes, qui rei litterariæ

quæ sunt in Judæa in Christo Jesu (1^a Thes. II, 14). A Sabbatorum per singulas hebdomadas sacrificia celebrantur, hoc in Alexandria et Roma quadam prisca traditione non faciunt. Ægyptii vero Alexandria vicini, et Thebaidis habitatores, Sabbato quidem collectas agunt, sed non sicut moris est sacramenta percipiunt: nam postquam fuerint epulati, et cibis omnibus adimpleti, circa vesperam oblatione facta communicant. Rursus autem in Alexandria quarta et sexta feria Scripturæ leguntur, easque doctores interpretantur; et omnia fiunt præter solemnem orationis morem. » Item infra: « In eadem Alexandria lectores, et psalmi pronuntiatores, indifferenter fiunt, sive catechumeni, sive jam Christiani, dum omnes Ecclesiæ jam fideles in his ordinibus habere videantur. Ego quoque cognovi in Thessalia aliam consuetudinem: dum quidam clericus ante clericatum legitime duxisset uxorem, quia cum ea mixtus fuerit post clericatum, abdicatus est; dum in Oriente cuncti spontanea voluntate, et non aliqua necessitate, etiam episcopi semetipsos absteineant. Plurimi enim eorum etiam episcopatus tempore ex legitima uxore etiam filios habuerunt. Hoc quoque in Thessalia servari cognovi, quoniam apud eos in diebus Paschæ tantummodo baptizatur; quapropter plurimi sine baptismate moriuntur. In Antiochia vero Syriæ altare non ad Orientem Ecclesiæ, sed magis ad Occidentem habent. In Hellada, Hierosolymis, et Thessalia ad tempus vespertinum orationes similes Novatianis Constantinopolim degentibus habent. In Cæsarea Cappadociæ, et Cypro, die Sabbati et Dominico circa vesperam cum lucernariis episcopi atque presbyteri Scripturas interpretantur. In Alexandria presbyter non facit sermonem; et hæc res initium accepit ex quo Arius Ecclesiam conturbavit. Romæ Sabbata universa jejulant. In Cæsarea Cappadociæ eos qui post baptismum delinquant, a communione suspendunt. Novatiani circa Phrygiam binubos non recipiunt. Constantinopolim vero, neque aperte recipiunt, neque palam removere noscuntur: in occidentalibus vero partibus aperte recipiunt. »

De varia quoque Ecclesiarum consuetudine Socrates in Historia ecclesiastica (*lib. V, cap. 21*) sic loquitur: « Quid vero ex consuetudine quadam per provincias celebratur Pascha, hinc æstimo quod nulla religio easdem videatur servare solemnitates. Nam cum unius sint fidei, plurima tamen disponunt circa Pascha legitima; unde pauca dicenda sunt. Nam in ipsis jejuniis aliter apud alios invenis observari: Romani enim sex ante Pascha septimanas, præter Dominicam, sub continuatione jejulant. Illyrici vero et tota Hellas, Alexandria quoque ante sex septimanas jejulant; eaque jejunia Quadragesimam vocant. Alii vero ante septem Paschæ septimanas jejuniorum facere nascuntur initia. » Et post pauca: « Sed etiam ciborum abstinentiam non similem habent: nam alii omnino ab animatis observant: alii animantium pisces solummodo comedunt; quidam cum piscibus vescuntur et volatilibus, dicentes hæc secundum Moysen ex aqua habere substantiam; alii vero etiam caulibus et ovis abstinere noscuntur: quidam sicco tantum pane vescuntur; alii neque hoc: alii usque ad nonam jejunantes horam, sine discretionem ciborum reficiuntur. Et innumerabiles consuetudines apud diversos inveniuntur. Et quia nulla lectio ex hoc invenitur antiqua, puto apostolos singulorum hoc reliquisse sententiæ, ut unusquisque operetur non timore, non necessitate, quod bonum est. Sed etiam circa celebritatem collectarum quædam diversitas invenitur. Nam dum per Ecclesias in universo terrarum orbe constitutas, die

B
C
D

Longum fiet si cuncta voluerimus colligere, quæ per Ecclesias toto orbe dispositas multiplex varietas observare dignoscitur, vel antiquitas observasse deprehenditur. Sed sufficiat ista breviter ex unius scriptoris historia collegisse, et hoc Græci: quatenus imperatores intelligant Græcorum quam injuste, quam imperite Romanos redarguant, quod suæ consuetudines per omnia non observent. Cogant ergo universum Ecclesiarum Christi corpus toto orbe diffusum in suarum leges consuetudinum, et tum si valent Romanos dijudicent super suæ varietate religionis, quod a Constantinopolitana diversi videantur haberi consuetudine. An certe doctiores sunt apostolis, aut ex antiquorum lectione possunt ostendere suam potiore fore Romana consuetudinem? Historiographus siquidem illorum testatur; singulorum hoc reliquisse sententiæ sanctos apostolos, ut unusquisque non timore, non necessitate, quod bonum est operetur; sed magis propriæ volun-

tatis iudicio. Siquidem cum sint unius omnes fidei, A diversa tamen disponunt tam circa Pascha legitima, quam circa jejuniorum observationes, aliis plures, aliis pauciores jejuniorum dies celebrantibus. Nec ipsa jejunia sua vel escarum, vel temporis similitudine, vel æqualitate frequentantibus, verum singulos vel provinciae suæ, vel majorum consuetudine, vel corporum viribus, fore contentos. Collectas quoque, id est conventus populi, nec eodem tempore, nec uno more omnes tenent Ecclesie: siquidem aliter Alexandrini et Romani; aliter Ægyptii atque Thebani eas celebrant: nam nec Romani nec Alexandrini die Sabbato conventus faciunt, quod facere comprobantur in universo Oriente Christi Ecclesie, et Ægyptii quidem sive Thebaidæ commorantes, B quanquam conventus, id est collectas, faciant die Sabbato, non tamen sacramenta corporis et sanguinis Christi accipiunt jejuni, sed ad vesperam post ciborum repletionem contra totius orbis consuetudinem. Addunt etiam suæ consuetudini Alexandrini quartam et sextam feriam, quibus quidem conventus faciunt Scripturas sacras legentes, doctoribus eas interpretantibus, non tamen solemnem oblationis morem in his diebus agunt; nec tamen propter ista a cæteris orientalibus Ecclesiis excommunicantur, a quibus esse diversi videntur. Thessalia quoque cum diversæ sit consuetudinis a cæteris orientalibus: nam post clericatus susceptionem, non patiuntur aliquem, sicut historiographus ille testatur, etiam propriam quam ante clericatum legitime duxerat, C cognoscere uxorem, quod si fecerit, ministerio privatur; cum per cæteras Orientis Ecclesias nullus hac lege stringatur, verum proprio relinquatur iudicio suæque voluntatis arbitrio, ut non solum reliqui gradus ecclesiastici, verum presbyteri et episcopi proprias quas ante ordinationem legitimas habuere uxores, si velint, retineant; non tamen liceat non habentibus ducere, nec prioribus defunctis secunda sortiri matrimonia. Nec tamen hæc diversitas a communionem quemquam segregat, cum consuetudo discernat. In baptismatis quoque tempore diversitatem Thessalonicensis Ecclesia gerit a cæteris; quandoquidem in Pascha tantummodo baptizat, cum duo sint tempora majorum auctoritate baptismati decreta, Paschæ videlicet et Pentecostes.

Quid Antiochiæ Syriæ memorem, cui mos est alkare non ad orientem Ecclesiam, sed magis ad occidentem habere? Constantinopolitanos idem historiographus refert, in recipiendo vel rejiciendo binubos non idem sentire, sed esse divisos, quibusdam sentientibus eorum receptionem, quibusdam dissentientibus ratum esse: cum occidentalis omnis Ecclesia sine contradictione palam recipiat; nec tamen sic inter se consuetudine divisi, communionis unitate separantur. Rogo, quæ sit ista sapientia, vel sacræ zelus religionis, ut circa Romanos non pa-

antur imperatores Græcorum, quod in toto sustinet orbe universalis Ecclesia, et velint a sua consuetudine nec Romanos, nec occidentales discrepare, quandoquidem Orientales multimoda separentur varietate. Hæc ipsa Constantinopolis unius consuetudinis est more contenta?

Parum est de consuetudine credentium in Christum diversa dixisse, si non etiam Judæorum quod non fuerit uniformis religionis observatio demonstramus. Quamvis enim uni Deo culturam debitam exhiberent, et Mosaicæ legis præceptis continerentur, circa tamen vivendi consuetudinem, morumque, regulas non uniformiter agebantur, sicut Josephus historiographus illorum his verbis commemorat (lib. xviii, cap. 2, init.): « Judæis, inquit, philosophiæ tres erant ab initio institutis patriis derelictæ: Essenorum, Sadducæorum, et tertia qua philosophabantur qui dicebantur Pharisei. Pharisei enim quotidianam conversationem exiguam habent, et prorsus abjectam; nihil mollitudini aut delicatitudini penitus indulgentes, sed quæcunque iudicio rationis oportere comperta sunt, illa sequuntur. Præpositis nullo modo reluctantur; majores natu competenti honore venerantur, ita ut nec contrarium quiddam aliquando respondeant. Fato geri omnia credunt; sed neque liberum arbitrium hominis auferunt. Iudicium Dei futurum esse sentiunt; illic cunctos homines propria merita recepturos, tam eos qui secundum virtutem vixerint, quam illos qui nequitia depravati sunt. Animas autem immortales dicunt; sed etiam in inferno congrua unicuique habitacula pro merito vel virtutis vel iniquitatis attribui, sicut unicuique viventi gerebatur studium: et alias quidem animas æternis retrudi carceribus; alias autem facilitatem reviviscendi percipere. Et ob hæc quidem populis acceptabiles, credibilesque consistunt. Quantumcunque item ad divinitatis culturam pertinent, orationum celebrationes, templorum constitutiones expositionibus suis facienda esse prædicant. Nam tantum studii eorum prælatum est testimonium, ut ad eos plurimæ civitates, et maxima multitudo, cum studio grandi confluant, opinione adducti qua meliores cæteris æstimantur. Sadducæi autem animas mortales existimant, simulque cum corporibus interire; nullas vero alias observationes præter legem custodiunt: adversus doctores autem philosophiæ suæ certare et reniti gloriosum annumerant; sed ad paucos admodum doctrina pervenit, vel modus exercitationis. Prælatum autem apud eos dignitatibus honoribusque celebrantur. Esseni autem ad Deum cuncta redigunt. Immortalem animam dicunt: justitiam autem rem pretiosam, pro qua usque ad mortem pugnandum esse prædicant. In templo autem anathemata prohibent. Sacrificia vel hostias cum populo non celebrant, quod se plurimum ab eis putant munditia vel sanctitate differre et merito: »

• *Nihil mollitudini.* Sic emendavit Cotelierius, quem consulere potes tomo I Monument. Eccl.

Græcæ, pag. 762. Antea legebatur *multitudini*: inepte.

a communi congregatione discernunt, in remotis sacrificia facientes; cultu vero morum atque conversatione optimi, ad colendam terram et exercendam omni studio intenti. Illud etiam habent dignum et valde mirabile, quod in aliis non invenias gentibus, tam Græcorum quam etiam barbarorum, quod omnes illis in medio opes sunt, et ab eis omnia communia possidentur: nihil amplius inter eos ditior fruitur, nihil pauperibus defraudatur, ac si nihil omnino possideatur. Sunt autem super quatuor millia hominum numero. Uxores non ducunt; neque servos habere festinant; aliud quippe iniquitatis, aliud seditionis opportunitatem æstimant. Isti ergo semotim apud semetipsos adjuvant, mutua sibi vicissitudine ministrantes. Susceptores autem redituum promovent, curatoresque constituunt, qui cuncta quæ terra profert in usus necessarios administrent. Sacerdotes autem optimos viros eligunt: cibus illis simplex est, habitus insumptuosus et mundus. Describit adhuc Josephus iste (*Ibid., in fine*), quartam speciem philosophiæ, quæ penes Judæos agebatur, cujus principem dicit Judam exstitisse, quam vel propter breviter omisimus, vel quia, noviter reperia, cæteris inferior habebatur.

Posuimus ista Judæorum volentes ostendere circa Divinitatis quidem culturam, et Mosaicæ legis observantiam, non dissimilem usum habuisse, parique studio feruisse; at vero moralitatis conversationem, et religionis habitum longe dissimilem tenuisse. Non quod illorum nostris temporibus approbemus religionem; verum monstrare volentes quod in unius cultu Divinitatis cum similes exstitissent, habitu vero conversationis dissimiles, non tamen propterea se ab alterutra communione secernebant, sed in unitatis societatem manentes, patientissime tolerabant morum consuetudinem non omnium fore consimilem; scientes nihil fidei suæ repugnare moralitatis diversitatem: quandoquidem de Deo, deque legis observantia præceptorum eundem haberent assensum. Et ecce Græcorum imperatores graviter ferunt Romanos non eodem quo illi more conversari, neque secundum suam consuetudinem, id est Græcorum, ingredi; cum ista nec apud Ecclesias Christi possint reperiri, nec apud Judæos, penes quos ante prædicationem Evangelii Divinitatis cultus insignis habitus est, fuerint observata. Qua de re convincitur non pietatis studio hujusmodi reprehensionem genuisse, sed livoris malitia, tumorisque jactantia. Veniendum jam ad singula quæ videntur apponuisse, quibus dum videntur jactare vel sapientiam vel religionem, suam produnt insipientiam et irreligiositatem.

CAPUT III.

Græci Romanos culpant quod Sabbato jejunent. Quare Romani jejunant. Ad quid jejunium Sabbato observatur. Græcorum obiectio. Responsio.

Culpant Romanos et Occidentales quod Sabbato

A jejunent; quandoquidem ipsi vel Orientales omni Sabbato prandeant, nescientes, ut credimus, quod non omnes Occidentales Ecclesiæ hac consuetudine teneantur, sed Romana, vel aliæ quædam Occidentales Ecclesiæ; siquidem major numerus Occidentali in Sabbato non jejunat: nec tamen Romanos propterea jejunantes reprehendunt, vel a Romanis jejunantibus ipsi reprehenduntur. Noverunt enim ab Apostolo dictum: *Qui manducat, non manducantem [non] spernat; et qui manducat, non manducantem non judicet* (Rom. xiv, 3). Nec tamen omnes Orientales Ecclesiæ Sabbato [non] jejunare reprehenduntur. Alexandrina namque cum Romana prisca jam traditione super jejunio Sabbati consentit. Etenim collectæ non fiunt eo die Alexandria, sicuti nec Romæ. Unde monstratur Alexandrinos Sabbato non prandere, sicut nec Romanos. In diebus enim collectarum et sacramenta moris est conficere atque percipere, et jejunia solvere; penes tamen Thebaidos et Ægyptios consuetudo est jejunium quidem Sabbato solvere, sacramenta vero Dominici corporis et sanguinis non nisi ad vesperam percipere post ciborum expletionem; nec tamen ex hoc ab aliis Ecclesiis redargui inveniuntur, licet nullam super hac re inveniant Ecclesiam cujus sequantur consuetudinem; utrum tamen et ab istis reprehensoribus novellis redarguantur, nescimus: scimus tamen Romanos ab apostolo Petro institutos, sicut antiquorum fert traditio, ut in Sabbato jejunent. Scribitur enim Petrum et Paulum apostolos contra Simonem Magum dimicaturus die Sabbato jejunasse: hac de causa Romanis consuetudinem factam esse in omni Sabbato jejunandi.

Super qua re, sicut scribit Eusebius historiographus in libello Vitæ Silvestri Romani pontificis (*lib. 1, c. 8*), Græci convenerunt beatum Silvestrum, questionem agentes adversus Romanos de jejunio Sabbati; quibus hæc respondit: Sufficere debere hoc ad auctoritatem nostri propositi, quod ita tenuisse apostolos priores cognovimus; tamen quia ratio flagitatur a vestra charitate, reddenda est. Si omnis Dominicus dies causa resurrectionis Domini tenetur, justum est ut omnis Sabbatorum dies causa sepulture jejunii suscipiatur instantia, ut fientes cum apostolis de morte Domini Jesu Christi, gaudere cum eis de resurrectione ejusdem mereantur. Sed dicebant Græci unum esse Sabbatum sepulture, in quo semel in anno jejunium est colendum. Quibus papa Silvester dicebat: Si omnis dies Dominicus resurrectionis esse creditur gloria decoratus, omnis qui eum antecedit dies sepulture, est jejunio mancipandus, ut merito gaudeat de resurrectione, qui de morte ploraverit. Plorare autem compati dixerim, salvo eo quod passio Domini gaudii nostri sit summa. Accepta igitur Græci ratione, quieverunt.

Hæc posuimus ut ostenderemus non novum esse

^a Est jejunio mancipandus. Vox jejunio addita est e codice bibliothecæ Sancti Germani a Pratis, in quo exstat hæc Vita sancti Silvestri.

quod Romani Sabbato jejulant, nec leve quod apostolica firmatur auctoritate, et congrua satis ratione roboratur. Unde mirandum quæ sit ista novis sapientibus prudentia, non acquiescere, quod sui probantur majores acquiescere. Ex quo namque princeps apostolorum Petrus et Paulus Romæ docuerunt, et doctrinæ suæ veritatem proprii sanguinis effusione commendaverunt, consuetudo fuit Romanis, et quibusdam Occidentalibus omni Sabbato jejulare; nec tamen propterea cunctæ per Orientem Ecclesiæ, quæ non ista consuetudine delinunt, Romanos sua communione judicarunt alienos, quamvis ipsi consuetudinem habeant omni Sabbato sicuti Dominica non jejulare.

Scribit ex hoc doctor Augustinus ad Casulanum presbyterum (*epist.* 86, et ad *Januarium epist.* 118), inquirentem super eadem questione, respondens ita: « Sequitur Sabbatum, quo die caro Christi in monumento requievit, sicut in primis operibus mundi requievit Deus illo die ab omnibus operibus suis. Hinc exorta est ista in Ecclesia vescendi varietas, ut alii, sicut maxime populi Orientis propter requiem significandum mallent relaxare jejunium; alii propter humilitatem mortis Domini jejulare, sicut Romana, et nonnullæ Occidentis Ecclesiæ. Quod quidem uno die, quo Pascha celebratur, propter renovandam rei gestæ memoriam, qua discipuli humanitus mortem Domini doluerunt, sic ab omnibus jejunatur ut etiam illi Sabbato jejunium devotissime celebrent, qui cæteris per totum annum Sabbatis prandent; utrumque videlicet significantes, et uno anniversario die luctum discipulorum, et cæteris Sabbatis quietis bonum. Duo quippe sunt quæ justorum beatitudinem, et omnis miseræ finem sperari faciunt; mors et resurrectio mortuorum. In morte requies est; de qua dicitur per prophetam: *Plebs mea, intra cellaria tua, abscondere pusillum, donec transeat ira Domini (Isa. xxvi, 20)*. In resurrectione in homine toto, id est in carne et spiritu, perfecta felicitas. Hinc factum est ut horum duorum utrumque non significandum putaretur labore jejunii, sed potius refectionis hilaritate; excepto uno paschali Sabbato, quo discipulorum, sicut diximus, luctus propter rei gestæ memoriam fuerat jejunio prolixiore signandus. Sed quoniam non invenimus, ut jam supra commemoravi, in evangelicis et apostolicis litteris, quæ ad Novi Testamenti revelationem proprie pertinent, certis diebus aliquibus evidenter præceptum observanda esse jejunia; et ideo res quoque ista sicut aliæ plurimæ, quas enumerare difficile est, invenit in veste illius filie Regis, hoc est Ecclesiæ, varietatis locum; indicabo tibi quid mihi de hoc requirenti responderit venerandus Ambrosius, a quo baptizatus sum, Mediolanensis episcopus. Nam cum in eadem civitate mater mea mecum esset, et nobis adhuc catechumenis, parum ista curantibus, illa sollicitudinem gereret, utrum secundum morem nostræ civitatis sibi esset Sabbato jejunandum, an Ecclesiæ Mediolanensis more prandendum, ut hac

A cunctatione eam liberarem interrogavi hoc supra dictum hominem Dei. At ille: Quid possum, inquit, hinc docere amplius quam ipse facio? Ubi ego putaveram nihil eum ista responsione præcepisse, nisi ut Sabbato pranderemus; hoc quippe ipsum facere sciebam: sed ille secutus adjecit: Quando hic sum, non jejuno Sabbato, quando Romæ sum, jejuno Sabbato: et ad quamcunque Ecclesiam veneritis, inquit, ejus morem servate, si pati scandalum non vultis aut facere. Hoc responsum retuli ad matrem, eique suffecit, nec dubitavit esse obediendum; hoc etiam nos secuti sumus. Sed quoniam contingit maxime in Africa, et una Ecclesia, vel unius regionis Ecclesiæ, alios habeant Sabbato prandentes, alios jejunantes, mos eorum mihi sequendus videtur, quibus eorumdem populorum congregatio regenda commissa est. »

Hæc de jejunio Sabbati beatus Augustinus catholicus doctor sensit et scripsit, æstimans nullam graviolem hinc disceptationem fore tenendam, verum sequendam uniuscujusque Ecclesiæ consuetudinem de jejunio Sabbati, vel pransione, quandoquidem et qui prandent in Sabbato, pietatis habere videntur causam, qua illud faciant: significant enim quoniam in illo die Deus requievit ab omnibus operibus suis; vel credentium requiem, qua requieturi sunt sancti in resurrectione, receptis corporibus æterna cum Domino quiete fruituri. Similiter et illi qui jejulant, pietatis habent causam, quam sequantur; quoniam illa die propter mortem Christi discipuli corporaliter contristati sunt, eorumque tristitiam imitari volentes, jejulant quidam in Sabbato fideles. Alii vero non jejulant, ut gaudium resurrectionis Dominicæ prandentes, quod habuerunt apostoli visa Domini resurrectione, demonstrent. Siquidem ob imitationem tristitiæ discipulorum cunctæ per orbem Ecclesiæ uno per annum Sabbato, quod sanctum præcedit Pascha, jejulant, licet aliis Sabbatis prandeant, sive non prandeant. At vero Romanis placuit id omni Sabbato jejunando memorari, quemadmodum omni Dominica resurrectionis Domini memoria cunctis ab Ecclesiis frequentatur.

Cum igitur pietatis causam habeant et jejunantes in Sabbato, et prandentes, cur id faciant, et nulla reperiantur præcepta Novi Testamenti, quibus id vel præcipiatur, vel prohibeatur, non debet in Ecclesiis Christi gravior hinc discrepatio ulla fieri, sed in arbitrio uniuscujusque relinqui quid potius eligant, majorum tamen auctoritatem suorum sequentes, et suæ consuetudinem Ecclesiæ. Quod si considerassent Græcorum imperatores, nullam hinc movissent disceptationem, sed tenuissent hoc quod sui tenuere majores. Num merito quisquam debet judicari, quod pietatis causa jejulare videtur? sunt enim et alii dies quibus nonnullis Ecclesiis per singulas hebdomadas consuetudo est jejunandi, sicut quarta et sexta feria; et redditur causa cur hoc fiat, sicut ait beatus Augustinus, eo quod quarta feria congregati sunt principes Judæorum, et con-

silium inierunt ut Jesum dolo tenerent et occiderent. Sexta vero feria eum crucifixere: de quibus sic loquitur (*epist. 86*): « Cur autem quarta et sexta feria maxime jejundet Ecclesia, illa ratio reddi videtur; quod considerato Evangelio ipsa quarta Sabbati, quam vulgo quartam feriam vocant, concilium reperiuntur ad occidendum Dominum fecisse Judæi. Intermissis autem uno die, cujus vespera Dominus Pascha cum discipulis manducavit, qui finis fuit ejus diei, quem vocamus quintam Sabbati: deinde traditus est ea nocte quæ jam ad sextam Sabbati, qui dies passionis ejus manifestus est, pertinebat. Hic dies primus azymorum fuit, a vespera incipiens. Sed Mathæus evangelista quintam Sabbati dicit fuisse primum diem azymorum, quæ ejus vespera consequente, futura erat cœna Paschalis: qua cœna azymum incipiebat et ovis immolatio manducari: ex quo colligitur quartam Sabbati fuisse quando ait Dominus (*Matth. xxvi, 2 et seq.*): *Scitis quia post biduum Pascha fiet, et Filius hominis tradetur ut crucifigatur.* Ac per hoc, jejuniis dies ipse deputatus est: quia sicut evangelista sequitur et dicit: *Tunc congregati sunt principes sacerdotum et seniores populi in atrium principis sacerdotum, qui dicebatur Caiphas, et concilium fecerunt ut Jesum dolo tenerent et occiderent.* Intermissis autem uno die de quo dicit Evangelium: *Prima autem azymorum accesserunt discipuli ad Jesum dicentes: Ubi vis paremus tibi comedere Pascha* (*Ibid., 17*). Hoc ergo die intermissis, passus est Dominus, quod nullus ambigit Christianus, sexta Sabbati: quapropter et ipsa sexta recte jejuniis deputatur. Jejunia quippe humilitatem significant; unde dictum est: *Et humiliabam in jejuniis animam meam* (*Psal. xxxiv, 13*). »

Hæc beatus Augustinus de jejuniis quartæ sextæque feriæ scribit ad Casulanum presbyterum, ostendens cur fuerit institutum: nec tamen hoc jejuniis, quod quarta sive sexta Sabbati celebratur, ab omnibus Ecclesiis vel Orientalibus vel Occidentalibus peragitur; sed a quibusdam quibus id placuit observare: nec tamen propterea qui jejulant his diebus reprehenduntur ab eis qui prandent, sed tenet unaquæque Ecclesia morem quem a majoribus suis suscepit. Qua de re mirandum cur a Græcis Romani redarguantur super jejuniis Sabbati, cum non redarguantur ab eis vel Alexandrini quarta sextæque feriæ jejunantes, vel reliqui per Orientem Christiani: cum constet Constantinopolitanos quarta sive sexta Sabbati ut jejulent nulla lege vel consuetudine constringi.

In insula Britannica omni sexta Sabbati jejuntur, nec tamen excommunicantur ab eis, qui per Occidentem illo die non habent consuetudinem jejunandi. Scotorum natio, Hyberniam insulam inhabitans, consuetudinem habet per monasteria monachorum, seu canonicorum, vel quorumcunque

A religiosorum, omni tempore præter Dominicam, festosque dies, jejunare, nec nisi vel ad nonam vel ad vesperam corpori cibum indulgere: ad nonam quidem æstivis, ad vesperam vero diebus hyemalibus. Hacque consuetudine cum nulla destineatur Ecclesia vel Occidentalis, vel Orientalis, non tamen vel excommunicantur vel reprehenduntur taliter jejunantes ab eis qui minime sic jejunt.

Dictum est jam superius quantus jejunii fervor habuerit credentes in Alexandria cum primum cœperit illic Christiana religio. Nullus enim sibi sumebat ante solis occasum cibum; plures autem quarta, nonnulli sexta Sabbati cibum capiebant, non tam desiderabilem corpori, quam necessarium: et tamen præter reliquorum morem credentium B jejunantes non excommunicabantur, vel redarguebantur ab eis, quibus jejunandi consuetudo non ista manebat. Et ecce redarguuntur Romani jejunantes in Sabbato vel propter memoriam sepulturæ Dominicæ, vel ob discipulorum de morte Domini tristitiam, vel quod principes apostolorum illo die jejunasse traduntur adversus Simonis præstigia fallaciamque pugnaturi, certe contra diabolum Neronisque vesaniam dimicaturi. Quintam quoque Sabbati nonnullis est consuetudo servare, ne in illo die jejulent, quemadmodum nec in Dominica.

Approbat hoc Eusebius, Cæsariensis episcopus, in libro, quem de Gestis Silvestri papæ composuit, ita dicens: « Et ait papa Silvester: Natalem calicis C similiter ut diem Dominicum solemnem habere debemus, in quo sacrificium Domini corporis et divini sanguinis ab ipso Domino celebrationis sumpsit initium. Hac die in toto orbe sanctum chrisma conficitur: hac etiam die pœnitentibus per indulgentiam subvenitur; discordes ad concordiam hac die redeunt, pacificantur irati; dant indulgentiam principes criminosis; servis malis indulgent domini; judices etiam latronibus parcunt, patescunt carceres in toto orbe. Hac die ad lætitiæ festivitatis exeunt qui se clausurunt, propter austeritatem culparum flendo, quod ridendo forte, aut irascendo, aut aliis quibuslibet modis transgrediendo commiserere. Hæc et his similia multa dicente sancto Silvestro conquievit omnis contradictio, quam Græci Christianissimi et docti viri opposuisse memorati sunt, dicentes: Vere apostolica sedes hoc a Petro didicit, quod nulla potest ratione convinci. » Si de die Sabbati judicantur Romani quod jejulent in eo, cur non judicantur qui jejulant quinta Sabbati; aut cur moderni Græcorum suis majoribus doctiores existere malunt, ut quod illi receperunt, et dignis laudibus extulerunt, hoc isti reprehendere quærant: non enim vel religiosiores, vel doctiores eis comprobantur; vidcant ne fortasse insolentiores reprehendantur. Cur enim per tot sæcula quod cum pace Christiana observa- cludi, in quo ascensio Domini constet apostolis esse revelata? In hac etiam die sacrificium, etc.

* Natalem calicis. In codice San-Germ. longe aliter: *Cur quinta feria Christianorum putetur festa ex-*

lum est, nunc portari non potest, verum moliendo A contradictiones in discordiæ scandalum congeritur: an adeo imprudentiæ tenebris sunt involuti, qui putent Ecclesias Christi insolentium reprehensione velle mutare, quod inconcussa per multa sæcula servavere?

Melchides, Romanæ sedis apostolicus a Petro apostolo trigesimus tertius, de quinta Sabbati constituit, ut nulla ratione, Dominica, aut quinta feria jejunium quis de fidelibus ageret; quoniam eos dies pagani quasi sacro jejunio celebrabant. Et quamvis potior illa ratio videatur esse de diei Domini pransione quam omnis tenet Ecclesia, quod in ea videlicet Christus a mortuis surrexerit, et quod futuri sæculi requies per eam significatur: de quinta quoque Sabbati, quam beatus Silvester cum Græcis B disputans reddidit, non est tamen contemnendum quod Melchides Romanus episcopus edocuit. Paganorum etenim jejunia destruere potius quam imitari debet Ecclesia catholica, quemadmodum festivitates eorum universas, in quibus potius dæmonibus quam Deo vero noscitur deserviri. Et ideo convenienter definitum est illis diebus a Christianis non esse jejunandum, quibus pagani jejunare noscuntur; ne piæ sanctimoniam religionis maculare videatur superstitione dæmoniaci cultus. Attamen cum prima Sabbati sit omnibus Christianis generalis observantia, non jejunandi, quintam Sabbati non omnibus observare mos est, pluribus in eo die jejunantibus, maxime Quadragesima paschali; nec tamen ob hoc ulla sit inter Ecclesias Christi di- C ceptatio, servantibus singulis quam susceperunt a majoribus suis jejunandi vel prandendi consuetudinem. Hoc si vellet Græcorum principes attendere, non tam leviter reprehenderent Latinos sive Romanos Sabbato jejunantes, sed sua contenti consuetudine, mirarentur Reginam assistere Christo in vestitu deaurato, circumamictam varietate, nec certis regulis conarentur addici, de quo nullam habent tam Novi Testamenti quam Veteris auctoritatem.

CAPUT IV.

Romani, quod Græcorum more Quadragesimam non observent, redarguuntur. Quam ob causam quadragesima dierum jejunium ante Pascha. Variæ hebdomadarum numerus servatur. Quare nonnulli D Occidentalium triginta sex dies jejulant. Quadragesimus dierum numerus explicatur.

Transeamus jam ad illud quod de Quadragesima paschali conantur redarguere, dicentes, quod non jejunemus sicut illi octo hebdomadas ante Pascha a carnium, et septem hebdomadibus a casei et ovorum esu suo more non cessamus. Sic ista dicentes, tanquam hanc illorum consuetudinem omnes Orientales et Occidentales, præter Romanos, Ecclesiæ conservent: quandoquidem tam in Orientalibus quam in Occidentalibus Ecclesiis multa diversitas inveniat, sicut jam superius ostensum est, aliis sex hebdomadibus, præter Dominicam, Ecclesiis

ante Pascha jejunantibus; aliis ante sex septimanas; aliis ante septem Paschæ septimanas jejunium inchoantibus: id est, quidam jejunium Paschale inchoant sexta hebdomada ante Pascha, nonnulli septima, plures octava; superaddunt etiam alii nonam.

Videant igitur isti reprehensores quos habeant vel comites vel imitatores. Denique cum Romanis non consonant, qui sex hebdomadas continenter ante Pascha præter Dominicam jejulant; neque cum eis qui septima hebdomada jejunium inchoant: quandoquidem isti illa se dicunt hebdomada ab ovis et caseo continere, perfectam vero jejunii nondum observantiam suscepisse, quod faciunt illi qui septem hebdomadas jejunio Paschali dedit- B cavere.

Dicunt etiam isti, quod octo hebdomadibus ante Pascha carnibus abstineant, jejunii sui non plenam, sed dimidiatam continentiam agentes; unde longe fiunt ab eis qui sic octava hebdomada jejunium inchoant, ut nihil de continentiae varietate permittent. Jam vero cum illis qui novem hebdomadibus jejunando Paschale tempus præveniunt, nullam isti videntur habere communionem; quandoquidem in nona hebdomada nec ab ovis, nec a caseo, neque a carnibus se continere profiteantur. Ergo cum deprehendantur in observatione jejunii Paschalis non solum ab Occidentalibus, verum ab Orientalibus dissentire, dicant qua ratione reprehendant Romanos, et non reprehendi verentur ab aliis Ecclesiis, quibus in Paschali jejunio non concordare videntur: aut certe proferant vel Veteris vel Novi Testamenti præcepta, vel auctoritatem, qua defendant suam consuetudinem, vel Romanam merito reprehendant. Quod cum facere nequeunt, doceat eos saltem consuetudo Ecclesiarum varia jejunandi, quod non ista fiat observantia de præceptione quacunque divina, cujus necessitate jejunantes coerceantur: sed maneat in uniuscujusque proposito, seu voluntatis arbitrio, ut cum gaudio sancti Spiritus offerat Deo quod sibi rectum possibileque videtur, et non necessarium, sed fiat voluntarium bonum nostrum: nec tamen ut hoc in uniuscujusque sit singulariter electione, verum servanda est singulis Ecclesiis majorum auctoritas, et consuetudo; quatenus singuli custodiant quod unaquæque Ecclesia a suis accepit fundatoribus custodiendum. Nisi forte putandum quod Græci sint in hoc præponendi, quod hebdomada septima nec ova nec caseum comedant; quandoquidem longe præcelluntur ab eis qui coctum aliquid per totam Quadragesimam non comedunt; necnon ab eis qui solo pane vescuntur. Appareant etiam multum inferiores illis, qui nec hoc, sed herbarum tantummodo esu relictur. Nec quoque penitus eis conferendi, qui per totam Quadragesimam vix semel aut bis in hebdomada cibum corpori largiuntur. Cessent igitur se superextollere, ne corruant; sed potius humilientur ut surgant, et potiore esse cognoscant concordiam pacis, et dilectionis unitatem, quam jejuniorum quæ

servantiam. Considerent quoque cur ista varietas ante Pascha jejunandi contigerit.

Denique tam evangelica quam legali docemur auctoritate, quadraginta dierum celebrandum fore jejunium: nam Salvator in Evangelio legitur quadraginta diebus et noctibus jejunium continuasse. In Veteri vero Testamento scribitur quod Moyses his hunc dierum jejunando numerum compleverit; semel quidem antequam legis Decalogum, Domino tribuente, perceperit; secundo vero postquam populi transgressione provocatus, tabulas ad radices montis confregerit: duabus de causis iterum quadraginta dierum jejunium noctiumque continuans; una videlicet qua divinitatis offensam circa transgressores placabilem redderet; altera vero qua legem rursus a Domino dignus percipere præstaretur. Elias quoque Jezabelis indignationem fugiens, quadraginta diebus et noctibus per solitudinem gradens, usque dum ad montem Dei Oreb perveniret, jejunavit. Hinc factum est ut mos Ecclesiis inoleverit, quadraginta dierum continuatione jejunii.

Cum ergo hunc fere omnes numerum jejunando Christi Ecclesie celebrare contendant, nec tamen in hebdomadarum numero simul omnes conveniant, dierum facit hoc variabilis vicissitudo. Constat enim apud homines quadragenarium observari numerum Paschalis jejunii, non tamen omnes singulis uniuscujusque hebdomadis diebus jejunare: quidam enim Dominica tantummodo prandent, alii nec sabbato, nec Dominica jejunant: reperiuntur nonnulli quinta Sabbati jejunium solvere. Sed quia Dominica non jejunant, aliis vero per singulas hebdomadas diebus jejunant, quadragenarium numerum non adimplent; siquidem quatuor dies minus in numerum veniunt: unde fit, ut quadragenarium adimplere volentes, non sex tantum, verum septem hebdomadas ante Pascha jejunent, quamvis sex hebdomadæ non quadraginta tantum, verum quadraginta duos dies contineant. Subtractis autem sex Dominicis de quadraginta duobus, supersunt triginta sex dies quibus jejunium celebratur; ut vero quadragenarius perficiatur quatuor dies hebdomada septima jejunatur. Hinc efficitur, ut hebdomadis septimæ non sex, sed quatuor tantummodo dies jejunetur, qui triginta sex diebus superadditi quadragenarium perficiunt. Qui vero nec sabbato, nec Dominica jejunant, et tamen ante Pascha quadragenariam implere gestiunt, necesse est ut octava hebdomada jejunium incipiant. Nam quinque tantum diebus per singulas septimanas jejunare comprobantur, et octies quini quadraginta perficiunt, qui quadragenarius octo septimanis lege præscripta perficitur. Huic vero numero, id est, duobus Dominicæ et sabbato, quibus non jejunatur, qui quintam sabbati superaddere malunt, quadragesimam ante Pascha jejunare non possunt; nisi novem jejunium hebdomadæ sortiantur: tribus enim ablatis de septem, Dominica videlicet, sabbato, et quinta sabbati, supersunt quatuor dies per singulas hebdomadas jejunii; et quaternarii novies

A ducti triginta sex, non quadraginta implere noscuntur: et cum quadraginta jejunando dies non impleant, quadragesimam tamen implere se dicunt.

Hac de causa Græci non habent quid Romanis objiciant super septimanarum disparitate, quoniam quod illi in octo hebdomadibus faciunt, per singulas hebdomadas quinis non amplius diebus jejunantes, hoc tam Romana, quam Occidentalis Ecclesia, sex hebdomadibus perficere noscuntur; superadditis quatuor diebus hebdomadis septimæ. Nam si octo hebdomadarum sex diebus Græci jejunarent sicut faciunt Romani, vel omnes fere Latini, non in quadragesimam, sed multo amplius ante jejunarent: octies enim seni quadraginta octo perficiunt. Quare videant Græci, si tot diebus ante Pascha jejunant, quam sequantur auctoritatem. Nec Salvator enim, nec Elias, nec Moyses hunc jejunando numerum servaverunt. Quod si jejunii sui summam quadraginta diebus perficiunt, ut a Novo Veterique Testamento non discrepent, nihil quod redarguant in Occidentalibus reperiunt, quoniam tot diebus ante Pascha, quot et ipsi jejunant.

Quod si jejunium est humilitatis exsecutio, secundum illud quod Psalmista confitetur: *Et humiliabam*, inquit, *in jejunio animam meam* (*Psal. xxxiv, 16*): plures quam Constantinopolitani tam Romani quam Occidentales hebdomadas jejunant: siquidem cantica solemnissima videlicet Alleluia, seu martyrum solemnitates, novum ante Pascha septimanis Occidentalis Ecclesia nequaquam solemniori more frequentat, sed ab omni celebri glorificatione, quam per totius anni spatium frequentare consuevit, sese continet, ut tanto gloriosius in die Resurrectionis exsulet, quanto diutius semet humiliando sanctum Pascha prævenire curavit. Nam et filiis Israel Dominus per Moysen mandavit post vituli fabricationem ut ornatum suum deponerent, ut sciret Dominus quid eis faceret: non quod ignoraverit idolatriæ culpa qua ferri pœna debuerit, sed quod ex humilitatis afflictione prævaricator populus ostenderet quemadmodum reatum prævaricationis agnosceret, qualique satisfactione quod deliquerat expurgare maluisset. Quid ergo ornatum populi, quem deponere jubetur, accipere debemus, nisi lætitiæ splendorem, quo lætari consueverat priusquam idolatriæ culpam contraxerit? Sic igitur vel Romana, vel Occidentalis Ecclesia, ornatum suum deponit semet humiliando, quando festa lætitiæ vel hymnorum gaudia, quibus totius anni spatio consueverat exsultare, dimittit, et humilitatis habitum sumens, exsultationis gloriam deponit; quatenus humilitatis habitu faciem Domini præveniens, Paschalia festa exsultationis gaudio suscipiat.

Non habent igitur Græcorum imperatores unde merito culpam queant vel Romanos vel Occidentales, si non tot hebdomadas ante Pascha quod illi jejunant, quoniam dierum numero quadraginta jejunando coæquantur. Quod sit jejunium humilitatem significat, et humilitas est depositio lætitiæ, affi-

ctionis forma, mœroris habitus, jucunditatis remotio, A jure quidem dicuntur Romani vel Latini Constanti-
nopolitanis plus jejunare, quoniam novem hebdoma-
dibus semet humiliando Pascha præveniunt, licet
illud sit, præcipuum. Unde reprehensores Roma-
norum sese debent redarguere, si tamen disciplinæ
legibus cupiunt esse subjecti, quod consuetudo
jejunandi ante sanctum Pascha cunctis Ecclesiis non
sit uniformis, nec ulla divinorum mandatorum lege
constringuntur ad ista; sed unicuique licitum sit
Ecclesiæ suorum sequi majorum consuetudinem.
Quod si novissent, non tam procaces in reprehensionem
viderentur eorum maxime qui, quod exercent,
apostolico quidem instituuntur magisterio, et ratio-
nis satis honestæ consideratione.

Jejunant denique Romani sex ante Pascha septi- B
manas continuatim, præter Dominicam, qua jeju-
nium solvunt. Unde si jejunantes triginta sex dies
quatuor minus a quadraginta complere noscuntur;
causa cur ita faciant pie considerare volentibus et
honestæ satis est, et in evidenti posita. Siquidem
annus solaris trecentis sexaginta quinque diebus per-
agitur; horum dierum decimam si assumas, triginta
sex dies habebis: jubemur autem laborum decimas
nostrorum offerre Domino. Non igitur immerito decimas
etiam dierum illi offerimus, ut qui totius anni
spatio nobis viximus, anni decimas illi offerendo
dierum, Domino vivamus; ut delicta quæ per to-
tum annum admisimus nobis vivendo, purgemus
per hos Domino dies serviendo.

Sed quia perpauca sunt in Occidente qui non C
quadraginta dies ante Pascha jejunando compleant,
hiæ etiam causa reddenda est, qua factum est, ut
quadraginta dierum numero sint contenti. Seposita
igitur auctoritate vel evangelica vel legali, qua
docemur evidenter quadraginta dies nos jejunio fore
mancipandos: siquidem sunt decem præcepta legis
quibus servire præcipimur, secundum instituta Ve-
teris Testamenti, et quatuor Evangelia, quibus in
novitatem vitæ deducimur: Quater etenim deni
quadragenarium perficiunt; et unusquisque Do-
mino serviens ad perfectionis summam venisse co-
gnoscitur, si legale Decalogum Evangelii perfectione
suppleverit. Constat etiam homo quatuor, sicut
mundus elementis. Et quoniam Decalogum legis per
multa transgredimur, necesse est ut quater decies D
nos affligendo delictorum veniam consequamur.

Hæc igitur causa est cur placuerit Romanis seu
Latinis jejunare quadraginta dies ante Pascha; quæ
cum religiosa, tum fore mystica comprobatur, sic-
ut superius ostensum est. Est igitur et hæc repre-
hensio jejunandi super hebdomadarum numerum
ante Pascha et injusta, et nullo rationis pondere
suffulta: quapropter pro nihilo ducenda, nisi quod
charitas, quæ omnia suffert, cogit respondere tali-
bus, quæ præter rationem objecta deprehenduntur;
quatenus cognita ratione, reprehendere non

^a *Capita veste cooperiunt.* Locum hunc velim ex-
pendant, qui de vestimentis monachorum disputant.

audeant, quod honestatis jure religionisque decore
observari cognoverint, et ad unitatis concordiam
pacifici redeant, a qua deviasse stulta præsumptione
non timuerant.

CAPUT V.

De barbæ seu capitis tonsione agitur.

Jam videamus quod de barbæ tonsione clericos
culpæ non tantum Romanorum, verum omnium
Occidentalium Christi Ecclesiarum non venentur.
Quæ tam levis agnoscitur, ut nihil ei responderi
merito decerneretur, ne forsitan talium levitati pa-
res, vel certe leviores æstimentur qui nullam habenti
rationem objecto respondere potius, quam contem-
nere delegere. Quid enim refert ad justitiæ non
tantum perfectionem, verum etiam inchoatio-
nem barbæ detonsio, vel conservatio? Dicant ergo
redarguentes quid hinc vel in Novo vel in Veteri
Testamento præceptum reperitur: et, ut plus infe-
ram, quid in apostolorum scriptis, vel ecclesiastico-
rum constitutis magistrorum hinc esse determina-
tum insinuare possunt? Est enim istud, sicut et reli-
qua multa, singularum consuetudini derelictum
Ecclesiarum, ut pro respectu majorum capitis comam,
sive barbam, vel nutriant, vel tondeant. Aliis
siquidem mos inest barbam seu caput tondere: non-
nullis vero barbam quidem non tondere, caput vero
crine totum nudare: nonnullis autem placet faciem
pilis omnibus spoliare, verticem capitis capillorum
tonsione detergere, relicta capillorum parte quæ inter
nudati verticis partes et tempora consistit. At
vero quidam barbam non attendent, caput vero ex
parte tondent, et detonsum ex parte relinquunt. Est
quidem iste clericorum habitus non uniformis cunctis
ecclesiis, sed pro consuetudine majorum varius
atque diversus; nec hinc aliquando inter ecclesias
vel Occidentales, vel Orientales contentio nata est,
sed tenuerunt singulæ quod suis a majoribus susce-
pere; vel quod provinciarum usus potius appro-
bavit.

Redarguit apostolus Paulus Corinthios quod viri
quidem vel comam nutriebant, vel capita velabant;
mulieres autem nec capita velabant, nec comam nu-
triebant. Quæ consuetudo jure reprehenditur ab
Apostolo; quoniam etsi Corinthiis videbatur probabili-
s, naturæ tamen apparebat inconveniens. Et cur id
reprehenderit, causam evidenter ostendit, dicens:
*Vir quidem non debet velare caput suum, quoniam
imago et gloria Dei est (I Cor. xi, 7).* Cur autem mulier
debeat vel comam nutrire, vel caput velare,
causam similiter edocet, dicens: *Debet mulier pote-
statem habere super caput propter angelos (Ibid.,
20).* Hinc igitur considerent clerici qui barbam qui-
dem nutriunt, at vero caput penitus capillis omni
ex parte nudant, et vel vim frigoris vel caloris ferre
non valentes, vel potius hujusmodi deturpationem
habitus utcumque celare volentes, capita veste coope-
riunt^a, an contra præceptum apostolicum venire com-

Nam cum morem eorum qui capita radunt, ac veste
cooperiunt redargui utcumque posse moneat Ratram-

probenur. Siquidem negare non possunt contra A sententiam Pauli se facere dicentis : *Omnis vir orans, vel prophetans velato capite, deturpat caput suum* (*Ibid.*, 4).

Non ista dicimus quo forsam talem consuetudinem reprehendere malimus : scimus enim et huiusmodi habitum humilitatis esse indicium ; sed ut moneamus Græcorum imperatores e vicino habere quod possint vel redarguere, vel emendare ; nec longe positos vel Romanos vel Latinos leviter reprehendant : qui si radant barbam, comam tamen nec nutriunt, nec caput vel prophetantes, vel orantes velant : licet habeant in sanctarum auctoritate Scripturarum unde suam consuetudinem optime defendant. Et in Veteri quidem Testamento Nazareis consuetudo manebat, ut consecrationis tempus adimplentes caput et barbam raderent, et in ignem sacrificii ponerent : hoc significantes, quod non solum actus, verum etiam omnes cogitatus suos Domino consecrarent. Hinc Ezechieli prophetæ sermo divinus loquitur : *Et tu, fili hominis, sume tibi gladium acutum, radentem pilos ; assumens eum, duces per caput tuum et barbam tuam* (*Ezech.* v, 1). Fuerat enim sacerdos non extranei generis, sed de sacerdotali germine procreatus : unde secundum consuetudinem Nazaræorum radere mandatur et caput et barbam. In apostolorum Actibus quoque scribitur, Priscam et Aquilam, Judæos in Christum credentes, in Cenchrus caput sibi totondisse : habebant enim votum, sicut consequenter Scriptura significat. Et in Hierosolymis seniores apostolo Paulo loquuntur : *Sunt nobis viri quatuor ; votum habentes super se : his assumptis, sanctifica te cum illis, et impende in illis ut radant capita, et scient omnes quia quæ de te audierunt falsa sunt, sed ambulas et ipse custodiens legem* (*Act.* xxi, 23, 24). Et paulo post : *Tunc Paulus assumptis viris, postera die, purificatus cum illis intravit in templum, annuntians expletionem dierum purificationis* (*Ibid.*, 26). Hunc morem sequentes clerici Romanorum, vel cunctarum fere per Occidentem Ecclesiarum, barbas radunt, et capita tondent, formam accipientes tam ab eis qui in Veteri Testamento Nazaræi dicebantur, quam ab eis qui in Novo Testamento talia fecisse leguntur. Sed non penitus capillis capita nudant, verum pro parte significantes tali schemate tam regale decus, quam insigne sacerdotale. Siquidem regibus decus est proprium coronas in capite ferre ; pontifices autem in templo thiarras vertice portabant : et thiara quidem hemisphærii gerit similitudinem ; corona vero circuli gerens figuram caput assolet ambire. Loquitur beatus Petrus apostolus credentibus : *Vos autem estis genus electum, regale sacerdotium* (*I Petr.* ii, 9). Quod significare volentes clerici Romanorum, sive Latinorum, in verticis nudatione thiarræ similitudinem

mus, addatque id se non idcirco scribere, quod morem illum omnino improbandum putet, sed ut Græcis principibus ostendat, apud eos non nihil esse quod reprehendere facilius possint, quam quod est

figurant, per quam sacerdotale decus insinuant Porro reliqua pars capillorum caput ambiens, neque tamen verticem contingens, speciem coronæ representat, qua regalis dignitas ostentatur. Sic utraque hac specie regale sacerdotium designatur.

Christus etiam rex et sacerdos exprimitur, propheta testificante : *Dominus legislator noster, Dominus Rex noster* (*Isa.* iii, 22). Item : *Reges eos in virga ferrea* (*Psal.* ii, 9). Quod autem sacerdos sit, Pater Filio testificatur, dicens : *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech* (*Psal.* cix, 4). Igitur sive Christi sacerdotium atque regale solium clerici Latinorum significare volentes, huiusmodi schéma capite gestant : sive quod omnis Christiana natio regia simul atque sacerdotali dignitate præmineat, tali specie designant. In faciei vero denudatione cordis ostendunt puritatem, illud innuentes apostolicum, ubi ait : *Nos autem revelata facie gloriam Domini speculantes, in eandem imaginem transformamur* (*II Cor.* iii, 18). Facies enim capitis faciem cordis insinuat : sicut enim caput arx est cordis, sic mens hoc loco, quæ cor appellatur, animæ culmen existit : debet enim facies cordis cogitationibus terrenis jugiter spoliari, qualiter puro sincereque conspectu gloriam Domini possit speculari, et in eam per contemplationis gratiam transformari.

Beatus quoque Petrus apostolus, necnon et alii plures tam de numero apostolorum, quam etiam de Christi discipulorum, leguntur et barbas et capita rasisse. Siquidem hoc egisse Petrum ipsius hodieque testantur imagines, quæ tali schemate pictorum arte formantur. Nec propterea Græcorum veriti sunt reprehensionem vel Apostolus, vel reliqui Christi discipulorum, quibus non displicuit istiusmodi habitum sibi assumere. Et cum nec ante legem, nec post Evangelium hactenus quæstionem hanc aliquis intenderit, viderint cur Græcorum imperatores reprehendere moliantur, quod reprehensionis calumniæ subjacere nequaquam merito possit. Si enim barbam tondere peccatum est aliquod, vel divinæ legis ulla transgressio, dicant cur propheta Domino iubente barbam raserit ; cur Nazareis iste mos exstiterit ; cur denique apostoli hanc consuetudinem non exhorruerint. Sed huic oppositioni superseadamus, quoniam nec rationis virtute nixam, nec gravitatis eam aliqua dignitate suffultam conspiciamus : et nisi minus prudentibus subrepi posse arbitraremur, nullam ex hoc fieri responsionis disputationis justius decerneretur.

CAPUT VI.

Cælibatus clericorum propugnatur adversus Græcos. Cælibatus clericorum legibus ecclesiasticis asseritur.

Nunc illud considerandum quod obijciunt Romanos nuptias damnare, quoniam presbyteris uxores

apud Latinos usurpatum ; satis, mea quidem sententia, ostendit in his regionibus hoc vestis genere quo nunc utuntur, monachos suæ ætatis usos non fuisse.

ducere non solum non consentiunt, verum penitus interdiciunt. Quamvis in cæteris nimium superstitiosi videantur objectis, in isto tamen vel stupendi, vel dolendi plurimum videntur. Stupendi quidem, si tam sunt a sapientiæ lumine remoti, quo non intelligent Romanos in hoc facto non solum non culpabiles apparere, verum etiam prædicabiles enitere. Nam continentiae bonum et castitatis insigne tam constat esse præclarum, ut etiam gentilibus sit admirabile; et in omni ordine cum sit prædicabile, tum præcipue in sacerdotibus, ac reliquis sacri altaris ministris; quos cum reliquæ virtutes faciunt illustres, illustriores tamen reddunt sanctimoniam splendor, et castitatis decus egregium. Dolendi vero sunt, si talia cum noverint, adversus conscientiam propriam nitentes, reprehendere non verentur quod laudabile fore non ignorant. Timere namque debuissent quod per Isaiam loquitur Spiritus sanctus: *Væ eis qui dicunt malum bonum, et bonum malum, ponentes tenebras lucem, et lucem tenebras (Isa. v, 20).*

Quemadmodum ergo consequens esse decernunt, ut Romani damnare nuptias iudicentur, si penes illos episcopi seu presbyteri matrimonia non sortiuntur: ergo si propterea nuptiarum damnatores habendi sunt, eidem sententiæ subjacebunt Patres tam Veteris quam Novi Testamenti. Elias propheta, cujus ad imperium cælum reseratur et clauditur, quique ministerio angelico sustollitur ad cælos, non duxit uxorem. Jeremias vates in utero sanctificatus, virginitatis bonum, et castimoniam puritatem matrimonio prætulit. Daniel, vir desideriorum appellatus, magis continentiam quam conjugalem copulam delegit. Nec tamen isti nuptias damnare, quamvis nuptiarum fœdera non habuerint. Salvator de virgine nasci maluit; ut sacrum conjugium approbaret, nuptiis interesse non renuit. Joannes amoris privilegium a Christo promeruit, quoniam plus Christi discipulatum, quam nuptias elegit. Petrus apostolus, antequam Christus eum in apostolatus dignitatem subrogaret, matrimonium non sprevit: apostolatus autem dignitate sublimatus, et in evangelicam prædicationem destinatus, etsi conjugem non repulit, opus tamen conjugale declinavit. Quod etiam cæteros apostolos fecisse non dubitandum. Attamen istos nemo sanus dicet damnasse conjugia, licet continentiam sanctimoniam fuerint amplexati.

Porro Romani quemadmodum culpantur nuptiarum fœdera damnare, quandoquidem apud eos nuptiæ celebrentur, et ex legitimo matrimonio filii procreentur? Scribit beatus apostolus Paulus Corinthiis, dicens: *Volo autem omnes homines esse sicut me ipsum; sed unusquisque habet proprium donum ex Deo: alius quidem sic, alius vero sic (I Cor. vii, 7).* Unde vero dicebat quod vellet omnes homines esse sicut seipsum, paulo superius aperit, ubi conjugatis præcepta sanxit invicem sibi quemadmodum deservirent, sui corporis potestatem tam vir quam femina non habendo, sed ex alterius permissione servando. Unde in conclusione sic intulit: *Hoc autem, inquit,*

dico secundum indulgentiam, non secundum imperium (Ibid., 6). Cui protinus subjecit: *Volo autem omnes homines esse sicut meipsum, et reliqua.* Quibus manifeste significat se cælibem esse, nec uxoris copula detineri. Hinc alibi scribit: *An non habemus potestatem sororem mulierem circumducendi (Ibid. ix, 5)?* In qua re socium sibi Barnabam fore non abnegat, dicens: *An ego et Barnabas hanc potestatem non habemus (Ibid., 6)?* Et tamen ista cum beatus Apostolus de se profiteatur, nequaquam nuptias condemnat, de quibus et præcepta conjugatis dedit, et incontinentes hortatur, ut si se non continent, nubant. Adeo namque tam Salvator quam beatus Paulus matrimonii pacta non reprobant, ut statuunt uxorem a viro non discedere, nec virum uxorem relinquere, nisi causa fornicationis: quod si discesserint, inuptos manere.

Attamen continentiam persuadere desiderans Paulus, sic eisdem Corinthiis scribit: *Hoc itaque dico, fratres: Tempus breve est, reliquum est ut qui habent uxores, tanquam non habentes sint; et qui sicut, tanquam non sicut; et qui gaudent, tanquam non gaudentes; et qui emunt tanquam non possidentes; et qui utuntur hoc mundo, tanquam non utantur: præterit enim figura hujus mundi (I Cor. vii, 29-34).* Qui superius incontinentibus nubendi licentiam dederat, tanquam infirmis salutis remedium porrigens dicit, *Melius est enim habere quam uri (Ibid., 9).* Nunc præcipit frena luxuriæ cum propria quoque uxore cohibere. Qui est enim aliud quod dicit: *Qui habent uxores, tanquam non habentes sint, nisi dicere, libidinis lasciviam a propriis etiam uxoribus reprimere, et amori magis filiorum, quam carnis desiderio servendum? Propter quod dixerat superius: Bonum est homini mulierem non tangere (Ibid., 1).* Sed quoniam hæc virtus non omnibus adest, propterea dico, *Propter fornicationem autem unusquisque suam uxorem habeat, et unaquæque suum virum habeat (Ibid., 2).* Quod hoc loco infirmitati conceditur, posterius resicare gestiens, ait: *Qui habent uxores, tanquam non habentes sint.* Monens non semper infirmitati deservendum, verum castimoniam sanctitati consuescendum; quoniam præterit figura hujus mundi. Figura fuit mundi carnalem posteritatem quærere, et filiorum progenie gaudere, turbaque propinquorum exsultare: at vero quoniam mundus in extremo positus finem præstolatur; et, ut ait beatus Joannes, *Novissima hora est (I Joan. ii, 18);* non carnalis propago sed spiritualis magis debet appeti successio: *Ut qui vivunt, jam non sibi vivant, sed Christo qui pro eis mortuus est, et resurrexit (I Cor. v, 15).* Propterea dicit flentes fieri debere tanquam non flentes, ut hujus mundi ruinam atque tribulationes æternorum spe gaudiorum consolentur. Similiter gaudentes in sæcularibus temporaliter commodis, fiant tanquam non gaudentes; ut temporalis boni gaudia contemnentes propter sui fragilitatem, atque permutationem, de æternis potius gaudeant et exsultent; quatenus gaudia perennia

consequi prævaleant. Similiter ementes non hic considerare concupiscant, sed possessionem suam in cœlestibus esse desiderent, cum Psalmista loquens: *Quid enim mihi est in cœlo, et a te quid volui super terram (Psal. xii, 25)?* Sic qui utuntur hoc mundo, tanquam non utantur, ut in transitu sit eis, non in desiderio; et in via, non in patria; et tanquam ex latere respiciatur, non ut amore tenendi, sive fruendi, possideatur. Et propterea consequenter ait: *Volo autem vos sine sollicitudine esse: qui sine uxore est, sollicitus est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo. Qui autem cum uxore est, sollicitus est quæ sunt hujus mundi, quomodo placeat uxori, et divisus est: et mulier innupta, et virgo, cogitat quæ Domini sunt, ut sit sancta et corpore et spiritu. Quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro (I Cor. vii, 32-34).*

Videant itaque Græcorum principes, Romanos regardare nitentes super continentia sacerdotum, ministros altaris in qua sorte constituere disponant; an eos velint esse sine sollicitudine, quod vult Apostolus, an certe sollicitudinibus implicari mundi, quod non optat Apostolus. Si enim sine uxore sunt, a sollicitudine mundi liberi, eorum sollicitudinem gerunt quæ sunt Domini, quærentes omni tempore Deo complacere; apostolicum illud meditates: *Omnia quæcunque facitis, in nomine Domini semper facite (Coloss. iii, 17)*. Si vero cum uxore degerent, necesse est mundi sollicitudinibus eos implicari, et quærere jam quomodo placeant uxori, non Deo: et hujusmodi quicunque sunt, divisi sunt, quoniam inter amorem uxoris, amoremque Dei medii consistunt, non valentes dicere cum Propheta: *Portio mea, Domine, dixi, custodire legem tuam (Psal. cxviii, 57)*. Neque cum beato Jeremia, qui ait: *Pars mea Dominus, dixit anima mea, propterea præstolabor eum (Thren. iii, 24)*. Dicit Apostolus: *Mulier innupta, et virgo cogitat quæ sunt Domini, ut sit sancta et corpore et spiritu (I Cor. vii, 34)*. An igitur decet Domini sacerdotes, et altaris ministros, mulieribus innuptis et virginibus esse inferiores, ut illis cogitantibus quæ sunt Domini, sanctimoniam tam corpore quam spiritu conservando, isti cogitent quæ sunt mundi, sanctitatem corporis et spiritus respuendo? Utriusque namque sanctimonia privantur, qui cogitationem habent eorum quæ sunt mundi, placere uxori gestientes; quoniam, sicut dicit Apostolus: *Quæ nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro (Ibid.)*. Ait Salvator duobus dominis neminem posse servire (*Matth. vi, 24*). Ergo vel episcopi, vel præbyteri, cogitantes debitum solvere uxori, cogitare nequeunt servitutis debitum Domino solventæ. Et cum clerici dicuntur quia sint Domini sors (sic enim nomen ipsum sonare deprehenditur) et eorum portio non alia sit, quam Dominus; sacerdotes uxori servientes, et ea quæ sunt mundi cogitantes, sortem Domini, qua specialiter ei cohærere debuerant, respuere; nec jam eorum possessio solus est Dominus; quoniam mundo per meditationis as-

siduitatem cohærendo, Domino cohærere nequeunt. Mens namque cogitationibus suis mundum amplexans, et mundo inhærens, Dominum complexari, et illi inhærere nullo modo prævalet.

Propter quod mirandi Græcorum principes, quod reprehendere studeant Domini sacerdotes a complexu mulierum longe se facientes, ut nulla necessitate destineantur a mundo, sed mundum respuentes, liberi possint jugiter inhærere Christo. Quantum vero conjugale vinculum conferat impedimenti Dominum jugiter obsecrandi, beatus Paulus insinuat, cum consequenter dicit: *Porro ad utilitatem vestram dico, non ut laqueum vobis injiciam, sed ad id quod honestum est, et quod facultatem præbeat sine impedimento Dominum obsecrandi (I Cor. vii, 35)*. Liquidum namque dicens ista, demonstrat uxori servientes facultatem nequaquam habere jugiter Dominum obsecrandi, verum ad tempus tantummodo. Videant igitur isti nuptiarum censores, quales habere velint sacerdotes; utrum eos qui sanctimoniam servantes puritatem, facultatem habent sine impedimento Dominum obsecrandi, sancti manentes, in sanctis jugiter habitantes, mundum spernentes, cœlestia contemplantes; vel eos certe qui conjugalibus addicti vinculis, nec in sanctis continuo valentes habitare, nec mundum spernere, nec omni tempore Dominum pro sibi subjecta plebe deprecari, quamque sit istorum intellectus ab apostolico sensu longissime remotus. Ille continentiam persuadet, isti sacerdotum sanctimoniam (sine qua nemo videbit Deum) nuptiarum condemnationem interpretantur; oblitus quod ait Apostolus: *Hoc ad utilitatem, inquiens, vestram dico, continentiam persuadens. Mox autem infirmitati consulens, inquit: Non ut laqueum vobis injiciam. Ostendit enim quid desideret: sed considerat quod unusquisque proprium habeat donum a Deo, alius quidem sic, alius vero sic. Rursus ad id quod potius est exhortans, subjungit: Sed ad id quod honestum est; subauditur, vos invitans. Honestatem, talia dicens, continentiam præponit nuptiis: non quidem quo nuptias condemnet, sed evidenter prædicat quod nuptiæ quidem bonæ sunt, sed melior est continentia vidualis; supereminet autem integritas virginalis.*

Non sunt igitur reprehendendi vel Romani vel Latini, si vel episcopus, vel sacerdos a maritali toro suspendunt; quoniam nec Apostolus habetur dignus reprehensione, qui castimoniam persuadens, conjugii fœdus hortatur non agere, quatenus facultas jugis maneat fidelibus Dominum deprecandi. Et enim qui Dominici corporis et sanguinis omni tempore debent sacramenta contingere, quemadmodum valent conjugio deservire? David namque ad Abimelech sacerdotem veniens, non antea meruit panes sacros contingere, quam se puerosque suos a mulierum tactu tertia jam die diceret purificatos. Et quis ignorat corporis et sanguinis Christi mysterium fore longe sublimius panibus, qui per singula Sabbata proponebantur super mensam in templo? Et si mi-

nime licebat eos contingere qui non sanctificati fuissent a mulieribus, quemadmodum expediat sacra contingere Dominica mulieribus deservientes, et conjugali toro mancipatos? Quod mysterium Thessalonicensis Ecclesia diligenter examinans, clericos ante clericatum legitime ductas uxores si cognovissent, deponendos fore censuerunt. Unde mirandum Græcorum principes in Romanis redarguere, quod in Thessalonicensibus patienter concedunt. Quod si moderno tempore suæ fortassis superstitioni præbuere consensum, quolibet modo teneant persuasos, noverint, tamen majorum talem suorum exstitisse consuetudinem.

Sed veniamus ad ecclesiastica tandem decreta, quo cognoscamus quid decernere super his maluerint. In Nicæno concilio sub Constantino imperatore primo per trecentos octodecim episcopos sic decernitur (*can. 3, ex vers. Dionysii Exigui*): « Interdixit per omnia magna synodus, non episcopo, non presbytero, non diacono, nec alicui omnino qui in clero est, licere subintroductam habere mulierem; nisi forte matrem, aut sororem, aut amitam, vel eas tantum personas quæ suspicionem effugiunt. » Audiant hæc Constantinopoleos imperatores, et judicent, an debeant isti gradus, super quibus hoc capitulo decernitur, matrimonia sortiri, quibus non licet mulieribus cohabitare, nisi solummodo personis illis quas nulla suspicio possit commaculare. Nam quisquis uxorem duxerit, non potest præter uxorem alias etiam mulieres in domo non habere, quibus uxoria necessitas, et cura domestica suppleatur. Ubi vero cunctarum interdicitur subintroductio feminarum, præter omnino personas quæ careant omni suspicione, manifestum est quod interdicitur etiam uxoria pariter copula, quæ nullo modo potest fieri sine reliquarum accessione feminarum.

In concilio Neocæsariensi sic statuitur (*can. 4, ex ejusdem versione*): « Presbyter, si uxorem acceperit, ab ordine deponatur. Si vero fornicatus fuerit, aut adulterium perpetraverit, amplius pelli debet, et ad pœnitentiam redigi. » Quod hi canones decernunt, hactenus et Ecclesia Romana et omnes Occidentales servare studuerunt, scientes cunctis esse servandum quod patet esse religiosum, et divinis cultoribus dignum. Videant Græci, si quod statutum est tenere contendunt; quod si faciunt, frustra Romanos redarguunt, quos sibi pares in ecclesiasticis servandis conciliis omnino perspiciunt. Quod si constitutum hoc licenter prævaricantur, ecclesiasticarum constitutionum rei deprehenduntur: et dum in Oriente fuerit hoc constitutum, et nimirum servetur ab Orientalibus, quod pro Ecclesiæ disciplina probatur esse sancitum, mirum cur in Occidentalibus culpam nituntur, quod apud Orientales servare non dubitant. Quod si leges ecclesiasticas ignorant, quis nescit fore merito contemnendos, quos non sapientiæ gravitas, sed ignorantie levitas ad loquendum propellit?

In concilio Carthaginiensi (*conc. Afric., an. 424, can. 37*): « Præterea, cum de quorundam clericorum, quamvis erga uxores proprias, incontinentia referretur, placuit episcopos, et presbyteros, et diaconos secundum priora statuta, etiam ab uxoribus continere. Quod nisi fecerint, ab ecclesiastico removeantur officio. » Præsenti capitulo non solum præfati gradus uxores ducere prohibentur, verum a propriis, quas priusquam ordinarentur habuere, continere præcipiuntur: quod si non fecerint, deponi jubentur. Consentitur in hoc decreto tam Nicæno quam Neocæsariensi concilio: nam utrumque præcipit presbyteros ab uxoribus arceri. Qua de re videant imperiales reprehensiones, qualiter justum sit contra decreta majorum presbyteros uxores ducere, quibus inhibetur propriis, quas ante ordinationem duxerant, abstinere. Quas leges si servare maluerint, cognoscant quod injuste Romanos redarguant: quod si noluerint, etiam cum Romanis totius Africæ provinciales episcopos reprehendant, et cum his etiam suos Orientales, qui constituta majorum servantes, episcopos, presbyteros, et diaconos vivere continenter omnino decernunt, nisi suorum delegerint forte decretorum transgressores.

In libro Constitutionum Justiniani imperatoris ita decernitur capitulo vigesimo quarto: « Oportet autem eum qui episcopus sit, neque uxorem habere, neque concubinam, neque liberos, seu legibus incognitos. Et si quis contra hæc fecerit, et is qui factus est, et is qui eum fecit, episcopatus expellatur honore. » Videant nunc Græcorum imperatores, qui Romanos damnare nuptias calumniantur, eo quod non episcopos, non presbyteros, non diaconos, uxores ducere concedunt, quo in loco velint habere suas leges, id est, a suis majoribus institutas. Ecce Justinus Romanorum imperator legibus decrevit eum qui episcopus futurus sit, neque uxorem habere, neque concubinam: vos autem e contrario constituitis ut tam episcopi quam presbyteri matrimonii jura sortiantur. Leges a majoribus vestris constitutæ, qui hoc fecerint, gradus sui præcipiunt honore privare; vos autem illos, qui non fecerint, culpatis nuptias condemnare, nec in vestram eos vultis recipere communionem. Apparet igitur tam ecclesiasticis legibus, quam vestris sanctionibus vos repugnare: quapropter duplicis reatus vos culpa constringitis, veluti transgressores tam divini et humani juris, quam ecclesiasticæ constitutionis (Justinian., ubi supra, *novell. 123, cap. 29*). « Presbyteris autem et diaconis, et aliis in clero scriptis, non habentibus uxores secundum divinas regulas, interdiximus et nos mulierem habere in sua domo, excepta matre, et filia, et sorore, et aliis personis quæ omnem querelam effugiunt. Si quis autem adversus istam observationem mulierem in sua domo habuerit, quæ potest suspicionem inferre turpitudinis, et ille a clericis suis audierit, quod cum tali muliere non debeat habitare, et noluerit eam sua domo repellere; vel accusatore emergente

* Verbis aliquanto diversis lex ista exprimitur *Novell. const. coll. 1, tit. 6, nov. 6, cap. 1.*

probatus fuerit inhoneste cum tali muliere versari; tunc episcopus secundum ecclesiasticos canones clero eum repellat, curiæ civitatis cuius clericus est tradendum. Superior lex specialiter super episcopi persona decreverat, licet pariter presbyterorum, diaconorumque personas comprehenderit. Quod enim episcopo non conceditur, ministris consequenter altaris, et mysteria Domini corporis et sanguinis contractantibus, pariter interdicitur. Quod si non illic ad liquidum de presbyterorum diaconorumque causa decernitur, præsens sanctio dubietatis omnem caliginem remove cognoscitur, interdicens manifesto non solum presbyteris, et diaconibus, sed etiam subdiaconis, et aliis quibuscunque in clero matrimonium interdicitur, ut in sua domo præter matrem, et eas personas quæ suspicione turpitudinis careant, habitare nullo modo permittant; prævaricatores autem, si convicti fuerint, clero depelli decernit, et ad ignominiam pœnam tales curiæ mancipandos esse jubet officiiis.

Non credimus quod Ecclesiæ Græcorum talia de presbyterorum connubiis sentiant, qualia Constantinopolitani principes sentire comprobantur. Absit igitur ut adversus ecclesiastica constituta venire præsumant, et ea reprehendere conentur, quæ constat ab Ecclesiis servata, et jure perpetuo custodita. Quod si potestates sæculi sua præsumptione talia redarguant, qualia prohibent et condemnant et ecclesiasticæ leges et humanæ, mirum cur non advertunt quod eorum sanctionem non solum Occidentalis Ecclesia condemnet, verum etiam Orientalis non recipiat, nisi fortassis tyrannidis crudelitate fatigata quædam pars in Oriente susceptura sit: sed terrere debet eos sententia Domini dicentis: *Qui scandalizaverit unum de pusillis istis qui in me credunt, expedit ei ut suspendatur mola asinaria in collo ejus, et demergatur in profundum maris* (Matth. xviii, 6). Verum fixa stat sententia Salvatoris loquentis ad Petrum: *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam* (Matth., xvi, 18).

Item in eodem libro (*Ibid.*, in fine ejusdem cap.): « Nullus episcopus cum muliere penitus habitet: si autem probatus fuerit hoc non observasse, episcopatus honore deiciatur; quia ipse se indignum sacerdotio ostendit. » Dicant igitur gloriosi principes Græcorum qua præsumptionis audacia freti contra constituta majorum, contra leges Ecclesiæ, contra consuetudinem hactenus observatam venire non ventur, Romanos atque Latinos reprehendentes, quod episcopis, presbyteris, levitis, atque subdiaconis, uxores ducere non concedunt. Ecce enim imperialibus coarguuntur legibus, quæ cum pro Romanis atque Latinis sanciant, eos qui contraveniunt procul dubio condemnant. In Veteri Testamento tabernaculo, sive templo deservientes Levitæ, sive presbyteri, uxoribus non appropinquabant, nec sancta vel ingredi vel contingere præsumebant, nisi sanctificarentur: et vos dicitis quia sacerdotes, quibus officium est corporis et sanguinis Domini mysterium

quotidie celebrare, nec a sacris aliquando recedere, quod uxores ducere debeant, nec inter laicos et sacri altaris ministros ullam differentiam consistere. Quod si requiratur a vobis unde nata fuerit opinio talis, non aliam procul dubio monstrare potestis auctoritatem, quam imperitiam atque jactantiam, de quibus levitatis nasci solet audacia.

CAPUT VII.

Confirmationis sacramentum a presbyteris conferri posse contendunt Græci. Hos refellit auctor. — Qui differt sacerdos ab episcopo.

Nunc ad illud veniamus quod objicitur, quia penes Romanos baptizatorum frontes presbyteri chrismate non liniunt. Quod objectum, sicut et reliqua, magis levitate quam ratione propositum est: siquidem Ecclesiæ suæ consuetudinem sequentes ista proponunt, non aliquam divinæ legis auctoritatem. Quamvis ut hoc fiat et apud Romanos, et apud Occidentales omnes, tam ex Evangelio, quam ex apostolorum Actis esse constat assumptum.

Constat namque Spiritus sancti gratiam per unctionem frontis ex chrismate ab episcopis donari, quod nulli præter episcopos esse concessum evangelica testatur auctoritas. Resurgens etenim Dominus, et discipulis apparens, insufflavit, et dixit eis: *Accipite Spiritum sanctum: quorum remisistis peccata, remittantur eis; et quorum retinueritis, retenta sunt* (Joan. xx, 22). Ergo si remissio peccatorum per Spiritum sanctum contribuitur, et hoc munus apostolis specialiter constat esse donatum; jure solis episcopis hæc gratia reservatur, quos in Ecclesia constat apostolorum successionem, et ministerium sortitos. Moysen quoque legimus in Exodo Aaron et filios ejus in sacerdotale ministerium chrismate sancto perunxisse. Deinde reges et sacerdotes oleo sancto perunctos in Veteri Testamento per pontifices exstitisse; quos constat gessisse figuram veri regis atque Pontificis Domini nostri Jesu Christi; cui Psalmista præcinit, dicens: *Unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ consortibus tuis* (Psal. xlv, 8).

Constat autem omnem Ecclesiam corpus esse Christi, etenim, videlicet regis et Sacerdotis, unde omnes Christiani genus sumus sacerdotale et regale; propter quod post lavacrum unguimur, ut Christi nomine censeamur; et non nisi per pontifices, a quibus reges et sacerdotes ungebantur in lege. In Actis habes etiam apostolorum, quia: *Cum audissent apostoli qui erant Hierosolymis, quia recepit Samaria verbum Dei, miserunt ad eos Petrum et Joannem. Qui cum venissent, oraverunt pro ipsis, ut acciperent Spiritum sanctum. Nondum enim in quemquam illorum venerat, sed baptizati tantum erant in nomine Domini Jesu. Tunc imponebant manus super illos, et accipiebant Spiritum sanctum.* (Act. viii, 14 et seq.) Vide quia primum baptizati fuerant in nomine sanctæ Trinitatis, quod est in nomine Domini Jesu; siquidem totius Trinitatis invocatio in nomine Domini Jesu continetur. Nec tamen adhuc acceperant Spiritum sanctum. Postea vero manus imponentibus super

eos apostolis, acceperunt Spiritum sanctum. Quæ forma servatur hodieque in Ecclesia, ut baptizentur quidem fideles per presbyteros, gratia vero Spiritus sancti per impositionem manuum tribuatur ab episcopis: quod tunc fit, quando frontes baptizatorum chrismate sancto liniuntur ab episcopis.

Item in eisdem Actis: *Factum est autem cum Apollo esset Corinthi, et Paulus, peragratis superioribus partibus, veniret Ephesum, et inveniret quosdam discipulos, dixit ad eos: Si Spiritum sanctum accepistis credentes? At illi dixerunt ad eum: Sed neque si Spiritus sanctus est, audivimus. Ille vero ait: In quo ergo baptizati estis? Qui dixerunt: In Joannis baptismo. Dixit autem Paulus: Joannes baptizavit baptismo penitentiae populum, dicens in eum qui venturus esset post ipsum ut crederent, hoc est in Jesum. His auditis, baptizati sunt in nomine Domini Jesu. Et cum imposuisset illis manus Paulus, venit super eos Spiritus sanctus; et loquebantur linguis, et prophetabant (Act. xix, 1 et seq.).* Et hic videtur quia Paulus non baptizaverit eos, sed jusserit baptizari. Baptizatis autem manus Paulus imposuit; et ita demum venit super eos Spiritus sanctus. Docemur igitur baptismi gratiam per presbyteros posse contribui, donum vero Spiritus sancti, quod tribuitur per manu impositionem, quando frontes baptizatorum chrismate sancto liniuntur, non nisi per episcopos posse promereri.

Et revera inter sacerdotes et episcopos differentia non parva consistit. Sacerdotes namque, sicut reliqui gradus ecclesiastici, per episcoporum ministerium consecrantur; at episcopi non a sacerdotibus benedicuntur. Ipsi quoque sanctum chrisma sanctificent, et oleum consecrant: omnisque gradus ecclesiasticus illorum dispositione peragitur. Quod considerantes ecclesiastici viri, statuerunt ut frontes baptizatorum non a presbyteris, sed ab episcopis chrismate sancto liniuntur. Sicut de sancto Silvestro in Gestis apostolicis legitur (*Lib. Pontificalis Damasi papæ*), ubi sic scriptum invenitur: « Hic constituit ut chrisma ab episcopo efficiatur; et privilegium sit episcopis, ut baptizatos chrismate sancto consignent, propter hæreticam insimulationem. » Hinc etiam Innocentius papa in suis Decretalibus hoc modo decernit (*epist. 1, cap. 3*). « De consignandis infantibus manifestum est, non ab alio quam ab episcopo fieri licere. Nam presbyteri, licet sint sacerdotes, pontificatus tamen apicem non habent. » Hoc autem pontificibus solis deberi, ut vel consignent, vel paracletum Spiritum sanctum tradant, non solum consuetudo ecclesiastica demonstrat, verum illa lectio Actuum apostolorum, quæ asserit Petrum et Joannem esse directos, qui jam baptizatis tradant Spiritum sanctum. Nam presbyteris seu extra episcopum, seu præsentem episcopo, cum baptizant, chrismate baptizatos ungere licet, sed quod ab episcopo fuerit consecratum; non tamen frontem eodem oleo signare, quod solis debetur episcopis cum tradunt Spiritum paracletum. Hinc omnes Oc-

cidentales episcopi, majorum sequentes institutionem, sumpsere consuetudinem ut frontes baptizatorum chrismate liniendi non presbyteris concedant, sed privilegium sibi reservent: non autem ipsum chrisma (quod mentiuntur Græci) de fonte condecunt, sed ex succo balsami, vel olivæ liquore: quod fit non solum a Græcis, verum ab universis Christi Ecclesiis.

CAPUT VIII.

Romano pontifici patriarcham CP. præferro conabantur imperatores Græci. Ecclesia Romana omnes alias dignitate præcellit.

Sed criminantur istud falso, sicut et de agni consecratione; necnon quod arguunt, levitas episcopos fieri, presbyterii gradu non prius accepto; non reputantes quod in cæteris sibi demant auctoritatem fidei, quandoquidem in istis tam evidenter mentiuntur: non verentes quod Spiritus sanctus loquitur: *Virum sanguinum et dolosum abominabitur Dominus (Psal. v, 7)*. Et, *Perdes omnes qui loquuntur mendacium (Ibid.)*. Et in Salomone: *Falsus testis non erit impunitus (Prov. xix, 5)*. Quod autem redarguunt levitatem episcopum consecrari, cur non contra se dictum advertunt, qui de laicis subito tonsis faciunt episcopos, contra regulas ecclesiasticas, et imperialia decreta? Siquidem prohibet Apostolus (*I Tim. iii, 6*) neophytum episcopum fieri. Justinus quoque imperator in ecclesiasticis constitutionibus (*novella 6, cap. 1, sub init.*), ita decernit: « Neque ex laico statim ad episcopatum ascendere licet: neque clericatus honorem simul habuisse sufficit. Oportet autem eum qui episcopus sit neque uxorem habere, neque concubinam, neque liberos, neque nepotes seu legitimos, seu legibus incognitos. Et si quis contra hæc fecerit, et is qui factus est, et is qui eum fecit, episcopatus expellatur honore. Nec liceat pecuniæ datione episcopum fieri. Esse autem oportet eum qui episcopus sit vel monachum, vel clericum: ita tamen ut non minus sex mensibus appareat eum in clericatu fuisse, » etc. Videmus non solum ecclesiasticis, verum etiam imperialibus obviari constitutionibus, ut ex laico statim ad episcopatus honorem aliquis assumatur, cum debeat prius in Ecclesia probari, et secundum ecclesiastica constituta doceri; quatenus via regia per graduum successionem conscendens, dignus inveniatur summi culminis apicem obtinere. Verum Græcorum imperatores, tam divina quam humana jura transgredientes, faciunt sibi de laicis subito tonsis episcopos, et eos qui nondum minimi gradus honorem digni percipere fuerant, summi culminis vertice sustollunt: et talia gerentes non verentur Christi Ecclesiam calumniari, falsa pro veris loquentes, pro nihilo ducentes quod Salvator ait in Evangelio: *Qui scandalizaverit unum de pusillis istis que in me credunt, expedit ei ut suspendatur mola asinaria collo ejus, et demergatur in profundum maris (Matth. xviii, 6)*. Ut pœna mortis in eos vindicet, et fluctibus perditionis absorbentur, quos charitas timori sancto non fecit esse subjectos.

Sed unde talis innata sit præsumptio, ut Romanam non vereantur Ecclesiam falsis oppetere criminatibus? Nimirum inde, quod sui mensuram ignorantes status, ambiunt sibi vindicare principatum, quem nec Christus eis, nec apostoli, nec Ecclesiarum magistri, nec ulla consuetudo contribuit, sed illius imitatores effecti, qui dicebat in corde suo: *Ascendam super altitudinem nubium, et super sidera cæli exaltabo solium meum: ponam super altitudinem montium, et in lateribus Aquilonis sedem meam. Ero similis Altissimo (Isa. xiv, 13, 14).* Quid enim isti Græcorum principes aliud altitudine cordis sui dicunt, qui Ecclesiæ sibi principatum usurpant, et apostolorum sublimitatem (quos Isaias propheta nubes volantes appellat) sibi vindicant: cupientes solium suæ dignitatis super astra cæli componere, id est omni sanctorum cœtui præferre, et patriarcharum venerationem usurpare; quatenus omni Ecclesia sibi subjecta Christo similes efficiantur: cum nulla majorum auctoritas hoc eis contribuat, nec ecclesiastica jura concedant, verum nec humanæ leges ascribant? Quæ cuncta sibi vindicare velle potissimum comprobant, quod patriarcham Constantinopolitanum præponere Romano pontifici gestiunt, et urbem Constantinopolim Romæ præferre canantur, tanquam sui juris existat leges ecclesiasticas immutare, et regnorum apicem disponere.

Memnisse tamen debuerant Christum totius Ecclesiæ caput existere, et ei Patrem per Prophetam dixisse: *Dabo tibi gentes hæreditatem tuam; et possessionem tuam terminos terræ (Psal. ii, 8).* Ipsumque fore lapidem abscissum de monte sine manibus, qui confregerit, et in pulverem redegerit universa regna mundi (*Math. xvi, 18*). Ipsumque Petro dixisse: *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam: et portæ inferi non prævalebunt adversus eam. Et tibi dabo claves regni cælorum.* Paulum quoque testificantem: *Qui operatus est Petro in apostolatum circumcisionis operatus est et mihi inter gentes (Gal. ii, 8).* Quos ambos in Ecclesia principatum a Christo positos, et Romæ directos, cum ecclesiastica veritas, tum ipsius passionis monstrat auctoritas. Illuc namque ambo principes sunt directi, ubi principatus eminebat mundi: quatenus Romana civitas, sicut imperiali potentia totum sibi subjecerat orbem, sic religionis culmine, et apostolatus dignitate, totius mundi regnis præsideret. Et sicut voluit Salvator Hierosolymam nativitate sua, doctrina, miraculis, morte, sepultura, resurrectioneque reddere sublimem, sic etiam delegit Romanam urbem apostolorum principum sanguine, sepulcro, memoria, doctrina, reddere gloriosam: ut quoniam Christus Jerusalem cælestis in dextra Patris consistens, Rex et Dominus honoratur angelorum et sanctorum omnium famulatu; sic Petrus et Paulus Jerusalem peregrinantis obtineat principatum, sub-

^a Socrates, lib. ii, cap. 15, med.; sed aliis verbis sensum exprimit.

^b In Asia provincia. Nequaquam, sed in Illyrico:

A jectis sibi per totius orbis latitudinem Christi Ecclesiis.

Hoc ita fore et antiquitas ipsa comprobat, et litterarum monumenta confitentur. Siquidem Socrates in Historia ecclesiastica scribens de Arianis, qui in Antiochia Syriæ synodum collegerant ad subversionem, atque destructionem Nicæni concilii, et condemnationem Athanasii; posquam commemoraverat præsules, quorum auctoritate synodus collecta fuerat, subjunxit: « Sed neque Julius interfuit maximæ Romæ præsul, neque in locum suum aliquem destinavit; cum utique regula ecclesiastica jubeat non oportere præter sententiam Romani pontificis concilia celebrari ». » Ecce fuit hic Græcus historiographus, nec tamen Constantinopolim dicit tanta pollere auctoritate veluti Romam; testificans sine Romani pontificis vel assensu vel jussione nulla posse concilia celebrari.

In concilio Sardicensi (cap. 7, ex interpretatione Dionysii Exigui) tali modo sancitur: « Placuit, ut si episcopus accusatus fuerit, et omnes judicaverint congregati episcopi regionis ipsius, et de gradu suo eum dejecerint: si appellaverit qui dejectus videtur, et confugerit ad beatissimum Ecclesiæ Romanæ episcopum, et voluerit se audiri: si justum putaverit, ut renovetur examen, scribere episcopis dignetur Romanus episcopus his qui in finitima et propinqua altera provincia sunt, ut ipsi diligenter omnia requirant, ut juxta fidem veritatis omnia definiant. Quod si is qui rogat causam suam iterum audiri, deprecatione sua moverit episcopum Romanum, ut e latere suo presbyteros mittat, erit in potestate ipsius quid velit et quid æstimet. Et si decreverit mittendos esse qui præsentibus cum episcopis judicent, ut habeant etiam auctoritatem personæ illius a quo destinati sunt, erit in ejus arbitrio. Si vero crediderit sufficere episcopos provinciales, ut negotio terminum imponant, faciat quod sapientissimo consilio suo judicaverit. » Hoc concilium ab Orientalibus episcopis in Asiæ provincia ^b gestum, taliter de Romani pontificis dignitate decrevit sub Romano imperatore Constantino Magno, qui civitatem Constantinopolim ædificavit, voluitque Juniores Romanam vocitari. Num de Constantinopolitano Patriarcha tale quid ab episcopis legitur constitutum? D Cernimus omnino Romani pontificis auctoritatem super cunctas Ecclesias Christi præeminere, ut omnes episcopi illum habeant caput, et ad ejus iudicium pendeat quidquid in ecclesiasticis negotiis disponitur; ut ex ejus arbitrio vel maneat constitutum, vel corrigatur erratum, vel sanciat quodcumque fuerit innovandum.

Testatur et hoc Eusebius Cæsariensis episcopus, qui in historia de Vita Silvestri (*Vita ms. supra citata*) sic ait: « Quarta die imperator Constantinus privilegium Ecclesiæ Romanæ pontifici contulit, uti

Ratramnus Sardicam, sive Serdicam, cum Sardibus confudit.

toto orbe Romano sacerdotes ita hunc caput habeant, ut iudices regem. Quæ res ex conciliorum gestis approbatur : siquidem omne concilium vel quod in Oriente, vel quod in Africa gestum esse dignoscitur, vel Romani pontificis vicarios semper habuit præsertim, vel ejus auctoritate litterarum, quæ fuerunt decreta firmitudinem acceperunt. Siquidem concilium Nicænum, omnibus Christi Ecclesiis venerandum, Victorem et Vincentium presbyteros urbis Romæ, Romani pontificis vicem agentes, in episcoporum subscriptione primos posuere statim post Osium episcopum civitatis Cordubensis provincie Hispaniæ, qui fuerat illuc a Romano pontifice directus, quoniam ipse venire senectute præpediente non valuerit. Sic reliqua concilia primo in loco semper habuere Romanos pontifices, vel eorum legatos, tanquam apostolorum vicarios. Et revera omnes Orientales Ecclesiæ, simul et Occidentales, Romanæ civitatis præsertim semper quasi caput episcoporum venerati sunt, et ad ejus sententiam respexerunt, et de rebus dubiis quæcunque decrevit ejus judicium sustinuerunt, illiusque decreto paruerunt. Quæcunque concilia ejus sententia roborata sunt, rata manserunt ; quæ vero damnavit, pro nihilo reputata fuerunt, nec auctoritatem ullam habere potuerunt.

Quæ licet antiquorum monumentis Patrum vera esse quæ dicimus approbentur, unius tamen Romani pontificis placet litteris ostendere quæ loquimur. Nam cum Flavianus Constantinopolitanus episcopus, qui Eutychen archimandritam Constantinopolitanum male de incarnatione Dominica sentientem damnaverat, ipse quoque fuisset a synodo, quæ Ephesi collecta est, contra regulas ecclesiasticas damnatus, Romanum hac de causa Leonem pontificem interpellasset, scripsit Theodosio imperatori synodum retractandam, et ea quæ prave constituta fuerant cassanda. Quod cum sub Theodosio imperatore fieri non potuit, morte preveniente, sub principibus Valentiniano et Marciano, qui Theodosio patri successerant, actum est. Quorum litteræ, ad Leonem venerabilem episcopum Romanæ urbis missæ, taliter habentur (*ante concil. Chalcedon. epist. 35*) : « Victores Valentinianus et Marcianus, gloriosi triumphatores, semper Augusti, Leoni reverendissimo archiepiscopo gloriöse civitatis Romæ. Ad hoc maximum imperium venimus Dei providentia, et senatus excellentissimi, cunctæque militiæ. Unde pro reverenda et catholica religione Christianorum fidei, cujus auxiliis virtutem nostræ potentiæ confidimus gubernari, tuam sanctitatem principatum in episcopatu divinæ fidei possidentem, sacris litteris in principio justum credimus alloquendam, invitantes atque rogantes, ut pro firmitate et statu nostri imperii, æternam divinitatem tua Sanctitas deprecetur, ut et tale propositum et desiderium habeamus, quatenus omni impio errore sublato per celebrandam synodum, te auctore, maxima pax circa omnes episcopos fidei catholice fiat. » Item in se-

cunda, post salutationem et præfationis allocutionem scribitur sic (*Ibid. epist. 34*) : « Superest, ut si placuerit tuæ Beatitudini his partibus advenire, et synodum celebrare, hoc facere religionis affectu dignetur; nostris utique desideriis vestra Sanctitas satisfaciet, et sacræ religioni quæ utilia sunt discernat. Si vero hoc onerosum est, ut tu ad has partes advenias, hoc ipsum nobis propriis tua Sanctitas litteris manifestet; quatenus in omnem Orientem, et in ipsam Thraciam, et Illyricum, sacræ vestræ litteræ dirigantur; ut ad quemdam definitum locum omnes sanctissimi episcopi debeant convenire; et quæ Christianorum religioni atque catholice fidei prosint, sicut Sanctitas tua secundum ecclesiasticas regulas definerit, sua dispositione declarent. » His litteris Romanorum imperatorum non ostenditur, quod patriarcha Constantinopolitanus Romano pontifici prælatus habeatur; verum quod Romanus pontifex principatum obtineat episcoporum, cujus arbitrio debeat colligi synodus, et quæ sunt tractanda per ejus dispositionem debeant ordinari.

Tstantur etiam litteræ Valentiniani imperatoris ad Theodosium patrem Augustum, quam dignitatem, atque honorem Romanus pontifex super omnes episcopos debeat obtinere : quæ ita se habere noscuntur (*Ibid., epist. 25*) : « Domino Theodosio, gloriosissimo victori, ac triumphatori præcellentissimo imperatori et patri, Valentinianus victor gloriosus, ac triumphator, semper Augustus et filius. Cum venissem in urbem Romam ob Divinitatem placandam, sequenti die ad basilicam apostoli Petri processi, et illic post venerabilem noctem diei apostoli, et a Romano episcopo, et ab aliis cum eo ex diversis provinciis congregatis, rogatus sum scribere vestræ mansuetudini de fide, quæ cum sit conservatrix omnium fidelium animarum, dicitur perturbata : quam nos a nostris majoribus traditam debemus cum omni competenti devotione defendere, et dignitatem propriæ venerationis beato apostolo Petro intemeratam nostris temporibus conservare, quatenus beatissimus Romanæ civitatis episcopus, cui principatum sacerdotii super omnes antiquitas contulit, locum habeat et facultatem de fide et sacerdotibus judicare, Domine sacratissime pater, et venerabilis imperator : hac enim gratia, secundum solemnitatem conciliorum et Constantinopolitanus episcopus eum per libellos appellavit, propter contentionem quæ orta est de fide. » Galla quoque Placidia, mater Augusti, litteras eadem pro re filio dirigens Augusto, inter cætera sic ait (*Ibid., epist. 26 post init.*) : « Non modicum detrimentum est ex his quæ gesta sunt ; ut fides, quæ tantis temporibus regulariter custodita est a sacratissimo patre nostro Constantino (qui primus imperio splenduit Christianus) nuper turbata sit, ad arbitrium unius hominis, qui in synodo Ephesinæ civitatis odium et contentiones potius exercuisse narratur, militum præsentia et metu appetens Constantinopolitanæ ci-

vitatis episcopum Flavianum, eo quod libellum ad apostolicam sedem miserit per eos qui directi fuerant in concilium a reverendissimo episcopo Romæ, qui secundum definitiones Nicæni concilii consueti sunt interesse, Domine sanctissime filii, venerabilis Imperator. Hac itaque gratia, tua mansuetudo tantis urbis resistens, veritatem immaculatam catholicæ fidei servari præcipiat, et secundum formam et definitionem apostolicæ sedis, quam etiam nos tanquam præcellentem similiter veneramus, in statu sacerdotii illæso manente per omnia Flaviano, ad concillii et apostolicæ sedis iudicium transmittat; in qua primus ille, qui cælestes claves dignus fuit accipere, principatum episcopatus ordinavit. Debet itaque nos huic maximæ civitati, quæ domina omnium est, in omnibus reverentiam conservare. Diligentius autem hoc providete, ne quod priscis temporibus nostra generatio custodivit, sub nobis imminui videatur, et per præsens exemplum schismata generentur inter episcopos ac sanctas Ecclesias. Apparet igitur ex his Romanum pontificem nunquam fuisse subjectum patriarchæ Constantinopolitano, quin potius ubi necessitas postulavit, eum apostolicam sedem expetiisse, et secundum ejus iudicium suam terminum habere causam poposcisse: quandoquidem sit Romana civitas omnibus imperii Romani civitatibus honorabilior, et Romanus pontifex principatum obtineat sacerdotii super omnes episcopos; ut pote cum sit civitas hæc domina omnium, et illi civitati quisquis præ fuerit episcopus, ex antiquitatis constitutione princeps omnium habeatur Ecclesiarum.

Hac igitur auctoritate Leo venerabilis Romanæ civitatis episcopus fretus, scripsit Anatolio episcopo Constantinopolitano (*Epist.* 46), quam formam concilii tenere debuisset, damnando Nestorium, et Eutychen, ita scribens: « Licet sperem dilectionem tuam ad omne opus esse devotam, ut tamen efficacior tua fieri possit industria, necessarium et commodum fuit, fratres meos Licentium episcopum Basilium presbyterum (ut promisimus) destinare, quibus tua dilectio societur, ut nihil in his quæ ad universalis Ecclesiæ statum pertinent, aut dubie agatur aut segniter: cum residentibus vobis, quibus executionem nostræ dispositionis injunximus, ea possint agi cuncta cum moderatione; ut nec benevolentiam partes, nec justitiæ negligentur, sed absque personarum acceptione divinum in omnibus iudicium cogitetur. » Et nonnullis interpositis: « Et quia evangelica et apostolica fides omnes expugnat errores, et ab uno latere Nestorium dejecit, ab alio Eutychen et participes ejus elidit, hanc regulam mementote servandam: ut quicumque in illa synodo, quæ nomen synodi nec habere poterit, nec meretur, et in qua malevolentiam suam Dioscorus, industriam autem Juvenalis ostendit, satisfactioni eorum pax fraterna præstetur: ita ut non dubiis professionibus Eutychen cum suo dogmate, et cum consortibus suis, anathematis consecratione condemnent.

De his autem, qui in hac causa gravius peccaverunt, et ob hoc superiorem sibi locum in eadem infelici synodo vindicarent, ut humilium fratrum simplicitatem arrogantis præjudiciis aggravarent: si forte respiscant et facti sui defensionem cassantes in condemnationem proprii convertuntur erroris, horum satisfactio talis accedat, quæ non refutanda videatur, sed maturioribus apostolicæ sedis consiliis reservetur; ut, examinatis omnibus atque perpensis, ipsi eorum agnitionibus, quid constitui debeat, æstimetur. Neque prius in Ecclesia, cui te Dominus voluit præsidere, cujusquam talium (ut ad te jam scripsimus) nomen ad altare recitetur, quam quid de eis constitui debeat, rerum processus ostendat. » Et post pauca: « Annitere itaque, frater charissime, ut quæ Ecclesiæ Dei congruunt, fideliter et efficaciter cum his fratribus constanter, quos idoneos auctores elegimus, exsequaris. » Monstratur his litteris Romanum pontificem præesse patriarchæ Constantinopolitano, cui vices suas in synodo habendas committit: cuique de singulis qualiter exsequatur, præscribit; et quid suo iudicio reservandum sit, indicit; quid vero ipse determinare debeat, definit; nec tamen solus potestatem habere iudicandi permittitur, verum socius illis, qui fuerant ab apostolica sede directi, super determinandis negotiis adhibetur.

Scribit etiam idem beatus Leo episcopus sanctæ synodo Chalcedonensi constitutæ (*epist.* 40), pro condemnanda Ephesina synodo secunda, in qua fuerat patriarcha Constantinopolitanus venerabilis Flavianus non justitia, sed violentia condemnatus. Cujus ista sunt verba, salutatione præmissa. « Optaveram quidem, dilectissimi, pro nostra charitate collegii, omnes Domini sacerdotes in una catholica fidei devotione persistere, nec quemquam gratia aut formidine sæcularium sacerdotem depravari, aut a via veritatis abscedere. Sed quia multa sæpe quæ poenitentiam possint generare, proveniunt, et superat culpas delinquentium misericordia Dei, atque ideo suspenditur ultio, ut possit locum habere correctio, amplectendum est clementissimi principis plenum religione consilium, quo sanctam fraternitatem vestram ad destruendas insidias diaboli, et reformandam ecclesiasticam pacem maluit convenire, beatissimi apostoli Petri sedis jure et honore servato, adeo ut nos quoque ad hoc ut suis litteris invitaret, ut venerabili synodo nostram sententiam præberemus: quod quidem nec necessitas temporis, nec ulla poterat consuetudo permittere: tamen in his fratribus, hoc est, Pacasino et Lucentio episcopis, Bonifacio et Basilio presbyteris, qui ab apostolica sede directi sunt, me synodo vestra fraternitas æstimet præsidere, nec sejunctam a vobis præsentiam meam, qui nunc in vicariis meis adsum, etiam dudum in fidei catholice prædicatione non desum. » Et post alia: « Quia vero non ignoramus, per pravas æmulationes multarum Ecclesiarum statum fuisse turbatum, plurimosque fratres, quia hæresim non receperunt, se-

dibus suis pulsos, et in exsilia deportatos atque in locam superstium alios institutos; his primitus vulneribus adhibeatur medicina justitiæ; nec quisquam ita careat propriis, ut alter utatur alienis: cum si, ut cupimus, errorem omnes relinquunt, nemini quidem honor perire debeat, sed illis qui pro fide laboraverunt, cum omni privilegio oporteat eis proprium reformare. Prioris autem Ephesinæ synodi, cui sanctæ memoriæ Cyrillus episcopus tunc præsedebat, contra Nestorium specialiter statuta permanent: ne tunc damnata impietas demum sibi in aliquo blandiatur, qua Eutyches justa execratione percussus. Puritas enim fidei atque doctrina, quam eodem, quo sancti Patres nostri, spiritu prædicamus, et Nestorianam et Eutychianam cum suis auctoribus condemnat pariter et persequitur pravitatem. »

Advertimus certe Romanæ sedis pontificem nec supponi, nec conferri, sed præferri Constantinopolitano patriarchæ; quandoquidem Chaleedonensem synodum videamus ejus permissione fuisse collectam: cuique præsidere maluit per suos legatos, cuique etiam formam dedit propriis litteris quid de secunda synodo Ephesi collecta foret statuendum: quid quoque de his qui fuerant in ea propter fidei veritatem sedibus propriis expulsi, et in exsilia deportati; necnon et ex iis qui minis atque terroribus compulsi contra fidem iudicium protulerunt, atque consenserunt, si reverti ab errore mallent, et veritatem fidei profiteri: synodum quoque primam Ephesinam per beatum Cyrillum Alexandrinum episcopum factam statuit omnibus modis servandam, condemnans tam Nestorium quam Eutychen de incarnatione Domini nostri Jesu Christi prave sentientes. Quibus omnibus evidenter instrui-mur, non solum Constantinopolitano, verum cunctis Orientalibus episcopis Romanum pontificem honore prælatum, veluti qui cunctorum sollicitudinem plenam habere debeat episcoporum, et cui specialiter incumbat pro cunctis Ecclesiis pervigil sollicitudo.

Ut autem evidentius appareat quanto Romanus episcopus honore præcellat supra cunctos qui per Orientem habentur episcopos, ex epistola beati Leonis episcopi urbis Romæ, Anastasio episcopo Thessalonicensi directa (epist. 84), placuit ostendere; cui salutatione præmissa sic loquitur: « Quanta fraternitati tuæ a beatissimi Petri apostoli auctoritate commissa sint, et qualia etiam nostro tibi favore sint credita, si vera ratione perspiceres, et justo examine ponderares, multum possemus de injectæ tibi sollicitudinis devotione gaudere: quoniam sicut præcessores mei præcessoribus tuis, ita ego dilectioni tuæ priorum secutus exemplum, vices mei moderaminis delegavi; ut curam quam universis Ecclesiis principaliter ex divina institutione debemus, imitator nostræ mansuetudinis effectus adjuvares, et longinquis a nobis provinciis præsentiam quodammodo nostræ visitationis impen-

deres. Siquidem continenti opportunoque prospectu promptum tibi esset agnoscere, quid in quibusque rebus vel tuo studio componeres, vel nostro iudicio reservares. Nam cum majora negotia et difficiliore causarum exitus liberum tibi esset sub nostra sententiæ expectatione suspendere, nec ratio tibi nec necessitas fuit, in id quod mensuram tui excederet, deviandi: abundant enim apud te monitorum scripta nostrorum, quibus te de omnium actionum temperantia frequenter instruximus; ut commendatas tibi Christi Ecclesias per exhortationem charitatis ad salubritatem obedientiæ provocares. » Et post alia istiusmodi redargutionibus conquesta, iterum infert (*ibid.*): « Et dum dominari magis quam consulere subditis quærant, placet honor, inflat superbia, et quod provisum est ad concordiam, tendit ad noxam. Quod ut necesse habeamus ita dicere, non de parvo animi dolore procedit: neipsum enim quodammodo trahi in culpam sentio, cum te a traditis tibi regulis immodice discessisse cognosco. Qui si tuæ existimationis parum diligens eras, meæ saltem famæ parcere debuisti; ne quæ tuo tantum facta sunt animo, nostro viderentur facta iudicio. Relegat fraternitas tua paginas nostras, omniaque ad tuos missa majores apostolicæ sedis præsulum scripta decurrat, et vel a me, vel a præcessoribus meis inveniet ordinatum, quod a te cognovimus esse præsumptum. Venit namque ad nos cum episcopis provinciæ suæ frater noster Atticus, veteris Epiri metropolitanus antistes, et de indignissima afflictione quam pertulit, lacrymabili actione conquestus est coram astantibus diaconibus tuis, qui querelis flebilibus ejus nihil contra referendo, ea quæ nobis ingerebantur fide non carere monstrabant. Legebatur quoque in litteris tuis, quas tui ad me diaconi tui detulerunt, quod frater Atticus Thessalonicam venisset. »

Et post alia (*Ibid.*): « Unde deplorationibus supra dicti verba epistolæ tuæ testimonium præbuerunt, et per hoc, quod non est tacitum, nudatum est illud quod silentio fuerat adopertum: aditam scilicet Illyrici præfecturam, et sublimissimam inter mundanos apices potestatem in exhibitionem insontis antistitis incitatam, ut missa executione terribili, quæ omnia sibi officia publica ad effectum præceptionis adjungeret, a sacris Ecclesiæ aditis, nullo vel falso insimulatus crimine extraheretur sacerdos, cui non ob molestiam ægritudinis, non ob sævitiam hymis darentur induciæ, sed iter asperum et periculis plenum per invias nives agere cogeretur. Quod tanti laboris, tantique discriminis fuit, ut ex his qui episcopum comitati sunt quidam defecisse dicantur. Multum stupeo, frater charissime, sed et plurimum doleo, quod in eum (de quo nihil amplius indicaveras, quam quod evocatus adesse differret, et excusationem infirmitatis obtenderet) tam atrociter et tam vehementer potueris commoveri; præsertim cum si tale aliquid mereretur, expectandum tibi

fuerat quid ad tua consulta rescriberem. Sed ut video bene de meis moribus æstimas, et quam civilia pro conservanda sacerdotali concordia responsurus essem verissime prævidisti, et ideo motus tuos exsequi sine dilatione properasti, ne cum moderationis nostræ aliud disponentia scripta sumpsisses, faciendi id quod factum est licentiam non haberes. An forte aliquid tibi facinus fratris innotuerat, et metropolitani episcopum novi apud te criminis pondus urgebat? At hoc quidem alienum ab illo esse, etiam tu nihil ei objiciendo confirmas; sed etiam si quid grave intolerandumque committeret, nostra erat exspectanda censura; ut nihil prius ipse decerneres, quam quid nobis placeret, agnosceres. Vices enim nostras ita tuæ credidimus claritati, ut in partem sis vocatus sollicitudinis, non in plenitudinem potestatis. Ude sicut multum nos ea quæ a te pie sunt curata, lætificant, ita nimium ea quæ perperam sunt gesta, contristant. Et necesse est, post multarum experimenta causarum sollicitius prospici, et diligentius præcaveri; quatenus per Spiritum charitatis et pacis omnis materia scandalorum de Ecclesiis Domini, quas tibi commendavimus, auferatur, præeminente quidem in illis provinciis episcopatus tui fastigio, sed amputato totius usurpationis excessu. Igitur secundum sanctorum Patrum canones, Spiritu Dei conditos, et totius mundi reverentia consecratos, metropolitanos singularum provincialium episcopos, quibus ex delegatione nostra fraternitatis tuæ cura prætenditur, jus traditæ sibi antiquitus dignitatis intemeratum habere decernimus; ita ut a regulis præstitutis, nulla aut negligentia, aut præsumptione discedant; et cætera quæ statuit Thessalonicensi episcopo in ecclesiasticis negotiis conservanda.

Quibus videmus nequaquam Constantinopolitanum episcopum Ecclesiis Christi, nisi tantum suæ dioceseos, esse prælatum, sed Romano pontifici hujus sollicitudinis curam antiquitus esse commissam, ad quem omnes Ecclesiæ Christi respiciant; et cuius sit officii de singulis ecclesiasticis rationibus disponere, eamque tenere singulas provincias ecclesiasticarum causarum formam, quam pontifex Romanus vel constituerit, vel concesserit; quod approbant pontificum decreta Romanorum; omnibus Christi Ecclesiis tam per Orientem quam per Occidentem positis directa, quæ veluti leges ecclesiasticorum negotiorum et observantur ab omnibus et suspiciuntur Ecclesiis. Quis autem ferat ut Constantinopolitanus patriarcha cunctis Christi præferatur Ecclesiis, quod nec antiquitas ei contulit, nec ulla decreta majorum constituunt, nec rationis habetur vel ecclesiasticæ vel humanæ jure firmatum: nisi forte putant Græcorum imperatores moderni, non illi Romanorum, quorum imperium totius orbis provincias disponebat, hoc sibi licere, quod illis non licuit: et Ecclesiam Romanam, quam illi tanquam matrem venerati sunt, pro libito suo disponere, et auctoritatem quam beato Petro tam Christum, quam omnem

A Ecclesia, totiusque mundi principatus contulit, immutare posse; quandoquidem civitatem Romam, quæ cunctarum principatum Ecclesiarum obtinet, ab imperio suo vident remotam, et omnem Occidentem sibi sublatam, Africamque, et Orientem pene cunctum, præter paucissimas, Europæ, Asiæque provincias, et paucarum ambitus insularum.

Quam autem reverentiam Constantinopolitanus pontifex obtinere debeat, non suo merito, sed quia secunda vocitata sit Roma, testatur Justiniani pragmaticum imperatoris (*Novel. cxxxii, cap. 2*), quod ita fertur: « Papa Romanus prior omnibus episcopis et patriarchis sedeat, et post illum Constantinopolitanæ civitatis archiepiscopus. » Non hic præferatur neque confertur papæ Romano, sed supponitur B patriarcha Constantinopolitanus. Considerandum quoque, quod honor sedis illi contribuitur, potestatis autem culmen nullatenus confertur. Item in Historia Socratis (*lib. v, cap. 8*) sic scribitur: « Tunc etiam regulam prætulērunt (nimirum episcopi qui Nectarium Constantinopoli constituerant ut esset episcopus), ut Constantinopolitanus episcopus haberet honoris privilegia post pontificem Romanum, eo quod sit nova Roma. » Sed neque potestatis hic privilegia donantur illi, quæ pontifici manere Romano comprobantur. Unde igitur auctoritatem Græcorum principes accipiunt, ut Constantinopolitanum episcopum omnibus Ecclesiis præferant? Antiquitas eis nulla suffragatur, synodorum decreta nulla, imperatorum pragmatica nulla, quæ licet etsi aliqua monstrarentur, auctoritatis pondus obtinere nequirent sine Romani pontificis astipulatione: cujus tantæ manet antiquitate tribuente potestatis jus, ut sine permissionis illius auctoritate nec Constantinopolis, nec ulla civitas Orientalis vel Occidentalis obtinere privilegia valeat potestatis, nisi quæ fuerant a Romano pontifice vel concessa vel roborata: ipsi vero maneat potestas atque sollicitudo omnium Ecclesiarum, concedendi, vel disponendi quæcumque ecclesiasticis utilitatibus secundum ecclesiasticas regulas probata fuerint deservire. Quod multis approbatur Scripturarum monumentis, per universas Ecclesias a Romano pontifice destinatis.

Unde Acacius episcopus Constantinopolitanus ad Simplicium episcopum urbis Romæ scribens (*Epist. 6 Simplicii*), sic ait: « Domino sancto patri archiepiscopo Simplicio Acacius. Sollicitudinem omnium Ecclesiarum secundum Apostolum circumferentes, nos indesinenter hortamini, quamvis sponte vigilantes et præcurrentes; sed vos divino zelo sollicitos demonstratis, statum Alexandrinæ Ecclesiæ certius requirentes, ut pro paternis canonibus suscipiatis laborem, piissimo stillantem sudore pro his, sicut semper est approbatum, » et reliqua. Cognoscimus quod Acacius pontifex Constantinopolitanus Romanum pontificem testatur omnium Ecclesiarum secundum Apostolum sollicitudinem circumferentem, et hanc ei semper adesse ex antiquitate superimpositam: quod dicens, sibi nullo modo contribuit un-

nium Ecclesiarum procuracionem : novit enim hoc a suo longe remotum officio, nec usurpare sibi præsumit, a quo se procul abesse non ignorat. Cui Accacio, cum contra regulas ecclesiasticas deprehensus fuisset egisse, quod sibi nulla ratio justa facere concessisset, Felix episcopus Ecclesiæ sanctæ catholicæ urbis Romæ, sic scribit (*Epist. 6*) : « Multarum transgressionum reperiris obnoxius, et in venerabilis concilii Nicæni contumelia sæpe versatus, alienarum tibi provinciarum jura temerarie vindicasti. Hæreticos et perversores, atque ab hæreticis ordinatos, et quos ipse damnaveras, atque ab apostolica sede petisti damnari, non modo communioni tuæ recipiendos putasti; verum etiam Ecclesiis aliis, quod nec de catholicis fieri poterat, præsidere fecisti, atque honoribus, quod non merebantur, auxisti. » Et cum multa de transgressionibus illius scripsisset, in conclusione sic intulit : « Habe ergo cum his quos libenter amplecteris, portionem, et sententia præsentis, quam per tuæ tibi direximus Ecclesiæ defensore, sacerdotali honore, et communione catho-

lica, necnon etiam a fidelium numero segregatus, sublatum tibi nomen et munus ministerii sacerdotalis agnosce, Spiritus sancti judicio, et apostolica per nos auctoritate damnatus, nec jam anathematis vinculis exuendus. » Num modo convincitur Romanus pontifex patriarchæ Constantinopolitano subiectus, per quem de suis transgressionibus non leviter redarguitur, et anathematis sententia condemnatur? Inmensum fiet si cuncta congererimus, quibus Romanus pontifex approbatur Constantinopolitano pontifici fore prælatus. Sed sufficiant quæ posita sunt, quibus evidenter ostensum est Constantinopolitanum patriarcham Ecclesiis Christi nullatenus omnibus præferendum, sed sui mensura honoris esse debere contentum; ne contra Nicæni concilii decreta faciens, honoris proprii damna sustineat.

Egimus velut potuimus, respondentes ad ea quæ nobis scripta misistis. Quæ si placuerint, Deo gratias agimus : sin vero displicuerint, vestræ correctionis censuram præstolamur.

(*Epistolam de Cynocephalis Vide ad calcem vol.*)

Godeschalvus ANNO DOMINI DCCCLXVIII.

GOTTESCHALCUS

ORBACENSIS MONACHUS.

NOTITIA HISTORICA IN GOTTESCHALCUM.

(Apud Fabricium, Bibl. med. et inf. Lat.)

Inter Walafridi Strabi poemata legitur carmen ad *Gotteschalcum* monachum, qui et *Fulgentius*, tom. XV Bibliothecæ Patrum Lugdunensis, pag. 232. Hic est nominatissimus ille Gotteschalvus, ordinis Benedictini monachus, *Orbacensis* in diocesi Suessionensi, qui ob acris motas de *Prædestinatione* controversias condemnatus in synodo Moguntina anno 848, et conventu Carisiacensi anno 849, inclususque in cœnobio Altivillarensi, post viginti amplius annorum custodiam, obiit circa annum 870. Durius cum Gotteschalco actum ab Hincmaro Rhemensi (a), Rabano Mauro, Amolone sive Amalario Lugdunensi, Joanne Scoto, cæterisque ejus adversariis, non obscure queritur Florus contra Joannem Scotum et Remigium Lugdunensem in libro Ecclesiæ Lugdunensis nomine scripto de tribus Epistolis, qui exstat tomo XV Bibliothecæ Patrum Lugdunensis, p. 666 seq. Prudentius Tricassinus, Ratramnus sive Bertrannus Cor-

beiensis, etc. Neque ultra Augustini sententiam processisse (b) Gotthescalcum contendit Jacobus Usse-rius in Gotteschalci et Prædestinationis controversiæ Historia, post editionem Dublinensem 1631, 4° recusa Hanovix, 1662, 8, ad hujus calcem duas Gotteschalci *Confessiones* publicavit, unam breviorē, et alteram longiorem. In utraque præscientiam divinam a decreto divino non patitur dividi : in utraque identidem ad Augustinum et Fulgentium (c) Ruspensem provocat, et de sententia sua tam firmiter profitetur se esse persuasum, ut pag. 345 affirmet se, si posset fieri, *millies potius pro veritate optare occumbere, quam semel (quod absit) cuilibet secus loquenti, cedendo succumbere*. Et p. 353, ab ipsa Veritate edoctum et gratis ab ea pieque satis afflatum, animatum, armatum, misericorditerque simul ac mirabiliter adjutum et tutum, fretum et fulcrum, fideliter illi credere, fortiter tenere, veraciter patienterque defendere, et

(a) Vide Bulkum, hist. Academiæ Pariensis, tom. I, pag. 173 seq. *Summarische Nachrichten von der Thomasischen Bibliothec*, tom. I, pag. 681. seq., 734. seq.

(b) Non plane Usse-rius hoc persuasit Vossio, cui librum suum dedicaverat. Vide Vossii epist. 156, qua Usse-rius gratias agit, et epist. 158, ad Gulielmum Laudum, episcopum Londinensem : nec non Grotii epist. 292, Vossii Historiæ Pelagiænæ lib. vii, part. iv, tom. VI Operum, pag. 812 seq. Ad Usse-rii tamen accedunt sententiam præter Gilbertum Magninum in Vindictis prædestinationis et gratiæ et Sylloge scri-

ptorum sæc. ix de Prædestinatione et Gratia, Paris. 1650, 4°, II vol. et cardinalis Norisius, cujus synopsis historiæ Gottheschalciæ prodiit tom. IV ejus Operum, p. 681, 720, Veronæ, 1732, fol.

(c) Suspicio est ab hoc Fulgentio, ad cujus libros tam fortiter provocat, Gottheschalco *Fulgentii* hæsisse cognomentum, licet alii dicant appellatum, quod ipse præ aliis ingenio et litteris fulgere visus esset. Vide Caveum in Historia litteraria S. E. ; Casparem Sagittarium, introduct. in Hist. Eccles., tom. I, p. 970 seq.